

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Σ. ΣΟΥΛΑΝΔΡΟΣ

1943 Η ΜΑΤΩΜΕΝΗ ΜΝΗΜΗ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΩΤΙΤΣΑΣ

Ιστορική μελέτη για ένα από τα πιο
φρικτά εγκλήματα της γερμανικής
κατοχής στην Ελλάδα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΛΕΦΤΕΡΗΣ

ΑΡΓΟΣ 2025

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΩΤ. ΣΟΥΛΑΝΔΡΟΣ

1943: Η ΜΑΤΩΜΕΝΗ ΜΝΗΜΗ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΩΤΙΤΣΑΣ

Ιστορική μελέτη για ένα από τα πιο φρικτά
εγκλήματα της γερμανικής κατοχής στην Ελλάδα

© Copyright 2025

Παναγιώτης Σωτ. Σουλάνδρος, MEd, MSc

Παιδαγωγός - Συγγραφέας

email: soulandros@sch.gr

Καλλιτεχνική επιμέλεια / Σελιδοποίηση

Αφοί Α. Δεδεβέση Ο.Ε.

Εκδόσεις ΔΕΔΕΒΕΣΗ

Ινάχου 172, 212 31 Άργος

τηλ. 27510 62012

e-mail: info@dedeveis.gr

www.dedeveis.gr

ISBN: 978-618-87179-3-0

Σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 57 ΑΚ, του Ν 2121/1993 περί πνευματικής ιδιοκτησίας, απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική ή κατά παράφραση ή διασκευή απόδοση του περιχομένου του παρόντος με οποιονδήποτε τρόπο, ηλεκτρονικό, μηχανικό, φωτοτυπικό, ηχογράφηση ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη.

Στον πολυαγαπημένο μου πατέρα
Σωτήρη

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	7
Εισαγωγή	9

Α΄ Κεφάλαιο

Η Γερμανική Κατοχή στην Ήπειρο	10
1.1. Το τέλος της Ιταλικής Κατοχής και η απαρχή της Γερμανικής.....	10
1.1.1. Η Ιταλική Κατοχή	12
1.1.2. Παράδοση Ιταλών.....	14
1.1.3. Η Γερμανική Κατοχή της πόλης και της Ηπείρου	15
1.1.4. Ο εκτοπισμός των Ρωμανιωτών Εβραίων.	16
1.2. Η 1η Ορεινή Μεραρχία Αλпинιστών Edelweiss	18
1.3. Οι αντιστασιακές ομάδες του ΕΔΕΣ στην περιοχή της Λάκκας Σουλίου, στην Ήπειρο	21
1.3.1. Η Ίδρυση του ΕΔΕΣ	22
1.3.2. Επιχείρηση animals.....	26
1.3.3. Προεμφυλιακές συγκρούσεις ΕΔΕΣ ν ΕΛΑΣ	26
1.3.4. Μάχες ΕΔΕΣ ν ΕΛΑΣ	27
1.3.5. Ανασυγκρότηση ΕΔΕΣ μετά τη συντονισμένη επίθεση ΕΛΑΣ, Γερμανών.....	28
1.3.6. Η αντίσταση στη Μουσιωτίτσα	28
1.4. Οι Πρωταγωνιστές του δράματος, Γερμανοί και Έλληνες.....	32

Β΄ Κεφάλαιο

Το Ολοκαύτωμα του καλοκαιριού του 1943	40
2.1. Η πορεία του θανάτου στην Ήπειρο	40
2.2 Το χρονικό της επίθεσης στη Μουσιωτίτσα Ιωαννίνων	46
2.2.1. Η Ταφή των Νεκρών.....	52
2.3. Η δολοφονία του Josef Salminger	53
2.4. Τα θύματα-Μαρτυρίες	55
2.5. Οι φυλακισμένοι	59

Γ΄ Κεφάλαιο

Το Δίκτυο Μαρτυρικών χωριών και πόλεων.....	61
3.1. Η Δίκη της Νυρεμβέργης.....	61
3.1.1. Έγκλημα και Εγκλήματα Πολέμου-Θεωρητικό πλαίσιο	61
3.1.2. Η νομιμότητα των εγκλημάτων των δυνάμεων κατοχής στην Ελλάδα-Υπόθεση 7 64	

3.1.3. Οι Γερμανοί εγκληματίες πολέμου	65
3.1.4. Οι Ιταλοί εγκληματίες πολέμου	65
3.1.5. Η παραγραφή	66
3.1.6. Νυρεμβέργη	66
3.1.7. Οι επακόλουθες δίκες της Νυρεμβέργης	69
3.2. Γερμανικές αποζημιώσεις	70
3.2.1. Ανθρώπινες απώλειες	70
3.2.2. Επανόρθωση - Αποζημίωση	70
3.2.3. Η Διάσκεψη Επανορθώσεων του Παρισιού	71
3.2.4. Αποζημίωση θυμάτων.....	73
3.2.5. Το Σύμφωνο 2+4.....	74
3.2.6. Κατάσχεση κινητών και ακίνητων περιουσιακών στοιχείων από το Γ΄ Ράιχ.....	74
3.2.7. Πολεμικές Επανορθώσεις	75
3.3. Ο Τύπος της εποχής	76

Δ΄ Κεφάλαιο

Ο Μύθος της Καθαρής Βέρμαχτ.....	79
4.1. Το ημερολόγιο του Γκέμπελς και η πρακτική των αντιποίνων	79
4.1.1. Η πρώτη, στην Ελλάδα, εφαρμογή αντιποίνων στην Κρήτη.....	81
4.2. Οι Γερμανός στρατιώτης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου	84
4.3. Συμμετοχή των Ιταλών στο Ολοκαύτωμα	89
4.3.1. Αντίποινα των Ιταλών.....	89
4.3.2. Αντίποινα Ιταλών και εκτελέσεις	91
Επίλογος.....	93
Πηγές και Βιβλιογραφία	94
Παράρτημα	98
Περίληψη	135

Λέξεις Κλειδιά: Μουσιωτίτσα, 1η Ορεινή Μεραρχία Edelweiss, Κατοχή, Αντίποινα,
Αντάρτικο, Ε.Δ.Ε.Σ, Εκτέλεση

Πρόλογος

Το άγριο φαράγγι του ποταμού Λούρου

Ήπειρος, μια περιοχή ξεχωριστή για τους κατοίκους της αλλά και για όσους προσπάθησαν να την κατακτήσουν και να την υποτάξουν. Τόπος άγριος, περήφανος με ελάχιστες πεδινές περιοχές, με ψηλά πετρώδη βουνά και οροπέδια όπου οι κάτοικοι καλλιεργούσαν τα ελάχιστα για να συντηρήσουν τις πολυπληθείς οικογένειές τους. Οικονομία αγροτική βασισμένη κυρίως στην κτηνοτροφία, στα πετρώματα και στα δάση.

Ποταμός Λούρος με τα πλατάνια του, οικογενειακή φωτογραφία

Στα ελάχιστα πεδινά μέρη της όπως οι εκβολές του ποταμού Λούρου καλλιεργούνται στη σύγχρονη εποχή εσπεριδοειδή, αμπέλια και σιτάρι. Την εποχή που μας ενδιαφέρει ο πληθυσμός

αποτελούνταν από μια ισχυρή κοινότητα Ρωμανιωτών Εβραίων που ζούσαν στην πόλη των Ιωαννίνων και την πλειοψηφία των χριστιανικών πληθυσμών που βρίσκονταν σε μια συνεχή αντιπαράθεση με τους μουσουλμάνους Αλβανούς, τους Τσάμηδες, στην επαρχία της Θεσπρωτίας κυρίως και λιγότερο με λιγοστούς βλαχόφωνους πληθυσμούς που έδρευαν στα ορεινά της Πίνδου.

Οι οροσειρές που εξαπλώνονται από το Βορρά προς το Νότο δημιουργούν, τρεις οδικούς άξονες για να ξεφύγει κανείς από την Ήπειρο. Ένας στο Βορρά προς το Μέτσοβο διαμέσου της Πίνδου οδηγεί στη Θεσσαλία, Ένας δυτικά μέσω της κοιλάδας του ποταμού Καλαμά, οδηγεί μέσω της Παραμυθιάς στο λιμάνι της Ηγουμενίτσας και την Κέρκυρα και ένας προς Νότο, διαμέσου της κοιλάδας του ποταμού Λούρου οδηγεί προς την Άρτα και τον Αμβρακικό κόλπο.

Ο νότιος οδικός άξονας, μέσω της κοιλάδας του ποταμού Λούρου περνάει από τη Μουσιωτίτσα Ιωαννίνων, ένα χωριό κομβικό για τον έλεγχο των στενών. Ξεκινώντας από τα Ιωάννινα και ακολουθώντας την εθνική οδό Ιωαννίνων-Άρτας και μετά από περίπου 30 χλμ. φτάνουμε στη διασταύρωση της Κινέτας-Δερβίζαινων.

Δεξιά μας ορθώνεται περήφανη η Ουλίτσκα, το όρος Τόμαρος και εισερχόμαστε στην κοιλάδα του ποταμού Λούρου. Όρη με ύψος πάνω από 1000μέτρα, δεξιά και αριστερά, ορθώνονται και η κοιλάδα συνεχίζει να στενεύει ώσπου συναντάμε μια μικρή γαλαζοπράσινη λίμνη και κρυστάλλινα νερά. Η λίμνη αυτή τροφοδοτείται από υπόγειες πηγές και από τις χιονισμένες πλαγιές του όρους Τόμαρος.

Ο ποταμός Λούρος συγκεντρώνει στη διαδρομή του και νερά από μικρότερες πηγές και από τα οροπέδια της Λάκκας - Σουλίου που βρίσκονται ανατολικά. Ένα δάσος με αιωνόβια πλατάνια καλύπτει όλη την κοιλάδα ενώ ο δρόμος συνεχίζει νότια ακολουθώντας την κοίτη του ποταμού από τη δυτική όχθη. Λίγο αργότερα συναντάμε το Χάνι του Τερόβου και απέναντι του ακριβώς και σε απόσταση περίπου 3χλμ από την δυτική όχθη κρυμμένη μέσα στα βουνά βρίσκεται η Μουσιωτίτσα Ιωαννίνων, ο τόπος μαρτυρίου των συγχωριανών και συγγενών μου. Αφήνοντας πίσω μας το Χάνι του Τερόβου, συναντάμε ένα αρχαίο τοίχος από πολυγωνικές τεράστιες πέτρες, στη σκιά της Καλογερίτσας, και σε ένα σημείο όπου το ποτάμι ακολουθεί διαδρομή ζήτα, όπου και έγινε η μάχη του Ζήτα που θα αναφερθεί παρακάτω.

Περνώντας από το χωριό Κουκλέσι βλέπουμε απέναντι μας το Ξηροβούνι, κρησφύγετο, των ανταρτών του ΕΔΕΣ και τελικά ο ποταμός ξεχύνεται με ορμή στην πεδιάδα της Άρτας ξεπλένοντας το αίμα τόσων και τόσων αθώων θυμάτων της περιοχής του Σουλίου από την οθωμανική εποχή του Αλί Πασά μέχρι το τέλος του εμφυλίου πολέμου...

Εισαγωγή

Η αποτύπωση ενός ατιμώρητου εγκλήματος πολέμου από τις Ναζιστικές δυνάμεις της Γερμανίας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αποτελεί αντικείμενο της μελέτης αυτής.

Ειδικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στην περίοδο της Γερμανικής κατοχής στην περιοχή της Ηπείρου και πιο συγκεκριμένα στην περιοχή της Λάκκας Σουλίου, όπου είχε και την έδρα του ο ΕΔΕΣ του Ναπολέοντα Ζέρβα. Θα μελετήσουμε τη δράση των ανταρτών της περιοχής σε σχέση με τα αντίποινα που επιβλήθηκαν, στα χωριά της περιοχής, από τους κατακτητές, με όργανό τους την 1η Ορεινή Μεραρχία Αλпинιστών Edelweiss.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα αναφερθούμε αναλυτικά στα γεγονότα που διαδραματίστηκαν τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1943. Αιφνιδιαστικά και χωρίς προειδοποίηση σε μια πλήρως κυκλωτική κίνηση από μια μπαρουτοκαπνισμένη στρατιωτική ομάδα, χωρίς κανέναν εμφανή λόγο και αιτία, η Μουσιωτίτσα και οι κάτοικοι της πλήρωσαν βαρύ φόρο αίματος. Θα αναφερθούμε στα πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν καθώς και στα θύματα τους, ενώ θα γίνει μια προσπάθεια να ανακαλύψουμε αναφορές στον έντυπο τύπο της εποχής για τα γεγονότα.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά, στο Δίκτυο Μαρτυρικών Χωριών και Πόλεων της χώρας μας και στις προσπάθειες που έγιναν για της απόδοση ευθυνών, στη Δίκη της Νυρεμβέργης αλλά και στο πικρό ζήτημα των Γερμανικών αποζημιώσεων.

Ενώ στο τέταρτο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στο τι γνώριζαν οι Γερμανοί πολίτες. Ήξεραν τι έκαναν τα παιδιά τους; Είχαν συνείδηση οι ίδιοι οι εκτελεστές του τι έπρατταν; Είχαν δικαίωμα να αρνηθούν τη συμμετοχή τους σε αυτό το έγκλημα; Ήταν μύθος τελικά η “καθαρή Βέρμαχτ” ή η εκτενής χρήση αμφεταμινών έπαιζε τόσο καταλυτικό ρόλο για την αποκτήνωση των στρατιωτών της Βέρμαχτ;

Θα κλείσουμε με την αναφορά των ονομάτων των θυμάτων και όσων πληροφοριών μπορέσουμε να συγκεντρώσουμε σε μια επιτόπια προσωπική έρευνα.

Τέλος θα αποτυπώσουμε σε χάρτη όλες τις κινήσεις των Γερμανών καθώς και όλων των σημείων ενδιαφέροντος.

Α' Κεφάλαιο

Η Γερμανική Κατοχή στην Ήπειρο

1.1. Το τέλος της Ιταλικής Κατοχής και η απαρχή της Γερμανικής

Το τέλος του 1ου Παγκοσμίου Πολέμου άφησε πίσω του εκατομμύρια αδικοχαμένους νεκρούς, αλλά και ανοιχτές πληγές που με τον καιρό οδήγησαν με αργά, μα σταθερά βήματα, σε μια προδιαγεγραμμένη έκρηξη και το ξέσπασμα του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου.

Η Ελλάδα αναγκάστηκε να εμπλακεί μετά την απρόκλητη εισβολή των Ιταλών μέσω των εδαφών της Αλβανίας, τον Οκτώβριο του 1940.

Ο Μουσολίνι, θεωρούσε τις περιοχές γύρω από τη Μεσόγειο, ιδιαίτερα τα Βαλκάνια, κτήσεις του υπό την δική του επιρροή και έλεγχο. Η δημιουργία μιας Κροατίας-υποτελούς στην Ιταλία και μιας Αλβανίας που θα κατείχε ελληνικά εδάφη ήταν το σχέδιο και όνειρό του. Οι προετοιμασίες για εισβολή του Χίτλερ, στη Γαλλία, ήταν και η σπίθα που τον απελευθέρωσε από την non belligeranza που μόλις ένα χρόνο νωρίτερα είχε δηλώσει.

Η εισβολή στην Ελλάδα ορίστηκε για το τέλος του Οκτωβρίου, χωρίς τη συγκατάθεση του Χίτλερ¹ ο οποίος την περίοδο εκείνη είχε αποφασίσει να στείλει στρατεύματα στη Ρουμανία, μια χώρα την οποία ο Μουσολίνι θεωρούσε, ότι ανήκε στη δική του σφαίρα επιρροής. Το γεγονός αυτό τον έκανε έξαλλο και ανυπόμονο να επιδείξει και αυτός μια γρήγορη στρατιωτική νίκη. Το θύμα του, η Ελλάδα.

Ο Μουσολίνι πίστευε στη νίκη επί των Ελλήνων και δεν έδωσε σημασία στις προειδοποιήσεις των στρατηγών και επιτελών του οι οποίοι τον είχαν προειδοποιήσει για την πλημμελή και πρόχειρη προετοιμασία του Ιταλικού στρατού.

Ο ελληνικός στρατός, αν και ανεπαρκώς εξοπλισμένος με ξεπερασμένο οπλισμό, με ελάχιστα τεθωρακισμένα και αεροπλάνα παλιάς τεχνολογίας δεν είχε την παραμικρή διάθεση να παραιτηθεί και ήταν αποφασισμένος να υπερασπιστεί την πατρίδα του.

Η επίθεση του Μουσολίνι προκάλεσε τη στρατιωτική αντίδραση της Μεγάλης Βρετανίας και έτσι ο Βρετανός Πρωθυπουργός διέταξε την κατάληψη της

¹ G.Ciano, *Tagebucher* 1939-1943, Βέρνη 1947. Το καλοκαίρι του 1940, ο Χίτλερ είχε καταφέρει να πείσει τον Μουσολίνι να μην επιτεθεί στα Βαλκάνια. Το βράδυ της 27ης Οκτωβρίου 1940, ο Τσιάνο πληροφορεί τον Μπίσμαρκ ότι επίκειται η εισβολή της Ιταλίας, φέρνοντας έτσι τον Χίτλερ προ τετελεσμένων γεγονότων, ώρες μόνο πριν την επίθεση. Ο ίδιος ο Τσιάνο μας μεταφέρει τα λόγια Μουσολίνι: «Αυτή τη φορά θα τον πληρώσω με το ίδιο νόμισμα, θα μάθει από τις εφημερίδες ότι εισέβαλλα στην Ελλάδα».

Κρήτης και τη μεταφορά στη Λήμνο και στη Θεσσαλονίκη μερικών αεροπλάνων που θα ελάμβαναν μέρος στις αερομαχίες του αλβανικού μετώπου. Η μεταφορά από τα αγγλικά στρατεύματα της Βορείου Αφρικής, δύο μεραρχιών και μια ταξιαρχίας τεθωρακισμένων προκάλεσε την οργή του Χίτλερ οποίος στις 13 Δεκεμβρίου 1940, με ορατή στον ορίζοντα την ήττα του Μουσολίνι, διέταξε την κατάληψη ολόκληρης της Ελλάδας, με την «επιχείρηση *Marita*».

Στις 6 Απριλίου 1941 η 12η στρατιά υπό τις διαταγές του Αντιστράτηγου Alexander Loehr, επιτέθηκε εναντίον της Ελλάδας. Τρεις βδομάδες αργότερα, στις 27 Απριλίου 1941 ο αγκυλωτός σταυρός ανέμιζε στην Ακρόπολη, σύμβολο μιας τριπλής κατοχής που μόλις ξεκινούσε.

Ο Χίτλερ, πιστεύοντας ότι θα χρειαστεί όλες τις δυνάμεις του στη σχεδιαζόμενη από καιρό επίθεσή του κατά της Σοβιετικής Ένωσης και αγνοώντας τις συμβουλές των ειδικών², ανέθεσε τη διασφάλιση του κατεχόμενου ελλαδικού χώρου στους Ιταλούς. Στη Βουλγαρία επέτρεψε να καταλάβει και να προσαρτήσει αργότερα τη Θράκη, ενώ στα λιγοστά γερμανικά στρατεύματα ανέθεσε τις μεγάλες πόλεις και στρατηγικά σημεία, όπως την Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, τον Πειραιά και διάφορα νησιά του Αιγαίου, εκτός της Κρήτης που ακόμα βρισκόταν υπό Βρετανικό έλεγχο.

Στις 20 Μαΐου 1941 η Κρήτη δέχτηκε μια τρομερή επίθεση από τους Γερμανούς αλεξιπτωτιστές και η 12ημερη μάχη που ακολούθησε άφησε για πάντα τα σημάδια της και στις δύο πλευρές με χιλιάδες νεκρούς, αγνοούμενους και τραυματίες.

Μετά το τέλος των επιχειρήσεων και των διαπραγματεύσεων ξεκινά και επίσημα η κατοχή των ελληνικών εδαφών με την επινίκια παρέλαση των Ιταλών.

Η κατοχή των Ιωαννίνων και της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου από τους Γερμανούς, σε δεύτερη φάση, στιγματίζεται αφενός από τον εκτοπισμό των Ρωμανιώτικης Εβραϊκής Κοινότητας και αφετέρου από τις καταστροφές, λεηλασίες και εκτελέσεις που πραγματοποίησαν στην Ήπειρο η 1η Ορεινή Μεραρχία Edelweiss και η Ορεινή Μεραρχία Acqua, των Ιταλών Αλпинιστών.

Από το Μάρτιο μέχρι και τον Ιούνιο 1944, από το σώμα αυτό εκτοπίζονται οι Έλληνες Εβραίοι της Ηπείρου, της Αιτωλοακαρνανίας και της Κέρκυρας³.

² Οι Έλληνες δε θα δέχονταν ως δυνάμεις κατοχής τους Ιταλούς και τους Βούλγαρους. Τους μεν Ιταλούς τους είχαν νικήσει στο μέτωπο και τους περιφρονούσαν, ενώ με τους Βούλγαρους είχαν πολύ πρόσφατες τις μνήμες προσάρτησης της Μακεδονίας και τις βιαιοπραγίες και ωμότητες εναντίον του πληθυσμού, στις αρχές του αιώνα.

³ Χέρμαν Φρανκ Μάγερ, «*Η 1η Ορεινή Μεραρχία, το 22ο Σώμα Στρατού και η εγκληματική δράση τους στην Ελλάδα, 1943-1944*», τ. 2, Αθήνα 2009, σ. 181

Συνολικά ο τραγικός απολογισμός βρήκε το 86% των Ελλήνων Εβραίων να αφανίζεται στα στρατόπεδα θανάτου Auschwitz – Birkenau⁴. Με τη λήξη του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου, οι εναπομείναντες-επιζώντες Εβραίοι της Ρωμανιώτικης κοινότητας των Ιωαννίνων αριθμούσαν 181 άτομα μόνον. Από αυτά τα 112 είχαν καταφέρει να επιζήσουν από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, ενώ τα υπόλοιπα 69 είχαν βρει καταφύγιο σε σπίτια χριστιανών ή είχαν αναλάβει δράση ως αντάρτες στα γύρω βουνά συμμετέχοντας ενεργά στις ομάδες του ΕΔΕΣ.

Όσοι κατάφεραν να επιστρέψουν βρήκαν τις περιουσίες τους κατεστραμμένες, τα σπίτια τους κατελυμένα και τις δουλειές τους σε χέρια άλλων κατοίκων. Η κοινότητα αποτελούνταν πλέον από διαλυμένα κορμιά ηλικιωμένων με πολλά προβλήματα σωματικά αλλά και ψυχολογικά από τις κακουχίες και τα βασανιστήρια που πέρασαν στα χέρια των Ναζί. Η εποχή της κατοχής φέρει τη σφραγίδα του ιταλικού φασισμού και του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού. Και οι δύο αυτές πολιτικές ιδεολογίες είναι δημιουργήματα δύο προσωπικοτήτων που τελικά οδήγησαν στην καταστροφή όχι μόνο τις χώρες τους αλλά και την υπόλοιπη Ευρώπη με πληγές ανοιχτές ακόμα και σήμερα.

1.1.1. Η Ιταλική Κατοχή

Τα πρώτα γερμανικά τανκς εισέρχονται στα Ιωάννινα στις 20 Απριλίου 1941 και όταν αποχωρούν η πόλη τίθεται υπό Ιταλική Κατοχή, και όλη η Ήπειρος μαζί της υπό την 11^η Στρατιά με Διοικητή το Στρατηγό Carlo Geloso⁵.

Ο ιταλικός στρατός στρατοπεδεύει στο στρατόπεδο «Ακραίο» υπό τις διαταγές του Guido Della Bonna, όπου και στήνει σκηνές, ενώ οι αξιωματικοί μένουν σε σπίτια Γιαννιωτών τα οποία κατάσχονται με την απειλή του στρατοδικείου και με την κατηγορία της αντίστασης κατά των δυνάμεων κατοχής, να αιωρείται, αν οι κάτοικοι δεν συνεργάζονταν. Ο Schminck-Gustavus παραθέτει τη μαρτυρία του κύριου Δούμα από τα Γιάννενα για την Ιταλική Κατοχή: *«Οι Γερμανοί είχαν παραχωρήσει εν τω μεταξύ τα Γιάννενα και την περιφέρεια της Ηπείρου στους Ιταλούς, ως ζώνη κατοχής. Μόλις έφτασαν οι Ιταλοί, κατάσχεσαν τα καλύτερα δωμάτια του σπιτιού μας για δύο*

⁴ Οι τραυματίες Εβραίοι συγκεντρώνονται από τα νοσοκομεία και μεταφέρονται και αυτοί στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, παρά την έκκληση της Γενικής Συνομοσπονδίας Αναπήρων και Θυμάτων Πολέμου στις Γερμανικές αρχές να εξαιρεθούν.

⁵ Στην ηπειρωτική Ελλάδα υπήρχαν τρία ιταλικά σώματα στρατού. Το XXV Σώμα Στρατού είχε έδρα τα Ιωάννινα μέχρι την 1η Αυγούστου του 1941, οπότε και απορροφήθηκε από το XXVI Σώμα Στρατού με περιοχή ευθύνης την Ήπειρο και την Αιτωλοακαρνανία. Διέθετε δύο Μεραρχίες, την Modena, 37η Μεραρχία του ιταλικού στρατού και την Casale, 56η Μεραρχία του ιταλικού στρατού. Βλεπ στο AUSSME, N I-II, DS 503, Allegati Diario Storico Comando Supergrecia, Allegato 1, Geloso, Ordine del Giorno n. 96, 6 Αυγούστου 1941, Αθήνα.

Ιταλούς αξιωματικούς.[...] Ήταν μια ήπια δύναμη κατοχής. Μόνο που την οργή για την ήττα τους δεν την είχαν ακόμα χωνέψει. Έτσι μια ωραία μέρα συνέλαβαν ξαφνικά τους αξιωματικούς μας που είχαν πολεμήσει στο μέτωπο. Όταν αυτό έγινε γνωστό, όλοι όσοι δεν είχαν πιαστεί ακόμη, βγήκαν στα βουνά»⁶.

Καθημερινά στήνονται μπλόκα και γίνονται συλλήψεις. Στις 18 Μαΐου 1942, οι Ιταλοί συλλαμβάνουν μέσα στην τάξη τους 10 μαθητές της 6ης Γυμνασίου, οι οποίοι καταλήγουν όμηροι στην Ιταλία και τη Γερμανία. Οι περισσότερες από τις μικρές ένοπλες ομάδες που ξεπροβάλλουν σε όλη τη χώρα, αποτελούνται, συνήθως, από φυγόδικους των ιταλικών στρατοδικείων καθώς οι συνθήκες που δημιουργήθηκαν είχαν σαν αποτέλεσμα την αφύπνιση του πατριωτικού αισθήματος για τον αγώνα για την ελευθερία. Αρχικά, ήταν η ανάγκη της επιβίωσης και το ένστικτο της αυτοσυντήρησης που τους έσπρωχνε στο βουνό. Πολύ σύντομα όμως αρχίζουν να βρίσκουν υποστήριξη από τον άμαχο πληθυσμό των χωριών της Ηπείρου οι οποίοι συνδράμουν όπως μπορούν με τρόφιμα, στέγη, ρουχισμό και πάνω από όλα πληροφορίες. Οι πρώτοι αντάρτες δρέπουν εύκολα δάφνες εις βάρος των Ιταλών και όπως λέει ο Λάζαρος Αρσένιου⁷: «Είναι γεγονός ότι η περίοδος της ιταλικής κατοχής είναι η ειδυλλιακή της ελληνικής αντιστάσεως»⁸. Οι Ιταλοί στρατιώτες είναι τρομοκρατημένοι, ιδιαίτερα τις νύχτες και πολύ συχνά παραδίνονται ομαδικά στους αντάρτες που πια ενδιαφέρονται περισσότερο για τα λάφυρα παρά για τους αιχμαλώτους.

Η αρμόδια 11η Στρατιά των Ιταλών είναι, κατά τους Γερμανούς Παρατηρητές, αδρανής και ανίκανη⁹. Τις περισσότερες φορές η καταδίωξη των συμμοριών διεξάγεται με ανεπαρκείς μεθόδους, κακή προετοιμασία του στρατεύματος, πεσμένο ηθικό και συχνά με ανύπαρκτη ηγεσία¹⁰. Σε μια προσπάθεια να καλύψουν τις αποτυχίες τους προβαίνουν σε εκκαθαρίσεις, σε μαζικές εκτελέσεις

⁶ Christoph U. Schminck-Gustavus, *Μνήμες Κατοχής*, τ. 2, Ιωάννινα 2012, σ. 32

⁷ Λάζαρος Αρσένιου, στέλεχος του ΕΑΜ

⁸ Χάγκεν Φλάισερ, *Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, Εκδόσεις Παπαζήση, σ. 337

⁹ Αλέκου Ράπτη, *Αφιέρωμα στην ιταλική κατοχή στα Γιάννενα 1941-43*, στο: Εφημερίδα «Ηπειρωτικός Αγών» αρ. φύλλου 22707, 28/10/2011. Χαρακτηριστική η αναφορά του γερμανού, συνδέσμου της Wehrmacht, Harald von Hirschfeld, με το ιταλικό σώμα Ηπείρου όπου μιλά με εξαιρετικά απαξιωτικό τρόπο για τις μηδενικές πολεμικές αρετές των Ιταλών, αλλά και τις ασήμαντες πληροφορίες που θα μπορούσαν να του διαθέσουν σχετικά με την Αντίσταση και τους Εβραίους, «...Είχαν να πολεμήσουν και να εκπαιδευτούν εδώ και δύο χρόνια[...] είναι σε τρομακτικό λήθαργο[...] η ετοιμότητά τους για δράση είναι σχεδόν ανύπαρκτη και η στάση τους μοιρολατρική[...]».

¹⁰ Χάγκεν Φλάισερ, *ό. π.*, σ. 338

και πυρπόληση χωριών¹¹. Οι Γερμανοί σε αυτή τη φάση θεωρούν ότι η αλόγιστη χρήση αντιποίνων εκ μέρους των Ιταλών στρέφουν τον ειρηνικό άμαχο πληθυσμό στο βουνό και στο αντάρτικο. Οι πληροφορίες φτάνουν στο Γενικό Επιτελείο της Βέρμαχτ και παρατηρούν με έντονη δυσαρέσκεια την αλόγιστη διαχείριση των Ιταλών στη ζώνη κατοχής που τους έχουν παραχωρήσει. Η «Εντολή 47» θα ακολουθήσει σύντομα και μαζί με αυτή και το τέλος της Ιταλικής Κατοχής στην Ήπειρο.

Οι Ιταλοί στρατιώτες ανέμελοι, αντίθετα με τους Γερμανούς, τραγουδούν και παίζουν κιθάρα μέσα στο Κάστρο σαν να πήγαν τουρισμό στα Ιωάννινα, περιγράφει η Ευτυχία Νάχμαν στο βιβλίο της «Γιάννενα, ταξίδι στο παρελθόν». Δίνουν άδεια σε όποιον Εβραίο τη ζητήσει για να ταξιδέψει στην Αθήνα, ωστόσο μόνο σαράντα Εβραίοι το κάνουν. Οι Ιταλικές αρχές, αρνούνταν να διευκολύνουν ή να επιτρέψουν απελάσεις Εβραίων από τη δική τους ζώνη κατοχής. Λίγους μήνες πριν τη συνθηκολόγηση των Ιταλών, ο Ιταλός διοικητής υπόσχεται στον Καμπιλή, την ακεραιότητα των Εβραίων.

1.1.2. Παράδοση Ιταλών

Στα τέλη Ιουλίου, ξαφνικά ο Στρατάρχης Pietro Badoglio, ανέτρεψε τον Benito Mussolini στη Ρώμη. Ο Erwin Rommel, κατευθύνθηκε στον Hitler και ο Στρατηγός Loehr¹² διέταξε όλες τις γερμανικές μονάδες να είναι έτοιμες για να αφοπλίσουν τις αντίστοιχες ιταλικές στην περιοχή. Το βράδυ της 8ης Σεπτεμβρίου η Ιταλία συνθηκολόγησε, οι Έλληνες στα κατεχόμενα, από τους Ιταλούς εδάφη, πανηγύριζαν την ελευθερία τους, ενώ οι Γερμανοί ετοίμαζαν την απάντησή τους. Σε πολλά μέρη της Ελλάδας η ήρεμη διπλωματία νίκησε και ο αφοπλισμός προχώρησε ομαλά, αλλού όμως όπως στην Κεφαλονιά διαπράχτηκε το μεγαλύτερο έγκλημα της 1ης Ορεινής Μεραρχίας Edelweiss όπου και εκτελέστηκαν 4750 Ιταλοί στρατιώτες και 155 αξιωματικοί, ενώ στην Ήπειρο ο Στρατηγός Guido Della Bona που διοικούσε το 26ο Σώμα Στρατού των Ιταλών με έδρα τα Ιωάννινα, προσπάθησε να συζητήσει όρους παράδοσης με τη διαμεσολάβηση του Μητροπολίτη Ιωαννίνων, Σπυρίδων¹³.

¹¹ Χάγκεν Φλάισερ, *ό. π.*, σ. 338. Στις 2-7-1943, ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός διαμαρτύρεται για μαζικούς βιασμούς καθώς και φόνους με θύματα ακόμα και γέροντες ή ανάπηρους.

¹² ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 9

¹³ Mark Mazower, *ό. π.*, σ. 173-176

1.1.3. Η Γερμανική Κατοχή της πόλης και της Ηπείρου

Μερικές ημέρες αργότερα μετά την παράδοση των Ιταλών, την 8η Σεπτεμβρίου 1943, ο Γερμανός Διοικητής του Επιτελείου στα Ιωάννινα, Ταγματάρχης Brandner, εκδίδει μια απόρρητη διαταγή¹⁴ που χαρακτηρίζεται «*Άκρως Κατεπείγον!*» με θέμα: «*Μπλόκο στα Γιάννενα*». Με την παρούσα διαταγή, εντέλλονται οι άνδρες της 1ης Ορεινής Μεραρχίας Καταδρομέων, να προχωρήσουν: α) στη σύλληψη όλων των Ιταλών που βρίσκονται ακόμα στα Γιάννενα χωρίς γερμανική ταυτότητα. β) στην κατάσχεση γερμανικού και ιταλικού στρατιωτικού υλικού που βρίσκεται στα χέρια πολιτών. Οι κατέχοντες τέτοιου υλικού να συλλαμβάνονται. γ) στη σύλληψη όλων των υπόπτων. Συνεχίζει: «*Ιδιαίτερη προσοχή να δίδεται σε σοφίτες, υπόγεια, υπόστεγα κλπ. Μετά την έρευνα τα κτίρια που εξετάστηκαν να σημειώνονται με κιμωλία στην πόρτα*».

Στις 20/9/1943 εκδίδεται από το Επιτελείο Μετώπου της 1ης Ορεινής Μεραρχίας, διαταγή του Στρατηγού von Stettner¹⁵, σύμφωνα με την οποία: «*Για να αντιμετωπισθούν ενεργά οι συνεχιζόμενες επιθέσεις σε πομπές και σε στρατιώτες της Βέρμαχτ διατάσσεται από τις 20/9/43¹⁶ η εκτέλεση 10 Ελλήνων από όλα τα στρώματα του πληθυσμού για κάθε Γερμανό στρατιώτη ο οποίος σκοτώνεται ή τραυματίζεται από συμμαχίες ή πολίτες. Αυτή η διαταγή πρέπει να εφαρμοστεί με μεγάλη συνέπεια προς εκφοβισμό*»¹⁷. Οι Γερμανοί στρατιώτες επιδίωκαν με αυτό τον τρόπο να παρουσιάζουν, στον άμαχο πληθυσμό κυρίως, μια εικόνα σκληρότητας. Ήταν πολεμικές μηχανές αδυσώπητες και βουτηγμένες στο αίμα αθώων.

Μερικούς μήνες νωρίτερα, αρχές καλοκαιριού του 1943, φτάνει στα Γιάννενα η 1η Ορεινή Μεραρχία Καταδρομών «*Edelweiss*», η αιματοβαμμένη Μεραρχία, όπως θα μείνει στην Ιστορία της Ηπείρου. Έργο της εκτός από την εφαρμογή των σκληρότερων μέτρων αντιποίνων στον άμαχο πληθυσμό και την διάλυση των αντάρτικων ομάδων, και η εξόντωση των Εβραίων της πόλης των Ιωαννίνων.

¹⁴ Christopf U. Schminck-Gustavus, *ό. π.*, σ. 40-42

¹⁵ Ο Στρατηγός von Stettner, δεν καταδικάστηκε στη Νυρεμβέργη. Σκοτώθηκε στη Γιουγκοσλαβία κατά τη διάρκεια της οπισθοχώρησης της Βέρμαχτ.

¹⁶ Βέβαια έχουν εφαρμοστεί αντίποινα και εκτελέσεις αμάχων πολύ νωρίτερα με την εμφάνιση της 1ης Ορεινής Μεραρχίας επί ελληνικού εδάφους όπως στη Μουσιωτίτσα Ιωαννίνων τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1943.

¹⁷ Christopf U. Schminck-Gustavus, *ό. π.*, σ. 47-49

1.1.4. Ο εκτοπισμός των Ρωμανιωτών Εβραίων.

Το Μάρτιο του 1944 η Κεντρική Υπηρεσία Ασφαλείας του Ράιχ, εκδίδει ημερήσια διαταγή σύμφωνα με την οποία διατάσσει ακαριαία επιχείρηση σύλληψης όλων των Εβραίων που ζούσαν στην Ιταλική ζώνη Κατοχής. Ήδη από το 1938, η Πρεσβεία της Γερμανίας στην Αθήνα έχει ενημερώσει για τις υφιστάμενες εβραϊκές κοινότητες στην Ελλάδα και το Μάρτιο του 1943 σε μια αστραπιαία επιχείρηση συλλαμβάνει και εκτοπίζει τον εβραϊκό πληθυσμό της Θεσσαλονίκης και ολόκληρης της Βορείου Ελλάδος.

Μοιραία για τον Ρωμανιώτικο εβραϊκό πληθυσμό της πόλης των Ιωαννίνων είναι η άφιξη του 2ου Ορεινού Σώματος Στρατού το Σεπτέμβριο του 1943. Με την άφιξη ξεκίνησε η καταγραφή του εβραϊκού πληθυσμού και η αναγκαστική φορολογία για 300 κρεβάτια για το νεοϊδρυθέν γερμανικό στρατιωτικό νοσοκομείο, και η επίταξη του εβραϊκού Γηροκομείου. Τον Οκτώβριο του 1943, τοιχοκολλείται στα Ιωάννινα ανακοίνωση μεταξύ των οποίων διατάσσεται η: υποχρεωτική εγγραφή στα μητρώα του δημοτικού γραφείου και η υποχρεωτική παρουσία όλων των αρρένων Εβραίων κάθε Παρασκευή στο γραφείο της κοινότητας. Ωστόσο, για να ρίξουν στάχτη στα μάτια, ακόμα δεν έχει επιβληθεί η υποχρέωση να φέρουν πάνω τους το αστέρι του Δαβίδ. Ελάχιστοι συνειδητοποιούν τον κίνδυνο και υποψιάζονται ότι μπορεί να έχουν την τύχη άλλων ομοεθνών τους.

Στις 23 Φεβρουαρίου 1944, συλλαμβάνονται 108 άτομα με την κατηγορία της λαθραίας διακίνησης παραπλανητικού ειδησεογραφικού υλικού από κομμουνιστικά στοιχεία. Μεταξύ των συλληφθέντων και ο Πρόεδρος της εβραϊκής κοινότητας, Μωσής Κοφινά. Ο Rae Dalven μας πληροφορεί ότι, ο Πρόεδρος του Εβραϊκού Συμβουλίου Κοφινά, συμβουλεύει τους νέους να φύγουν και να ενταχθούν στα αντάρτικα τμήματα που δρουν στα βουνά. Ο αναπληρωτής Πρόεδρος όμως, Σαμπεθάι Καμπιλή, αντιτάσσεται αποφασιστικά και καταδικάζει όποιον βγει στο αντάρτικο ως κομμουνιστή¹⁸, προσθέτοντας ότι «ο Κύριος θα πολεμήσει για αυτούς και αυτοί θα μείνουν ήσυχoi».

Στις 28 Ιουνίου 1943, συλλαμβάνονται τρεις Γιαννιώτες Εβραίοι έμποροι, ο Νισσημ Μπατης, ο Ιωσήφ-Πέπο Μπάτης και ο Ααρών Λέβης με την κατηγορία ότι υποστηρίζουν συμμορίες ανταρτών και κατοχής προπαγανδιστικού υλικού.

¹⁸ Rae Dalven, “The Holocaust in Janina”, Journal of Modern Greek Studies, No1, May 1984, p.89

Καταδικάζονται αμέσως σε θάνατο δια απαγχονισμού και μεταφέρονται στη Φλώρινα και απαγχονίζονται τελικά στις 4 Οκτωβρίου 1943¹⁹.

Η 25η Μαρτίου 1944 ήταν μοιραία μέρα για την Εβραϊκή Κοινότητα των Ιωαννίνων. Ο Α. Μενεξιάδης²⁰ περιγράφει: «Πριν καλά καλά ξημερώσει, οι κατακτητές Γερμανοί είχαν ξεχυθεί στις εβραϊκές συνοικίες της πόλης, τα οβραϊκά και στο κάστρο, όπου έμεναν αρκετές εβραϊκές οικογένειες. Μέσα στα άγρια μεσάνυχτα χτυπούσαν τις πόρτες και ειδοποιούσαν τους κατατρομαγμένους Εβραίους να πάρουν έναν μπόγο με τα απαραίτητα και τα χρυσαφικά τους[...] Τα γερμανικά καμιόνια ήταν έτοιμα με τις μηχανές αναμμένες[...] Εκείνη την ώρα οι Γιαννιώτες πηγαίνοντας στη Μητρόπολη για τη γιορτή του Ευαγγελισμού, αντίκρισαν το φοβερό θέαμα[...] Τα καμιόνια απομακρύνθηκαν από την πόλη για το ταξίδι χωρίς γυρισμό, για τα κρεματόρια του Άουσβιτς και του Μπίρκεναου».

Την επιχείρηση εκτοπισμού συντονίζει ο Ταγματάρχης της Αστυνομίας Τάξεως, Gustav Hawranek. Σε αυτή συμμετέχουν Γερμανοί στρατιώτες της 1ης Ορεινής Μεραρχίας²¹, η στρατιωτική αστυνομία, μέλη της μυστικής Στρατονομίας, Έλληνες διερμηνείς και τα SS που αστυνομεύουν όλη την επιχείρηση μαζί με μέλη της Ελληνικής Χωροφυλακής²².

Η συμμετοχή των ανδρών της Ελληνικής Χωροφυλακής, αποδεικνύεται και από φωτογραφικό υλικό το οποίο έχει στην κατοχή της η εφημερίδα “*Ηπειρωτικός Αγών*”, και το οποίο δημοσιεύτηκε στις 28 Ιουλίου 2005²³. Επιπλέον, η μαρτυρία της Εσθήρ Ιακώβ, η οποία κατάφερε να επιβιώσει με Αριθμό 77135, μας μεταφέρει από την Ευτυχία Νάχμαν: «Όταν χτύπησε η πόρτα του σπιτιού μας τα χαράματα της 25ης Μαρτίου, αυτός που μας ειδοποίησε για τη συγκέντρωση των Εβραίων και τον εκτοπισμό τους ήταν ο ανθυπασπιστής Δήμος από την Χωροφυλακή Ιωαννίνων²⁴».

Ογδόντα φορτηγά γεμίζουν με τους εκτοπισμένους Εβραίους των Ιωαννίνων και μεταφέρονται μέσω του περάσματος Κατάρρα, της Πίνδου, στη Λάρισα. Σε κάθε όχημα ένας φρουρός κάνει την τελευταία καταμέτρηση πριν ξεκινήσει η φάλαγγα.

¹⁹ Ε. Κουρμαντζή, “*Μαρτυρίες Γιαννιωτών για τη γερμανική Κατοχή*,” *Ηπειρωτικά Γράμματα*, έτος 8ο, τεύχος 15, Ιωάννινα 2010, σ. 62.

²⁰ Α. Μενεξιάδης, “*Η καταστροφή των Ισραηλίτικων Κοινοτήτων*”, χ.τ., χ.χ., σ. 24

²¹ Η ίδια Μεραρχία θα αιματοκυλίσει την Ήπειρο το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1943.

²² Π. Ενεπεκίδης, “*Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας 1941-1944*”, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1996, σ. 156.

²³ Α. Ράπτης, “*25 Μαρτίου 1944, Έτσι εκτοπίστηκαν οι Γιαννιώτες Εβραίοι*”, στην εφημερίδα *Ηπειρωτικός Αγών*, 28/7/2005, σ. 3.

²⁴ Ε. Νάχμαν, “*Ταξίδι στο παρελθόν*”, εκδόσεις Τάλος, Αθήνα 1996, σ. 144

Στη διαδρομή που ακολουθεί μέσα στο βαθύ χιόνι, ο Σαμ Μεγήρ²⁵ καταφέρνει να αποδράσει πηδώντας από το φορτηγό κοντά στο Πέραμα όταν ένα κοπάδι πρόβατα μπλοκάρει το δρόμο.

Συγκλονιστική είναι η μαρτυρία της Εσθήρ Κοέν, της γηραιότερης Ελληνίδας Ρωμανιώτισσας. Όταν ήταν δεκαεπτά χρονών συνελήφθη στην πλατεία Μαβίλη από τους Γερμανούς στρατιώτες²⁶. Με τους γονείς και αδέρφια της στάλθηκαν στο Άουσβιτς από όπου κατάφερε να επιζήσει και ένα χρόνο περίπου αργότερα επέστρεψε μαζί με τη μία αδερφή της στα Γιάννενα. Το Μάρτιο του 2014, ο Γερμανός πρόεδρος Γιοακίμ Γκάουκ, σε επίσημη επίσκεψη στην Ελλάδα ζήτησε συγγνώμη. Η 87χρονη, Εσθήρ Κοέν, στάθηκε μπροστά του σε στάση προσοχής και του συστήθηκε στα γερμανικά με το νούμερο που της είχαν αποδώσει οι Ναζί κατακτητές. Αριθμός 77102....

Την 1η Δεκεμβρίου 2020 η Εσθήρ Κοέν πεθαίνει σε ηλικία 96 ετών...

1.2. Η 1η Ορεινή Μεραρχία Αλпинιστών Edelweiss

Η 1η Ορεινή Μεραρχία Edelweiss, πήρε το όνομά της από το διακριτικό σύμβολο του αλπικού άνθους που είναι ραμμένο στο μανίκι και στο πηλήκιο της στολής. Ιδρύθηκε και εκπαιδεύτηκε στο Mittenwald²⁷ τον Απρίλιο του 1938 και ως αυτοτελής, επίλεκτη μονάδα αποτελούνταν κυρίως από Αυστριακούς και Βαυαρούς. Δράση της η Πολωνία, Γαλλία, Νορβηγία, Ανατολικό Μέτωπο, Σερβία, Μαυροβούνιο και Ελλάδα.

Η 1η Ορεινή Μεραρχία θεωρούνταν επίλεκτη μονάδα της Βέρμαχτ. Από την πρώτη στιγμή έλαβε ενεργό μέρος στις μάχες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Μετά τις αναίμακτες εισβολές του γερμανικού στρατού στην Τσεχοσλοβακία και την Αυστρία, έλαβε εντολή να κινητοποιηθεί και να αναλάβει δράση στο μέτωπο της Πολωνίας.

²⁵ Α. Ράπτης, “Η εκτόπιση της εβραϊκής κοινότητας Ιωαννίνων από το γερμανικό στρατό στις 25 Μαρτίου 1944”, στην εφημερίδα Ηπειρωτικός Αγών, 26/03/2006, σ. 25.

²⁶ Η Εσθήρ Κοέν αφηγείται τι έγινε την ημέρα της σύλληψής της: «Οι Έλληνες χωροφύλακες περικύκλωσαν τις εβραϊκές συνοικίες γύρω από το Κάστρο των Ιωαννίνων, την περιοχή γύρω από τη λίμνη και έσπαγαν τζάμια, ούρλιαζαν και πυροβολούσαν για να τους τρομοκρατήσουν. Εκεί ζούσαν δύο χιλιάδες Εβραίοι που μερικοί έτρεξαν στα βουνά για να γλιτώσουν, ενώ οι υπόλοιποι πήραν το δρόμο για το Άουσβιτς[...]. Επί έντεκα ημέρες χωρίς φαγητό και νερό ταξίδευαν σε παγωμένα βαγόνια με κατεύθυνση το στρατόπεδο[...]. Μόλις έφτασαν ακούει τη μητέρα της για τελευταία φορά να τους λέει: “Προσέξτε την τιμή σας, είστε κορίτσια!”[...]. Αμέσως μετά έκαναν σε όλους τατουάζ στο χέρι έναν αριθμό και πλέον δεν ένιωθε άνθρωπος, αλλά αυτός ο αριθμός».

²⁷ Το Mittenwald, είναι μια μικρή πόλη της Βαυαρίας στα σύνορα με την Αυστρία και βρίσκεται στους βόρειους πρόποδες των Άλπεων. Είναι διάσημο για την κατασκευή Βιολιών, Βιόλας και Τσέλο και είναι σημαντικός τουριστικός προορισμός. Κατά τη διάρκεια του πολέμου όμως εκεί στεγάστηκε και εκπαιδεύτηκε η Ορεινή Μεραρχία Αλпинιστών και Κυνηγών της Wehrmacht. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφίες 14 & 17

Κατά τη διάρκεια της «εκστρατείας των 18 ημερών» εναντίον της Πολωνίας, ένας στους οκτώ από τους 17000 συνολικά άνδρες της 1^{ης} Ορεινής Μεραρχίας σκοτώθηκε, τραυματίστηκε ή κηρύχτηκε αγνοούμενος. Σε μια ημερήσια διαταγή του ο Ludwig Kubler, στις 21 Σεπτεμβρίου, στην οποία ευχαριστούσε, τους «στρατιώτες του της φημισμένης 1^{ης} Ορεινής Μεραρχίας για τις ακατανίκητες επιθέσεις τους» ολοκληρώνει με στόμφο: «*Το Edelweiss έγινε ο τρόμος του εχθρού*»²⁸.

Ακολούθησε η εκστρατεία στο μέτωπο της Γαλλίας. Όταν η Δυτική Εκστρατεία ολοκληρώθηκε στις 22 Ιουνίου 1940, καταμετρήθηκαν απώλειες 1.826 ανδρών και 1106 τραυματιών, ενώ 18 άνδρες κηρυχτήκαν αγνοούμενοι.

Ένα χρόνο αργότερα όλα ήταν έτοιμα για την επιχείρηση «Μπαρμπαρόσα». Στις 22 Ιουνίου 1941 η 1^η Ορεινή Μεραρχία λαμβάνοντας το κωδικοποιημένο μήνυμα ετοιμάστηκε να λάβει τις προσχεδιασμένες θέσεις εφόδου και μάχης στο Ανατολικό Μέτωπο. Ο Hubert Lanz εξέδωσε ημερήσια διαταγή προς όλες τις μονάδες: «*Η 1^η Ορεινή Μεραρχία θα βγάλει τον διάβολο απ' την κόλαση. Ο διάβολος βρίσκεται μπροστά μας! Θα τον εξοντώσουμε! Ζήτω το Edelweiss! Ζήτω ο Fuhrer*».²⁹

Ο ίδιος ο Hitler την είχε αποκαλέσει ενώπιον του Στρατηγού Hubert Lanz «Μεραρχία Σωματοφυλακής» γεμίζοντας τους υπερηφάνεια, και αυτό έπρεπε να το αποδείξουν ακόμα μια φορά. Ένα χρόνο μετά την έναρξη του πολέμου εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης, στις 24 Ιουνίου 1942, οι απώλειες της 1^{ης} Ορεινής Μεραρχίας ανέρχονταν συνολικά στους 2296 νεκρούς, 6737 τραυματίες και 144 αγνοούμενους.

Ωστόσο, αυτά ήταν απλά νούμερα, για στατιστική ανάλυση. Σημασία είχαν οι αρετές και οι ικανότητές τους σύμφωνα με τους ηγέτες της Μεραρχίας. Ο Johann Ferdinand Schörner, που είχε ηγηθεί του 98ου Συντάγματος το Σεπτέμβριο του 1939, περιέγραψε στις 12 Οκτωβρίου του 1939 τις αρετές που έπρεπε να έχει ένας ορεινός καταδρομέας με «πρωτοβουλία, απόλυτη υπακοή και πειθαρχία»: «*Τα πάντα πρέπει να υποτάσσονται στις πολεμικές ανάγκες, κάθε στρατιώτης έπρεπε να είναι πρόθυμος να συμμετάσχει σε οποιαδήποτε επιχείρηση[...]. Το πνεύμα συντροφικότητας και η απόλυτη στρατιωτική υπακοή αποτελούν τα θεμέλια πάνω στα οποία έχει χτιστεί το Σύνταγμά μας*»³⁰. Όλοι στρατιώτες και αξιωματικοί³¹ είχαν επίγνωση ότι ανήκαν σε

²⁸ Hermann-Frank Meyer, *Αιματοβαμμένο Εντελβάις*, Δίτομο, Αθήνα 2009, σ. 43

²⁹ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 77

³⁰ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 66

³¹ Johann Voss, *Στρατιώτες των SS. Μνήμες Πολέμου και Συνειδήσεις 1942-45*, Εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα 2004, σ. 53-54

μια επίλεκτη μονάδα³² και αισθάνονταν ιδιαίτερο χρέος απέναντι σε αυτές τις πολεμικές ανάγκες. Ο στρατιώτης Johann Voss, αργότερα ανασύρει μνήμες από εκείνη την εποχή και περιγράφει: «Όταν με ρωτούν που υπηρέτησα, απαντώ απλώς ότι υπήρξα πολυβολητής σε ένα Σύνταγμα Ορεινού Πεζικού. Το διακριτικό του Συντάγματός μου ήταν το *Edelweiss*, το αλπικό λουλούδι που ήταν το σύμβολο του Ορεινού Πεζικού[...] Στα διακριτικά, όμως, της μονάδας μου περιλαμβάνονταν και ασημένιοι ρούνιοι, οι οποίοι ήταν πλέον σύμβολο των ακατονόμαστων εγκλημάτων που ήλθαν στο φως όταν τελείωσε ο πόλεμος[...] Στην αρχή επρόκειτο απλώς για φήμες για θηριωδίες μεγάλης κλίμακας και μαζικές δολοφονίες, αργότερα εμφανίστηκαν φωτογραφίες[...] Οι εικόνες αυτές με στοίχειωναν, ιδιαίτερα τη νύχτα[...] Η εμφάνιση αυτών των άρθρων στις εφημερίδες ήταν ένα χτύπημα. Οι άντρες της μονάδας μου ήταν όλοι τους εθελοντές με ακράδαντη πίστη στην εντιμότητα του σκοπού τους, τώρα μια μονάδα χαρακτηρισμένη ως συμμορία εγκληματιών[...] Το πρώτο πράγμα που χάσαμε ήταν όλα τα εξωτερικά σύμβολα για τα οποία ήμασταν υπερήφανοι, τα εμβλήματα με το *Edelweiss*, τα επιρράματα και τις περιχειρίδες με κεντημένη την ονομασία του Συντάγματός μας».

Τον Ιούνιο του 1943, η Μεραρχία μεταφέρθηκε για ξεκούραση στην Ελλάδα, μετά από εισήγηση του Αρχιάτρου του Στρατηγού Lanz, ο οποίος και είχε διαπιστώσει πολλά προβλήματα στη φυσική και ψυχική υγεία των στρατιωτών μετά από την καταστροφή που υπέστησαν στον Καύκασο. Στις 28 Ιουνίου 1943 πέρασαν τα ελληνικά σύνορα³³ με τη διαταγή «εκκαθάρισης από τους αντάρτες»³⁴. Η δύναμή της Μεραρχίας είχε ανανεωθεί σε προσωπικό και υλικό και αριθμούσε την εποχή

³² Gordon Williamson, *German Mountain & Ski Troops 1939-45*, p. , 1996, in https://books.google.gr/bookshl=el&lr=&id=wCzDCwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT2&dq=edelweiss+mountain+troops&ots=w0EaSR2iko&sig=Tl7g2EJxiA7LxD0PkB2GiBmjMg&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. Για τους Γερμανούς τα Ορεινά σώματα Αλпинιστών και Κυνηγών, ήταν σχετικά νέα σώματα που έλκυαν την καταγωγή τους από το 1915, όταν και δημιουργήθηκαν στη Βαυαρία. Εκπαιδευμένοι από σκληροτράχηλους αξιωματικούς του διαμετρήματος του Erwin Rommel, θεωρούνταν εξαιρετικά καλά εκπαιδευμένοι για να αναλαμβάνουν στρατιωτικές επιχειρήσεις στις δύσκολες συνθήκες στα βουνά της Βαυαρίας και της Αυστρίας. Ο τυπικός στρατιώτης της Ορεινής Μεραρχίας, είχε εξαιρετική φυσική κατάσταση και είχε τη δυνατότητα ότι μόνο να μεταφέρει ο ίδιος όλο τον εξοπλισμό του, αλλά να το κάνει αυτό και σε ορεινές απαιτητικές πορείες.

³³ Το Μάιο του 1943, ο Hitler, είχε διατάξει τέσσερις Μεραρχίες να μετακινηθούν στην Ελλάδα το ταχύτερο δυνατόν για να αντιμετωπιστεί ο διαφαινόμενος κίνδυνος συμμαχικής απόβασης στη χώρα, ενόψει μάλιστα της αναμενόμενης ιταλικής κατάρρευσης. Στις αρχές Ιουνίου κατέφθασαν στην Ελλάδα η 1η Μεραρχία Ορεινών Καταδρομών και η 104 Μεραρχία Κυνηγών και μετακινήθηκαν στην Ήπειρο με αποστολή την ανάληψη εκκαθαριστικών επιχειρήσεων σε συνεργασία με τους Ιταλούς. Στράτος Ν. Δορδανάς, *Το αίμα των αθών*, Αθήνα 2007, σ. 252.

³⁴ Δημήτρης Κ. Αποστολόπουλος, «Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις ως πρόφαση για εγκλήματα πολέμου: Συμπεράσματα από τη δράση της 1ης Ορεινής Μεραρχίας της Βέρμαχτ στην Ήπειρο», στο: *Κατοχική Βία 1939-1945. Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία*, Αθήνα 2016, σ. 56. Βλ. Επίσης NARA/G.S.R./T.315/64/255, Πολεμικό Ημερολόγιο, 28 Ιουνίου 1943.

εκείνη 24.000 άνδρες, 5400 άλογα και μουλάρια, 270 φορτηγά, 140 αυτοκίνητα, 200 μοτοσυκλέτες, 510 ελαφρά και 86 βαρέα πυροβόλα, ενώ ήταν υπερπλήρης σε όλμους, ορεινά αντιαρματικά, πυροβόλα με κοντό πυροσωλήνα και φλογοβόλα³⁵.

Η πρωταρχική αποστολή της 1ης Ορεινής Μεραρχίας στην Ήπειρο ήταν η εκκαθάριση από τις αντιστασιακές οργανώσεις στα κατεχόμενα από τους Ιταλούς εδάφη. Επιπροσθέτως, έπρεπε να καταλάβει στρατηγικής σημασίας σημεία ώστε να μπορέσει να αποκρούσει την επικείμενη συμμαχική απόβαση στα παράλια της Δυτικής Ελλάδας. Τρίτον και τελευταίο να ενεργήσει άμεσα σε μια ενδεχόμενη και πάρα πολύ πιθανή συνθηκολόγηση της Ιταλίας. Ο αφοπλισμός των Ιταλών ήταν πρωτίστης σημασίας και σπουδαιότητας για τον Φύρερ και ήταν τελικά και το μόνο από τα τρία σκέλη που υλοποιήθηκε στην εξέλιξη των πραγμάτων.

1.3. Οι αντιστασιακές ομάδες του ΕΔΕΣ στην περιοχή της Λάκκας Σουλίου, στην Ήπειρο

Μετά την κατάρρευση του μετώπου και την υποχώρηση/παράδοση του ελληνικού στρατού ακολούθησε και ο κρατικός μηχανισμός. Κάθε έννοια νομιμότητας και κυβερνητικού ελέγχου τέθηκε υπό αμφισβήτηση με αποτέλεσμα οι κάτοικοι της Ηπείρου να αποφασίσουν να ρυθμίσουν οι ίδιοι τη ζωή τους. Το πρώτο έτος της Ιταλικής Κατοχής η κατάσταση ήταν ρευστή και η επιβίωση του πληθυσμού στηρίχθηκε στην ανάπτυξη δικτύων ανταλλαγής ως κύρια οικονομική μέθοδος, ξυπνώντας μνήμες και πρακτικές περασμένων ετών της οθωμανικής εποχής και κατοχής της Ηπείρου από την Υψηλή Πύλη.

Στην ορεινή αυτή περιοχή της χώρας μας επανεμφανίστηκαν ένοπλες ομάδες και συμμορίες που, όπως και στο πρόσφατο παρελθόν ακολουθούσαν ληστρικές πρακτικές όχι μόνο εις βάρους μεμονωμένων ατόμων αλλά και ολόκληρων κοινοτήτων. Η απάντηση των κατοίκων άμεση, η σύσταση τμημάτων οπλισμένων χωρικών που επιφορτίστηκαν την προστασία του χώρου από τις συμμορίες αλλά και από απομονωμένους «κατσικοκλέφτες».

Επιπρόσθετα, οι Ιταλοί κατακτητές όργωναν τα χωριά με συνοδεία Ελλήνων συνεργατών τους και απαιτούσαν την παράδοση κάθε οπλισμού³⁶ που υπήρχε σε

³⁵ Δημήτρης Κ. Αποστολόπουλος, ό. π., βλ. Επίσης NARA/G.S.R./T315/65/259-260, Αναφορά 3ης Αυγούστου 1943

³⁶ Ο πατέρας μου Σωτήρης, συνηθίζει να μου διηγείται ιστορίες από το χωριό. Σε μια από αυτές το θέμα ήταν ακριβώς αυτό: «Όταν τελείωσε ο πόλεμος με τους Ιταλούς ο παππούς υπηρετούσε στο

κάθε σπίτι με αποτέλεσμα να δημιουργούνται εντάσεις αλλά και πρακτικές αντεκδίκησης προς τους συμπατριώτες τους, συνεργάτες των Ιταλών. Το αντάρτικο στην Ήπειρο θα προκύψει από την ύπαρξη αυτών των πυρήνων οργανωμένων τοπικών ομάδων και θα οργανωθεί από τις δύο μεγαλύτερες αντιστασιακές οργανώσεις της χώρας, τον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ. Όπως υποστηρίζει ο Ed. Ο' Ballance, η ένταξη του αγροτικού πληθυσμού στο αντάρτικο δεν έγινε αυθόρμητα αλλά μόνο μετά από παρέμβαση πολιτικών οργανώσεων³⁷.

1.3.1. Η Ίδρυση του ΕΔΕΣ

Η ίδρυση του ΕΔΕΣ (Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου) προηγήθηκε της αντίστοιχης οργάνωσης του ΕΑΜ (Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου). Το ιδρυτικό της οργάνωσης υπογράφηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1941 από τον απόστρατο συνταγματάρχη Ναπολέοντα Ζέρβα, τον αξιωματικό Λεωνίδα Σπάη και τον δικηγόρο Ηλία Σταματόπουλο ενώ μεταξύ των πρώτων στελεχών του ΕΔΕΣ αναφέρονται η Αλεξάνδρα Αθανασιάδου-Μποδοσάκη, ο Ηρακλής Πετιμεζάς και ο Δημήτρης (Μίμης) Μπαρδόπουλος. Στο Ιδρυτικό του Συνδέσμου τίθενται και οι στόχοι: 1. εκδίωξη της μοναρχίας, 2. δημιουργία μεταπολεμικής δημοκρατικής-σοσιαλιστικής Ελλάδας και, 3. παροχή εγγυήσεων της οργάνωσης για την κυριαρχία της αντιβασιλικής παράταξης³⁸.

Ναύπλιο γιατί ήταν σαμαράς, έφτιαχνε σαμάρια για τα μουλάρια του στρατού και είχε και δύο Ιταλούς αιχμαλώτους για βοηθούς. [...] Όταν παραδόθηκε ο στρατός τον άφησαν ελεύθερο να γυρίσει σπίτι και ξεκίνησε με τα πόδια να γυρίσει στο χωριό, στο Κεφαλόβρυσο Αργολίδας. [...] Στο δρόμο περνώντας από το αεροδρόμιο των Άγγλων έξω από το Άργος βρήκε παρατημένα τα πάντα, τουφέκια, πιστόλια, πετσέτες, ρουχισμό. Μάζεψε όσα μπορούσε, τα έκρυψε και ανέβηκε στο χωριό, στα ορεινά της Αργολίδας, στο Λύρκειο όρος. Πήρε τα μουλάρια και γύρισε να φορτώσει τα λάφυρα. [...] Αργότερα έλεγε ότι τον κάρφωσε ένας χωριανός, ρουφιάνος των Ιταλών: Οι Ιταλοί εμφανίστηκαν στο χωριό, έκαναν εφόδους στα σπίτια με τον Γράτσο, ρουφιάνο από τα χωριά της Νεμέας. Μας απειλούσε ότι έχουν μηχανήματα οι Ιταλοί και βρίσκουν τα πάντα και άμα δεν τους τα παραδώσουμε μόνοι μας θα καταστρέψουν τα σπίτια και θα μας σκοτώσουν όλους. [...] Του τα έδωσα όλα, μόνο ένα πορτοφόλι δερμάτινο μεγάλο κατάφερα να σώσω [...] Όταν έφυγαν οι Γερμανοί τον βρήκαν τον Γράτσο οι αντάρτες και τον σκότωσαν την ώρα που προσπαθούσε να το σκάσει από το παράθυρο».

³⁷ Ed. Ο' Ballance, *The Greek Civil War 1944-49*, London, Faber and Faber, 1966.

³⁸ Βαγγέλης Τζούκας, *Οι οπλαρχηγοί του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο 1942-44*, Αθήνα 2014, σ. 28-29. Ο ΕΔΕΣ άρχισε να δραστηριοποιείται από τις αρχές Σεπτεμβρίου 1941, Ωστόσο το όνομα του Ζέρβα δεν ενέπνεε εμπιστοσύνη στα ανώτερα πολιτικά και στρατιωτικά κλιμάκια. Οι πατρίες των βενιζελικών αξιωματικών δεν είχαν πάντα τις καλύτερες σχέσεις μεταξύ τους με συνέπεια σημαίνοντα στελέχη του χώρου να θεωρούν τον Ζέρβα αναξιόπιστο. Η περίφημη επιστολή Πλαστήρα προς τους «εν Ελλάδι φίλους του» που κόμιζε ο Κομνηνός Πυρομάγλου ήρθε να παγιώσει τον ΕΔΕΣ και τον Ζέρβα ο οποίος μέσω της επιστολής του «Αρχηγού» είχε την ευκαιρία να απευθυνθεί στους προσφυγικούς πληθυσμούς που λάτρευαν τον «Μαύρο Καβαλάρη του 1922», στα κατώτερα και μεσαία βενιζελικά στελέχη και σε έναν ευρύ κύκλο παλαιοδημοκρατών.

Στις 9 Σεπτεμβρίου 1941, ο Στρατηγός Πλαστήρας θα στείλει στην Ελλάδα τον στενό του συνεργάτη, Κομνηνό Πυρομάγλου³⁹, για να πραγματοποιήσει επαφές με άλλα στελέχη της κινήσεως Πλαστήρα για να αναπτυχθεί μιας οργανώσεως δημοκρατικής με σοσιαλιστικό περιεχόμενο και προσανατολισμό. Η πρόθεση του Πλαστήρα δεν ήταν να μεταβληθεί σε πολιτικό αρχηγό αλλά να βοηθήσει απλώς με το κύρος που διέθετε ώστε να αναδυθούν πολιτικοί ηγέτες και νέα πολιτικά στελέχη. Η εντολή του Πλαστήρα προς τον Πυρομάγλου δεν ήταν να συναντηθεί ο τελευταίος με τον Ζέρβα καθώς ο Στρατηγός δεν είχε καμιά εκτίμηση⁴⁰ στο πρόσωπο του Ζέρβα τον οποίο και θεωρούσε αφενός χαρτοπαίκτη και γυναικά και αφετέρου, άστατο που συμμετείχε άκριτα σε πολλά πραξικοπήματα. Η επαφή του Πυρομάγλου με τον Ζέρβα έκανε έξαλλο τον ιδεαλιστή Πλαστήρα, το κακό όμως είχε γίνει. Ο Ζέρβας χρησιμοποιώντας το κύρος του Στρατηγού διακήρυξε στις 9 Σεπτεμβρίου 1941 ότι δήθεν ο Πλαστήρας του είχε δώσει την εντολή και τις σχετικές οδηγίες, ιδρύοντας την οργάνωση: «Εθνικός Δημοκρατικός Επαναστατικός Στρατός⁴¹».

Ο ΕΔΕΣ ιδρύθηκε τελικά, ακόμα και με την αυθαίρετη χρήση⁴² του ονόματος του Στρατηγού Πλαστήρα, από τους Ναπολέοντα Ζέρβα, Λεωνίδα Σπαή, Ηλ. Σταματόπουλο και άλλους σύμφωνα με το καταστατικό το οποίο παραθέτουμε παρακάτω: 1. Να εγκαθιδρύσει εις την Ελλάδα το Δημοκρατικό πολίτευμα, σοσιαλιστικής μορφής, οιαδήποτε και αν είναι η έκβασις του πολέμου, 2. Να αποκαλύψει δια παντός μέσου και κατά σαφή και αναμφισβήτητον τρόπον την προδοσίαν του τέως Βασιλέως Γεωργίου του Β' και της περί αυτόν σπείρας της αυτοκληθείσας Δικτατορίας της 4ης Αυγούστου, επιβάλει εις πάντας τους στυγνούς εγκληματίας βαρυτάτας κυρώσεις, δήμευση δ' άμα τας περιουσίας τόσον αυτών και

³⁹ Κομνηνός Πυρομάγλου, *Η Εθνική Αντίστασις*, Αθήνα 1947, σ. 157-158, «*Η κίνησις του ΕΔΕΣ απέβλεπεν να δημιουργήση μίαν σύγχρονον, απρόσωπον, δημοκρατικήν-σοσιαλιστικήν οργάνωσις, η οποία να πληρώση το κενόν μεταξύ των κομμάτων και του Κομμουνιστικού κόμματος[...]. Μάλλον απέτυχεν, όσον αφορά τους πολιτικούς και ιδεολογικούς του σκοπούς*».

⁴⁰ Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, χ.χ., σ.149-150. Η περιπετειώδης σταδιοδρομία του κινδύνεψε πολλές φορές να τον στείλει στο εκτελεστικό απόσπασμα, ωστόσο ο Ζέρβας κατορθώνει να φτάσει στο βαθμό του Συνταγματάρχη, αν και ο ίδιος προτιμάει να τον αποκαλούν Στρατηγό. Ο Ζέρβας φαίνεται να συνειδητοποίησε ότι το όνομά του δεν αποτελεί πόλο έλξης, σε αντίθεση με εκείνο του Πλαστήρα, ο οποίος έχει πολλές συμπάθειες στους δημοκρατικούς κύκλους. Πίστευε ότι ο Πλαστήρας δε θα εγκατέλειπε το άσυλό του στη Γαλλία στη διάρκεια του πολέμου, οπότε ήταν μια βολική και δημοφιλής ετικέτα πίσω από την οποία θα μπορούσε να κινεί τα νήματα ως τοποτηρητής.

⁴¹ Σέφης Αναστασάκος, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του 1933-1953*, τ. 3, Αθήνα 2009, σ. 144-145.

⁴² Σέφης Αναστασάκος, *ό. π.*, σ. 145. (βλ. Αρχείο ΔΙΣ, Α.15, σ.4). Αλλά και ο ίδιος ο Ναπ. Ζέρβας, αρκετά χρόνια αργότερα, σε εμπιστευτική έκθεσή του προς το Υπουργείο Πολέμου, στις 19 Φεβρουαρίου 1949 θα αναγνωρίσει την αυθαίρετη χρήση του ονόματος του Πλαστήρα στη θέση του αρχηγού της οργάνωσης αυτής.

των συγγενών των όσον και των μετ' αυτών οπωσδήποτε συναλλαγέντων κατά τη διάρκεια της επαράτου τυραννίας, 3. Την ριζική κάθαρση όλου του κρατικού μηχανισμού, του στρατού, των επαγγελματικών οργανώσεων από οιοδήποτε μέλος το οποίον δεν θα έχει αποδεδειγμένα Εθνική Δημοκρατική σοσιαλιστική συνείδηση, πιστοποιημένη δια πράξεων τοιούτων, 4. Ο Σύνδεσμος για να δυνηθεί να πραγματοποιήσει τα ανωτέρω και ορισμένα άλλα πρέπει να έχει ηγέτη του τον Στρατηγό Νικόλαο Πλαστήρα. Επί του ζητήματος τούτου ουδεμία συζήτησις επιτρέπεται⁴³.

Η εμφάνιση των πρώτων οργανωμένων ομάδων τους ΕΔΕΣ έγινε στον ορεινό όγκο⁴⁴ των Τζουμέρκων στο χωριό Ραδοβίζι της Άρτας το Σεπτέμβριο του 1942, όπου και αναζήτησε τον τοπικό παράγοντα του Βάλτου Αιτωλοακαρνανίας, Δημήτρη Ίσκο, γόνο γνωστής οικογενείας αρματολών της επανάστασης του 1821, προσπάθειες όμως που δεν στέφθηκαν με επιτυχία καθώς είχε επιπλέον να αντιμετωπίσει την απροθυμία των κατοίκων να βοηθήσουν τους αντάρτες με το φόβο αντιποίνων από τους Ιταλούς. Η απειλή τους ότι θα τον κατέδιδαν στους Ιταλούς ανάγκασε τον Ζέρβα να αποχωρήσει από τον Βάλτο⁴⁵.

Η διείσδυση του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο ακολούθησε πρακτικές και μεθόδους στη βάση της αντιπαραβολής προς το ΕΑΜ. Δημιουργήθηκαν παράλληλες δομές και Επιτροπές Εθνικού Αγώνα⁴⁶ που αναλάμβαναν τη διαδικασία «μύησης»⁴⁷. Οι αντάρτικες ομάδες εμφανίστηκαν, έστω και σχετικά ανοργάνωτες, στις ορεινές περιοχές του νομού Ιωαννίνων. Στην περιοχή της Λάκκας Σουλίου, δρούσε ως ανεξάρτητος σχηματισμός η φατρία των Κολιοδημητράϊων με τη συνδρομή του βασιλόφρονα αξιωματικού Χρήστου Παπαδάτου, πρώην μέλος της οργάνωσης ΕΛΛΑΣ-ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ.

⁴³ Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Αντιστάσεως, Αθήνα 1958, τ.χ. 1ον, σ. 26-27.

⁴⁴ Χάγκεν Φλάισερ, ό. π., σ. 237. Ο Ζέρβας τον Οκτώβριο του 1941 είχε δηλώσει στον μετέπειτα υπαρχηγό του, Πυρομάγλου: «Προκειμένου κάποτε να αποδυθούμε σε αγώνα Αντιστάσεως, αυτός θα είναι προ παντός ένοπλος αγών στα βουνά της Ελλάδος, τα οποία προσφέρονται για ανταρτοπόλεμο όπως και επί τουρκοκρατίας».

⁴⁵ Βαγγέλης Τζούκας, ό. π., σ. 31

⁴⁶ Βαγγέλης Τζούκας, ό. π., σ. 99. Οι Επιτροπές Εθνικού Αγώνα, ανέλαβαν να διεκπεραιώσουν ένα πλήθος υποχρεώσεων που άπτονταν πολλών πτυχών της καθημερινότητας του βίου των χωρικών, βοηθούσαν στην ανάπτυξη του αντάρτικου, συγκέντρωναν τρόφιμα και εφόδια, έδιναν πληροφορίες, κινητοποιούσαν τους πληθυσμούς. Οι αντίστοιχες επιτροπές στις πόλεις κατεύθυναν αξιωματικούς στο βουνό, διεκπεραιώναν οικονομικές λειτουργίες και συντηρούσαν τις επαφές με τμήματα του αστικού πληθυσμού.

⁴⁷ Βαγγέλης Τζούκας, ό. π., σ. 36. Η διαδικασία της μύησης παραπέμπει σε συνωμοτικού τύπου συσσωματώσεις και προέβλεπε την ορκωμοσία των μελών της οργάνωσης και την ταυτόχρονη λήψη από αυτά ενός κωδικού αριθμού.

Η εξάπλωση και ισχυροποίηση του ΕΔΕΣ και του ίδιου του Ζέρβα ήρθε με την συμμετοχή του στην επιχείρηση Harling, όπου η πορεία του Ζέρβα και των ανταρτών του ως την περιοχή της Φθιώτιδας και η συνεργασία τους όχι μόνο με τους Άγγλους σαμποτέρ αλλά και με την αντάρτικη ομάδα του ΕΔΕΣ υπό της ηγεσία του Άρη Βελουχιώτη έφερε σαν αποτέλεσμα την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου στις 25-25 Νοεμβρίου 1942. Η επικήρυξη των Ιταλών στο πρόσωπο του Ζέρβα είχε σαν αποτέλεσμα την εκτόξευσή του ως αδιαμφισβήτητου ηγέτη του ΕΔΕΣ και του ένοπλου αγώνα στην Ήπειρο.

Το Μάρτιο του 1943, ο Ζέρβας συγκρότησε το αρχηγείο Τζουμέρκων με έδρα το Βουλγαρέλι και αρχηγό τον επίλαρχο Γεώργιο Αγόρο, ενώ ο Πυρομάγλου βρισκόταν για τον ίδιο σκοπό στη Λάκκα-Σούλι με τον Βρετανό σύνδεσμο Τζων Κουκ. Ο Πυρομάγλου κατάφερε να εντάξει στον ΕΔΕΣ πολλές ανεξάρτητες τοπικές ένοπλες ομάδες ιδρύοντας το αρχηγείο Ηλείου και τοποθετώντας αρχηγό τον ταγματάρχη Απόστολο Κωνσταντινίδη, που αρχικά είχε ενταχθεί στο ΕΑΜ.

Το Αρχηγείο Ηλείου αποτελούνταν από τα παρακάτω κλιμάκια που ονομάστηκαν από τις περιοχές στις οποίες συγκροτούνταν:

1. Κλιμάκιο Φαναρίου, περιλάμβανε τις περιοχές ανάμεσα στην Παραμυθιά και την Πρέβεζα και είχε διοικητή το μόνιμο Λοχαγό Κ. Μαραγκό.
2. Κλιμάκιο Πρεβέζης με διοικητή το μόνιμο Λοχαγό Απόστολο Χαλιμά
3. Κλιμάκιο Κοπάνης⁴⁸, περιλάμβανε περιοχές νοτιοδυτικά των Ιωαννίνων (Λάκκας-Σουλίου) με διοικητές τους αδερφούς Δημήτριο και Απόστολο Ζήκο ή Κολιοδημητραίους από τον Πεντόλακκο Ιωαννίνων
4. Κλιμάκιο Ψήνας, περιλάμβανε περιοχές δυτικά των Ιωαννίνων με διοικητή το μόνιμο ανθυπολοχαγό Μιχαήλ Χαραλαμπίοπουλο.
5. Κλιμάκιο Ντουσκάρας με διοικητή το Λοχαγό Ευάγγελο Ζώτο και έδρα το Ραδοβύζι
6. Κλιμάκιο Παραμυθιάς, είχε διοικητή τον έφεδρο ανθυπολοχαγό Κ. Μαυροσκότη
7. Κλιμάκιο Κράψης, με διοικητή το Σμηναγό Ευάγγελο Ευαγγελίδη
8. Κλιμάκιο Ξηροβουνίου⁴⁹, με διοικητή τον Αλέξανδρο Παπαδόπουλο.

⁴⁸ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5: Αντιστασιακοί ενταγμένοι στον ΕΔΕΣ, Κλιμάκιο Κοπάνης (Κολιοδημητραίων), από τη Μουσιωτίτσα.

⁴⁹ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5: Αντιστασιακοί ενταγμένοι στον ΕΔΕΣ, Κλιμάκιο Ξηροβουνίου, από τη Μουσιωτίτσα.

1.3.2. Επιχείρηση animals

Το καλοκαίρι του 1943, ο Ταξίαρχος Edmund Myers, επικεφαλής της SOE στην Ελλάδα, πέτυχε μια συμφωνία μεταξύ των ελληνικών αντιστασιακών οργανώσεων ΕΔΕΣ και ΕΛΑΣ ώστε από τούδε και στο εξής να υπάγονται στο Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Η συμφωνία αυτή αποτέλεσε το πρώτο και αποφασιστικό βήμα ώστε να μπει σε κίνηση το σχέδιο των Συμμαχικών Δυνάμεων Βορείου Αφρικής για απόβαση με την κωδική ονομασία *Animals*. Στις 29 Μαΐου 1943, ο Myers, έλαβε κρυπτογραφημένο σήμα από το Κάιρο με το οποίο ενημερωνόταν σχετικά: *«Τη δεύτερη βδομάδα του Ιούλη, οι Σύμμαχοι θα κάνουν απόβαση στη Σικελία. Αρχίζοντας από την τελευταία εβδομάδα του Ιούνη το εκτεταμένο σαμποτάζ⁵⁰ σε όλη την Ελλάδα ώστε να κάνουμε τον εχθρό να πιστέψει ότι το μέρος της Μεσογείου που απειλούνταν με απόβαση ήταν αυτό...»⁵¹.*

1.3.3. Προεμφυλιακές συγκρούσεις ΕΔΕΣ ν ΕΛΑΣ

Στην περιοχή Λάκκας-Σουλίου και συγκεκριμένα στο χωριό Ζωτικό, στις 19 Οκτωβρίου 1943 δυνάμεις του ΕΔΕΣ κατάφεραν να διαλύσουν την VIIIης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ με αποτέλεσμα να προκαλέσουν προβλήματα διείσδυσης και ανάπτυξης του ΕΛΑΣ στην περιοχή Σουλίου-Ζαλόγγου. Άμεσα οι περιοχές της Λάκκας-Σουλίου και της Ντουσκάρας πέρασαν σε απόλυτο έλεγχο του ΕΔΕΣ.

Το Δεκέμβριο του 1944 ο ΕΛΑΣ στην Ήπειρο είχε παρατάξει τους ένοπλους αντάρτες του ως εξής:

1. Η VIIIη Μεραρχία με 3500 αντάρτες στην περιοχή Άρτα-Φιλιππιάδα-Λάκκα Σουλίου.
2. Η Ιη Μεραρχία με 5000 αντάρτες Δρίσκο Ιωάννινα-Λάκκα Σουλίου.
3. Η ΙΧη Μεραρχία με 3500 αντάρτες από Καλπάκι - Ιωάννινα-Λάκκα Σουλίου.

⁵⁰ Στράτος Ν. Δορδανάς, ό. π., σ. 245-250. Τη νύχτα της 1ης Ιουνίου 1943 ανατινάχθηκε η σήραγγα του Κούρνοβου, το βράδυ της 20ης Ιουνίου Βρετανοί ανατίναξαν τη γέφυρα Ασωπού, την ίδια περίοδο ανατινάχθηκαν χιλιόμετρα σιδηροδρομικών γραμμών στην Κεντρική Ελλάδα. Οι δολιοφθορές προκάλεσαν τόσα πολλά προβλήματα στο δίκτυο συγκοινωνιών και επικοινωνιών, με αποτέλεσμα ο Στρατηγός Loehr αναγκάζεται να αναφέρει στην Ανώτατη Διοίκηση της Βέρμαχτ τα εξής: *«Η κατάσταση στην Κεντρική Ελλάδα, από τα μέσα Ιουνίου, έχει σε γενικές γραμμές επιδεινωθεί. Η ζαφνική εκδήλωση δολιοφθορών κι επιθέσεων εναντίον των κύριων συγκοινωνιακών δικτύων αποδεικνύει ότι οι συμμορίες επιδιώκουν να διακόψουν τον ανεφοδιασμό και τη μετακίνηση των στρατευμάτων προς τη Νότια Ελλάδα».*

⁵¹ Στράτος Ν. Δορδανάς, ό. π., σ. 244

4. Το 1/38 σύνταγμα με 1000 αντάρτες είχε την ευθύνη ελέγχου Βουργαρέλι-Λάκκα Σουλίου-Φιλιπιάδας⁵².

Οι δυνάμεις του ΕΔΕΣ στις 2 Δεκεμβρίου 1944, αντίστοιχα, αποτελούνταν από τέσσερις Μεραρχίες Πεζικού (IIIη, VIIIη, IXη, Χη), μία Ταξιαρχία Πεζικού (Iη) και ένα Σύνταγμα Πεζικού. Ο συνολικός αριθμός των δυνάμεων του Ζέρβα ήταν 8000 αντάρτες⁵³.

1.3.4. Μάχες ΕΔΕΣ ν ΕΛΑΣ⁵⁴

Το καλοκαίρι του 1943 αρχίζει να γίνεται αντιληπτό ότι ετοιμάζεται μια γενικευμένη επίθεση του ΕΛΑΣ εναντίον του ΕΔΕΣ με στόχο την υποταγή και του Ζέρβα. Με την παράδοση των Ιταλών ξεκινά μια γενικευμένη επίθεση από το Πωγώνι και το Ζαγόρι μέχρι τα Τζουμέρκα, τη Λάκκα Σούλι και τα Φιλιατοχώρια. Ο Ζέρβας αντιδρά και γλιτώνει αποδυναμωμένος καθώς βρέθηκε να πολεμά συγχρόνως και με τις δυνάμεις της Βέρμαχτ στα πλαίσια των επιχειρήσεων Πάνθηρ, Τίγρις και Πούμα⁵⁵. Οι συγκρούσεις αυτές θα συνεχιστούν μέχρι το Δεκέμβριο του 1944 με ήττα του Ζέρβα⁵⁶ και υποχώρησή του στην Κέρκυρα όπου θα βρει καταφύγιο, έχοντας ωστόσο σώσει την Ήπειρο από τους Τσάμηδες και τα σχέδιά τους. Το διακύβευμα ένα, η καθολική στρατιωτική επικράτηση του ΕΛΑΣ που θα οδηγούσε και στην πλήρη επικράτησή του ΚΚΕ και την επακόλουθη αλλαγή του καθεστώτος και του πολιτεύματος στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση.

Ο βασικός στόχος των ανταρτικών δυνάμεων δεν ήταν η κατά μέτωπο αναμέτρηση αλλά η συστηματική παρενόχληση του εχθρού μέσω αιφνιδίων προσβολών και ενεδρών, δολιοφθορών και παρεμπόδιση των συγκοινωνιών. Η τακτική αυτή μπορεί να μην έθετε υπό αμφισβήτηση των παρουσία των γερμανικών δυνάμεων στην Ήπειρο, προκαλούσε ωστόσο ισχυρούς πονοκεφάλους στο επιτελείο τους. Ο καθημερινός κίνδυνος να χτυπηθεί οποιαδήποτε στρατιωτική μονάδα,

⁵² Στέφανος Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ, Αθήνα 1984*, σ. 545

⁵³ Μάριος Μανιάκης, *Η Πολεμική δράσεις των ΕΟΕΑ-ΕΔΕΣ*, Αθήνα 1982, σ.11-12

⁵⁴ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Πίνακας μαχών στις οποίες ενεπλάκη ο ΕΔΕΣ στην περιοχή της Μουσιωτίτσας.

⁵⁵ Η επιχείρηση «Πάνθηρας», έπληξε πάνω από 30 οικισμούς και χωριά της Πίνδου και είχε σαν στόχο να ανακτήσει τους οδικούς άξονες Ιωαννίνων-Τρικάλων που είχαν περάσει στον έλεγχο του ΕΔΕΣ και του ΕΛΑΣ. Και οι τρεις αυτές επιχειρήσεις είχαν τον ίδιο στόχο την εκκαθάριση στην κεντρική Ελλάδα από τα γερμανικά στρατεύματα το καλοκαίρι και φθινόπωρο του 1943.

⁵⁶ Αθ. Γκότοβος, *ό. π.*, σ. 108. Η σύγκρουση δεν εκδηλώνεται μόνο στο πεδίο των μαχών αλλά και στο ιδεολογικό επίπεδο. Υπάρχει ο πόλεμος των κειμένων και της προπαγάνδας. Η εικόνα που η Αριστερά προσπαθεί να κατασκευάσει και η κατηγορία εναντίον του Ζέρβα πρωτίστως, αλλά και του Σπυρίδωνα δευτερευόντως είναι ότι συνεργάζεται με τον εχθρό και για αυτό το λόγο πρέπει να εκλείψει ως προδότης εκτός και δεχτεί να παραδώσει την οργάνωση του υπό τον έλεγχο του ΕΑΜ.

επηρέαζε το ηθικό των στρατιωτών, το οποίο ήταν ήδη επιβαρυνμένο από την εμπειρία του Καυκάσου.

Παρά το γεγονός ότι πίσω από την οργάνωση και ενίσχυση σε επιτελικό προσωπικό, υλικό και τεχνογνωσία ήταν το συμμαχικό στρατηγείο, το αντάρτικο στην Ήπειρο δεν ήταν κατασκεύασμα των Άγγλων, ούτε για τον ΕΔΕΣ του Ζέρβα, ούτε για τον ΕΛΑΣ. Ο Αθ. Γκότοβος πιστεύει ότι οι δυνάμεις που δημιούργησαν το αντάρτικο ήταν γηγενείς και σχετίζονται 1. με μια κουλτούρα αντίστασης στην ελληνική ιστορία, 2. με τη δημιουργία και τη διατήρηση «ελεύθερων περιοχών», δηλαδή νησίδων χωρίς την παρουσία κατοχικής δύναμης και 3. με το πολιτικό πρόσταγμα της Αριστεράς για καθεστωτική αλλαγή μετά την απελευθέρωση⁵⁷.

1.3.5. Ανασυγκρότηση ΕΔΕΣ μετά τη συντονισμένη επίθεση ΕΛΑΣ, Γερμανών

Οι Γερμανοί είχαν μόλις χάσει τη βοήθεια των πολυάριθμων ιταλικών φρουρών και οι αντάρτες αποτελούσαν πλέον σοβαρό κίνδυνο για τις συγκοινωνίες τους. Αποφάσισαν λοιπόν να καταφέρουν ένα αποτελεσματικό και τελεσίδικο χτύπημα κατά του ανταρτοπόλεμου, ειδικά εναντίον του ΕΔΕΣ, ο οποίος είχε υπό τον έλεγχό του την οδό που κατέληγε στον Αυλώνα της Αλβανίας, οδός διαφυγής τους σε περίπτωση απόβασης των συμμαχικών δυνάμεων. Ο Οκτώβρης που ακολούθησε ήταν βίαιος και δραματικός. Ο Ζέρβας βρέθηκε να αντιμάχεται όχι μόνο τις επίλεκτες δυνάμεις της 1ης Ορεινής Μεραρχίας Edelweiss, αλλά και ένα σημαντικά μεγάλο σώμα ανταρτών του ΕΛΑΣ που βρήκαν την ευκαιρία να τον εξολοθρεύσουν. Οι άντρες του Ζέρβα αναγκάστηκαν να πολεμήσουν σε δύο μέτωπα: προς ανατολάς εναντίον Ελλήνων οπλισμένων με καινούριο και πλούσιο οπλισμό από τα κατασχεμένα όπλα της Ιταλικής Μεραρχίας Pinarollo και προς δυσμάς εναντίον των εξαιρετικά εκπαιδευμένων και σκληρών ειδικών δυνάμεων των Γερμανών. Μετά από μάχη τεσσάρων ημερών κατάφεραν να διαφύγουν χωρισμένοι σε ομάδες δέκα ή τριάντα ανδρών στους ορεινούς όγκους της Ελλάδας και να ανασυνταχθούν στα νοτιοδυτικά των Ιωαννίνων σε έξι εβδομάδες, στη Λάκκα-Σουλι⁵⁸.

1.3.6. Η αντίσταση στη Μουσιωτίτσα

Όταν κατέρρευσε το Μέτωπο, οι άντρες του χωριού που πολεμούσαν επέστρεψαν σχεδόν όλοι στις οικογένειές τους, εκτός από τον Δημήτριο Κίτσο που

⁵⁷ Αθ. Γκότοβος, *ό. π.*, σ. 96

⁵⁸ Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσα, *Φωτιά και Τσεκούρι, Ελλάς 1946-1949 και τα προηγούμενα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1974. Αναφέρεται στις μάχες στο Βουλγαρέλι Άρτας και στη μάχη της Νεραΐδας από τις 16 -31 Οκτωβρίου 1943.

έπεσε ηρωικά, μαχόμενος τους Ιταλούς. Ωστόσο, η σκληρή Κατοχή και το πνεύμα των προγόνων τους, των Σουλιωτών, δεν επέτρεψε να καθίσουν άπραγοι, Έτσι, αυτοί οι άνδρες, συντάχθηκαν στο πλευρό του Ζέρβα και σχημάτισαν ένα λόχο⁵⁹ με οπλαρχηγό τον Δημήτριο Γκοντέβα και εντάχθηκαν στο 1^ο Ελεύθερο Σύνταγμα Σουλίου⁶⁰, υπό την αρχηγία των Κολιοδημητραίων από τον Πεντόλακκο. Κάποιοι άλλοι, λιγότεροι, καθώς υπήρχαν τοπικές διαφορές και διαφωνίες ανάμεσα στους χωρικούς της περιοχής, εντάχθηκαν στο 24^ο Σύνταγμα Πρεβέζης⁶¹, του Χρήστου

Μουσιωτίτσα, η λήψη από το Σπιθάρι, Αρχείο Γεωργίου Θανάση

Παπαδάτου.

Είναι ενδεικτικό της σαρωτικής επιρροής του ΕΔΕΣ στην περιοχή της Λάκκας-Σουλίου το γεγονός ότι στον ΕΛΑΣ είχε ενταχθεί μόνο ένα μέλος της κοινότητας, ο Αθανάσιος Θάνος του Δημητρίου. Οπλαρχηγός της αντάρτικης ομάδας

των Κολιοδημητραίων ήταν ο Δημήτριος Γκοντέβας με το ψευδώνυμο «Τζαβέλας»⁶². Η συμμετοχή τους στον αγώνα ήταν ουσιαστική και συμμετείχαν ενεργά σε μια σειρά από μάχες και σαμποτάζ όπως: η καταστροφή της γερμανικής φάλαγγας στο Ασπροχάλικο, η συμπλοκή με τους Γερμανούς στα Λιοβούνια, το σαμποτάζ εναντίον των Ιταλών στο Ζήτα, η καταστροφή των επικοινωνιών κατά μήκος της επαρχιακής οδού Ιωαννίνων-Άρτας, τη δολοφονία του Salminger στον ποταμό Λούρο.

Η δράση ενός ανεξάρτητου τμήματος του ΕΔΕΣ, της ομάδας των Κολιοδημητραίων, που συγκροτήθηκε στην περιοχή της Λάκκας Σουλίου, αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση καθώς όπως θα δούμε αργότερα δεν δίστασαν να βάλουν το τοπικό τους συμφέρον και κριτήριο, πάνω από τις διαταγές του Ζέρβα και να αυτονομηθούν. Το σώμα αυτό συγκρότησε το 1ο Ελεύθερο Σύνταγμα Σουλίου του

⁵⁹ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 2. Ομαδική φωτογραφία του παππού ζωσμένο με τα όπλα και τα φουσσίγια.

⁶⁰ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5. Τα ονόματα των ανδρών που εντάχθηκαν στο 1^ο Ελεύθερο Σύνταγμα Σουλίου. Βλ στο Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου, *ό. π.*, σ. 17-19

⁶¹ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5. Τα ονόματα των ανδρών που εντάχθηκαν στο 24^ο Σύνταγμα Πρεβέζης. Βλ στο Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου, *ό. π.*, σ. 17-18

⁶² ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 1&3. Στιγμιότυπο από τη μοιρασιά τροφίμων της UNRRA,

ΕΔΕΣ στο οποίο είχαν συμμετοχή και σχεδόν⁶³ όλοι οι ικανοί άντρες του χωριού της μητέρας μου, της Μουσιωτίτσας Ιωαννίνων. Η επίκληση της σουλιώτικης ταυτότητας που χρησιμοποιήθηκε επιδέξια, στα χρόνια της Κατοχής, από την ηγεσία του ΕΔΕΣ ενδυνάμωσε και αξιοποίησε τα ιδεώδη του έθνους-κράτους με αποτελεσματικό τρόπο προσελκύοντας και επηρεάζοντας τους κατοίκους της περιοχής⁶⁴, σε μια μαζική και εθελοντική κατάταξη.

Η περιοχή της Λάκκας-Σουλίου βρίσκεται στα ΝΔ των Ιωαννίνων και βρίσκεται ανάμεσα στα όρη του Σουλίου και την οροσειρά του Τόμαρου. Συγκροτεί

Μουσιωτίτσα, σκαρφαλωμένη στο λόφο περιτριγυρισμένη από ψηλά βουνά, οικογενειακό αρχείο

μια ενότητα είκοσι κοινοτήτων με σημαντικότερη τα Δερβίζιανα ενώ πολυπληθέστερη κοινότητα στις αρχές της δεκαετίας του 1940 ήταν η Μουσιωτίτσα με πληθυσμό 816 ατόμων⁶⁵.

Τον Ιούλιο του 1942, ο αξιωματικός Χρ. Παπαδάτος σταθμεύει στο Χάνι Τερόβου στις όχθες του ποταμού Λούρου και ανηφορίζει προς τη Μουσιωτίτσα με προορισμό τη Λάκκα-Σουλίου. Σκοπός του να βρει τρόπο να δημιουργήσει αντάρτικες ομάδες για λογαριασμό του ΕΔΕΣ. Η αρχική άρνηση των νοικοκυραίων, που φοβούνταν τα αντίποινα των Ιταλών, τον στρέφει προς ποινικούς με «ποινικό μητρώο σαν πάπλωμα», όπως αφηγείται ο ίδιος ο Παπαδάτος⁶⁶.

⁶³ Βαγγέλης Τζούκας, *ό. π.*, σ. 99-101. Αρκετοί όμως προσχώρησαν και εντάχθηκαν στο Σύνταγμα Ξηροβουνίου του Αλέκου Παπαδόπουλου. Μεταπολεμικά ο Ζέρβας αποτιμά θετικά τη συμβολή του Παπαδόπουλου και γράφει σχετικά: «Ο Αλέκος Παπαδόπουλος προσεχώρησεν εις το κίνημα της Εθνικής Αντιστάσεως την 25-12-1942. Από της πρώτης ώρας εργασθη μετά ζήλου και πίστεως. Υπήρξε μετά του Κωνσταντινίδη, Αγόρου και Χούτα ο τέταρτος σημαντικός παράγων δια την ανάπτυξη των ΕΟΕΑ». Γενναίος, ορμητικός και επιδέξιος επέτυχεν ώστε να φέρη εις πέρας όλες τας ανατεθείσας εις αυτόν εντολάς.

⁶⁴ Βαγγέλης Τζούκας, *ό. π.*, σ. 123

⁶⁵ Βαγγέλης Τζούκας, *ό. π.*, σ. 124. Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Απογραφή 1940.

⁶⁶ Βαγγέλης Τζούκας, *ό. π.*, σ. 125. «Την επομένη, ο Χήρας μου έφερε κατά το σούρουπο έναν κοντό στο ανάστημα άντρα, με λίγο γενάκι, με μια κάπα και μια αραβίδα και αρμαθιές φυσιγγίων σταυρωτά, τον λεγόμενο Κολιό Δημήτρη (Απόστολο Ζήκο [...δέχεται τη συμμετοχή του στο αντάρτικο στη βάση της μεταπολεμικής ανταμοιβής με θέση χωροφύλακα]).»

Τον Ιούλιο του 1943, οι Γερμανοί ανέλαβαν τον έλεγχο στην περιοχή της Ηπείρου και την καταδίωξη των αντιστασιακών οργανώσεων. Η ένταση της αντιστασιακής δράσης οδήγησε τους Γερμανούς στη λήψη αντιποίνων κατά μήκος της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Πρέβεζας που ακολουθούσε τη ροή του ποταμού Λούρου και ήταν η μοναδική διέξοδος προς το Νότο. Οι εκκαθαρίσεις αυτές οδηγούν σε μαζικές εκτελέσεις στις όμορες κοινότητες του Ξηροβουνίου, κοινότητες Μουσιωτίτσα⁶⁷ και Κουκλέσι. Πολλές οικογένειες κατέφυγαν σε συγγενείς και γνωστούς τους σε όμορες κοινότητες, άλλες παρέμειναν στα καλύβια τους που ήταν διάσπαρτα στις γύρω κορυφές, ενώ όλοι προσπάθησαν να επιβιώσουν υπό δύσκολες συνθήκες και οικογενειακής δυστυχίας και πόνου, αλλά και πείνας και ανέχειας λόγω των ληστρικών αρπαγών των αγαθών τους από τα γερμανικά στρατεύματα. Οι ένοπλοι της περιοχής απλά παρέμειναν κρυμμένοι και παρακολουθούσαν πολλές φορές τις ίδιες τους τις οικογένειες να εκτελούνται χωρίς να μπορούν να αντιδράσουν στη δολοφονική μανία της 1ης Ορεινής Μεραρχίας Edelweiss, ενώ άλλοι επανεμφανίστηκαν⁶⁸ όταν καταλάγιασε ο αχός των πολυβόλων και σίγασαν τα μοιρολόγια των χαροκαμένων μανάδων.

Τον Οκτώβρη του 1943, το φάντασμα της διχόνοιας βρίσκει πρόσφορο έδαφος και στη Μουσιωτίτσα. Με την έναρξη της σύγκρουσης μεταξύ ΕΔΕΣ-ΕΛΑΣ, οι Κολιοδημητράιοι με τα ένοπλα τμήματα της Λάκκας-Σούλι, περίπου μια δύναμη 2000 αντρών αρνήθηκαν να συμμετάσχουν και κράτησαν μια στάση ουδετερότητας, αφήνοντας τον Ζέρβα εκτεθειμένο και με σημαντικά λιγότερες δυνάμεις απέναντι στον ΕΛΑΣ. Από την πλευρά των ενόπλων ομάδων της Λάκκας υπερίσχυσε το κριτήριο της τοπικότητας και η φατρία αρνήθηκε να μεταβεί στα κύρια σημεία της πολεμικής αναμέτρησης⁶⁹.

Μεταπολεμικά, η αιτία αυτής της άρνησης αποδίδεται από τους απομνημονευματογράφους του ΕΔΕΣ, σε δύο παράγοντες: πρώτον στη σύλληψη από δυνάμεις του ΕΛΑΣ, του διοικητή του Αρχηγείου Ηπείρου, Απ. Κωνσταντινίδη και

⁶⁷ ΙΑΥΕ, 1944, φύλλο 1.4. Εκτός από τις ομαδικές εκτελέσεις οι Γερμανοί προχώρησαν και σε πυρπόληση οικιών, καθιστώντας έτσι τη διαβίωση δυσχερή. Στη Μουσιωτίτσα κατά τη διάρκεια αυτών των επιχειρήσεων πυρπολήθηκαν 55 σπίτια.

⁶⁸ Βαγγέλης Τζούκας, ό. π., σ.131. Οι ένοπλοι της περιοχής, σύμφωνα με μαρτυρία του αξιωματικού Μπαλτογιάννη, δεν ενεπλάκησαν σε συγκρούσεις με τα κατοχικά στρατεύματα. Αυτό το γεγονός δεν τους εμπόδισε να επανεμφανισθούν με οικονομικά αιτήματα, καθώς σημαντικός παράγοντας για την παραμονή τους στο αντάρτικο ήταν και οι απολαβές: «Αφού τα πράγματα ησύχασαν στη Λάκκα Σουλί ενεφανίσθησαν για χρήματα και όλοι οι εναπομείναντες εκεί κρυμμένοι (Ζώτος, Χαλιμάς, Κολιοδημητράιοι κλπ)».

⁶⁹ Μάχη στο Ζωτικό στον ορεινό όγκο των Τζουμέρκων

δεύτερον, στην προσπάθεια του Βρετανού συνδέσμου, Μπαλ Μπαθγκαίητ να στρέψει τους αντάρτες του Σουλίου εναντίον του Ζέρβα σε μια προσπάθειά του να δημιουργήσει ανεξάρτητο, φιλοβασιλικό αντάρτικο σώμα στη Δυτική Ήπειρο⁷⁰.

Μερικούς μήνες αργότερα, στις αρχές Δεκεμβρίου ο Ζέρβας αναζητά καταφύγιο στη Λάκκα-Σούλι κάνει επίκληση⁷¹ στην τοπική καταγωγή του και οργανώνει το κύριο ορμητήριο του για την αντεπίθεση και ανακατάληψη των Τζουμέρκων.

Ο Βρετανός σύνδεσμος Άρθουρ Φος περιγράφει με γλαφυρότητα τους ενόπλους: *«έβλεπαν τους εαυτούς τους ως απογόνους των Κλεφτών ή των ξακουστών Σουλιωτών πολεμιστών, και πολλοί ήταν πραγματικά τέτοιοι»*⁷². Στην τελική φάση της σύγκρουσης μεταξύ ΕΔΕΣ-ΕΛΑΣ που ολοκληρώθηκε με την υποχώρηση του Ζέρβα και το πέρασμα των λιγοστών πια συντρόφων του στην Κέρκυρα, το Σύνταγμα Σουλίου των Κολιοδημητριάων αυτοδιαλύθηκε με αποτέλεσμα να επέλθει οριστική ρήξη με τους οργανωτικούς μηχανισμούς του ΕΔΕΣ.

Η αντίσταση και το αντάρτικο στα βουνά της Λάκκας-Σουλίου, της Παραμυθιάς και των ορεινών όγκων της Πίνδου, εξόργισε τους κατακτητές και αντέδρασε με συστηματικές εκκαθαρίσεις, εκτελέσεις αθώων και ατιμώσεις γυναικών. Οι όμηροι εκτοπίζονται και οδηγούνται για καταναγκαστικά έργα ή στη φυλακή.

1.4. Οι Πρωταγωνιστές του δράματος, Γερμανοί και Έλληνες

Σπυρίδων Βλάχος, Μητροπολίτης Ιωαννίνων

Ο Σπυρίδων Βλάχος, γεννήθηκε στη Χιλή του Εύξεινου Πόντου το 1873 με γονείς καταγόμενους από την Ρουσιά Πωγωνίου. Το 1916 μετατέθηκε στην Μητρόπολη Ιωαννίνων και το 1949, εξελέγη παμψηφεί Αρχιεπίσκοπος Αθηνών.

Ως επίσκοπος Ιωαννίνων βρίσκεται αντιμέτωπος με το τέρας της Κατοχής το οποίο αδυσώπητα και αδιάκριτα καταπίνει θεσμούς, αξίες, αγαθά και ανθρώπους, εμπόλεμους και άμαχους. Η συνθηκολόγηση και το τέλος του πολέμου έφερε τους Ιταλούς στα Ιωάννινα ενώ η Ιταλική Κατοχή θα γίνει πεδίο άσκησης για τον

⁷⁰ Μ. Μυριδάκης, *Αγώνες της Φυλής 1941-44 (η Εθνική Αντίσταση ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ 1941-44)*, Σιδέρης, Αθήνα 1976-77, τ. 2

⁷¹ Βαγγέλης Τζούκας, *ό. π.*, σ. 134. « Στην Κιάφα είναι τα ερείπια του σπιτιού του προπάππου μου. Αυτοί οι τρεις που βλέπετε είναι Κρητικοί κι είναι μαζί μου από την αρχή του αγώνα. Εσείς οι πατριώτες μου, όταν σας φώναζα να έλθετε να με βοηθήσετε στα Τζουμέρκα δεν ήλθατε και το έχω παράπονο»

⁷² Α. Fos, *Epirus*, Faber Faber, London 1978, p.134

εκκλησιαστικό ηγέτη για τα δυσκολότερα που θα ακολουθούσαν με την πιο σκληρή και βίαιη Γερμανική Κατοχή τον Ιούλιο του 1943. Η Βέρμαχτ με τους σκληρότερους εκπροσώπους της, την 1η Μεραρχία Ορεινών Καταδρομών Edelweiss, δημιουργεί ένα νέος καθεστώς, σκληρότερο και βιαιότερο αιματοκυλίζοντας την Ήπειρο με την άφιξη της καθιστώντας τις εγκαθιδρυμένες σχέσεις που είχε συνάψει η ιταλική διοίκηση με την ηγεσία της εκκλησίας των Γιαννιωτών, άχρηστες και ύποπτες.

Η έγνοια του Σπυρίδωνα κατά τη διάρκεια της Κατοχής ήταν πως θα διαφυλαχτεί το ποίμνιό του από τον αφανισμό, με δεδομένη την πολιτική της συστηματικής τρομοκράτησης των αμάχων μέσω της πρακτικής των αντιποίνων ή των «μέτρων εξιλέωσης» που εφάρμοζε ο γερμανικός στρατός⁷³.

Ωστόσο οι κατακτητές απαιτούν από τον Σπυρίδωνα να καταδικάσει τις αντιστασιακές ομάδες με εγκύκλιό του. Η τακτική του δεσπότη είναι να καταδικάσει αυτό που υπαγορεύει η κατοχική διοίκηση να καταδικαστεί, δηλαδή τη συνεργασία των χωρικών με τους αντάρτες και προσπαθεί να περισώσει ότι μπορεί ακόμα να σωθεί, τον άμαχο πληθυσμό. Επικαλείται το θείο νόμο και την ανθρώπινη δικαιοσύνη και αποτυγχάνει.

Ο χριστιανικός κλήρος στάθηκε στο πλευρό των καταδιωκόμενων Εβραίων. Ο Μητροπολίτης Σπυρίδων διέσωσε πολλά αντικείμενα, ανάμεσα στα οποία και αρκετές ραπτομηχανές, από τα εγκαταλελειμμένα εβραϊκά νοικοκυριά. Ένας απλός κληρικός, ο πάτερ Αθανάσιος, εξέδωσε ψεύτικες αστυνομικές ταυτότητες με χριστιανικά ονόματα, τα οποία διένειμε σε όσους Εβραίους πρόλαβαν.

Διακήρυξη του Μητροπολίτη Ιωαννίνων στο πνεύμα των εντολών του συμμαχικού στρατηγείου για μη επιθετικές ενέργειες.

Στις 10 Σεπτεμβρίου 1943, λίγο μετά την παράδοση των Ιταλών, ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων, Σπυρίδων, απευθύνεται στους πιστούς με διακήρυξή του: *«Από της 9ης τρέχοντος μηνός των Στρατιωτικών διοικήσεων της Ηπείρου ανέλαβον αι Γερμανικαί Αρχαί Κατοχής. Υπεύθυνοι Αντιπρόσωποι αυτών διεκήρυξεν ότι ο Γερμανικός Στρατός αναλαμβάνει την φύλαξιν του νομιμόφρονος και φιλήσυχου πληθυσμού, αλλά ότι θεωρούσι τους αντάρτας εχθρούς όχι μόνον του Γερμανικού*

⁷³ Αθ. Γκότοβος, «Ο Ιωαννίνων Σπυρίδων και η Γερμανική Κατοχή: Η αγωνία του κληρικού για το ποίμνιο και οι ιδεολογικές ανάγκες του πρώιμου εμφυλίου», στα: Πρακτικά του Επιστημονικού Συνεδρίου της Ανώτατης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Βελλάς Ιωαννίνων «Εκατονταετηρίς Σχολής Βελλάς, 1911-2011», 6-9 Οκτωβρίου 2011, σ.95. Ήδη από τις 10 Σεπτεμβρίου 1943 που γίνεται η σύσκεψη αφενός είναι η πρώτη μέρα αφοπλισμού των Ιταλών και αφετέρου είχαν προηγηθεί αμέτρητες «ωμότητες» εκ μέρους της γερμανικής κατοχικής δύναμης που δικαιολογούν την αγωνία του δεσπότη.

Στρατού, αλλά και των φιλήσυχων πολιτών, εις βάρος των οποίων θα επιπέση αμείλικτος η τιμωρία, διότι θα ευρεθή εις την ανάγκην να λάβη σκληρά μέτρα άνευ διακρίσεως αθώων και ενόχων. Προς τους Χριστιανούς[...] απευθύνωμεν πατρικήν προτροπή και σύστασιν όπως [...] πείσωσι όπως απόσχωσι πάσης μετά των ανταρτών συνεργασίας και ενισχύσεως προς αποτροπήν ολοκαυτωμάτων αθώων...»⁷⁴.

Ναπολέον Ζέρβας

Ο Ναπολέον Ζέρβας γεννήθηκε στην Άρτα στις 17 Μαΐου 1891 και πέθανε στην Αθήνα στις 10 Δεκεμβρίου 1957. Ήταν Έλληνας στρατιωτικός, κινηματίας και αντιστασιακός και υπήρξε πρωτεργάτης Αντίστασης κυρίως στην περιοχή της Ηπείρου και της Αιτωλοακαρνανίας, έλκυε την καταγωγή του από τη θρυλική οικογένεια των Ζερβαίων από την Κιάφα του Σουλίου, γεγονός που επηρέαζε την εκρηκτική προσωπικότητά του. Η συμμετοχή του μαζί με το σώμα του στην ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου ήταν το εφελτήριο για την αναγνώρισή του από τις Συμμαχικές δυνάμεις της Μέσης Ανατολής και την παροχή βοήθειας για τον εξοπλισμό του ΕΔΕΣ.

Στους Βαλκανικούς πολέμους ενεπλάκη εθελοντικά και συνδέθηκε με το Κίνημα της Εθνικής Αμύνης. Έλαβε μέρος σε πολλές μάχες στο Μακεδονικό μέτωπο (1917-1918) και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και είναι χαρακτηριστικό ότι προαγόταν πάντοτε επ' ανδραγαθία. Υπηρέτησε ως Φρούραρχος Αθήνας (1925) και Υπασπιστής του Προέδρου της Δημοκρατίας Π. Κουντουριώτη (1926), έλαβε μέρος στο κίνημα του Γ. Κονδύλη (Αυγ. 1926) και καταδικάστηκε ως «αρχηγός στάσεως».

Αμνηστεύτηκε από την κυβέρνηση Βενιζέλου το 1928 και ονομάστηκε Συνταγματάρχης εν αποστρατεία. Το Φθινόπωρο του 1941 ίδρυσε μαζί με άλλους αξιωματικούς και πολιτικούς παράγοντες τον ΕΔΕΣ, με επίτιμο αρχηγό τον εξόριστο στη Γαλλία, στρατηγό Νικ. Πλαστήρα και υπαρχηγό και πολιτικό σύμβουλο τον Κομνηνό Πυρομάγλου. Ακολούθησε η έξοδος στο βουνό και η συγκρότηση των Εθνικών Ομάδων Ελλήνων Ανταρτών (Ιουλ. 1942). Τον Αύγουστο του 1944 πήρε το βαθμό του Υποστράτηγου και αποστρατεύτηκε το Μάιο του 1945.

Μετά την αποστράτευσή του ασχολήθηκε πιο ενεργά με την πολιτική και ίδρυσε το *Εθνικόν Κόμμα*, με το οποίο εξελέγη βουλευτής Ιωαννίνων το 1946. Διετέλεσε Υπουργός άνευ Χαρτοφυλακίου και Υπουργός Δημοσίας Τάξεως στην

⁷⁴ Christoph U. Schminck-Gustavus, *ό. π.*, σ. 143

Κυβέρνηση Μάξιμου το 1947. Το 1950 προσχώρησε στο Κόμμα Φιλελευθέρων και χρημάτισε υπουργός Δημοσίων Έργων το 1950-1951.

Ο Γερμανός αξιωματικός πληροφοριών Paul Hartel, συνέλεξε στοιχεία από πληροφοριοδότες και από καταθέσεις αιχμαλώτων και συμπέρανε ότι ο Ζέρβας είχε υπό τις διαταγές του «*την καλύτερα εξοπλισμένη και πιο ομοιόμορφα ενδεδυμένη και διοικούμενη συμμορίτικη ομάδα με ζώνη επιρροής την περιοχή ανάμεσα στα Ιωάννινα, την Ηγουμενίτσα και την Άρτα*»⁷⁵.

Ο Ναπολέων Ζέρβας ήταν ένας από τους πρώτους που επέστρεψε στην πατρίδα του, την Ήπειρο για να οργανώσει τον αντιστασιακό αγώνα. Στα τέλη Αυγούστου του 1942 δέχτηκε τις πρώτες ρίψεις πολεμικού υλικού από βρετανικά αεροπλάνα που είχαν απογειωθεί από την Βόρεια Αφρική και έτσι μπόρεσε να εξοπλίσει τους άνδρες του⁷⁶.

Προσπάθεια συκοφάντησης του Ζέρβα

Μετά το τέλος του πολέμου και ενώ ο Lanz, βρίσκεται ακόμα φυλακισμένος, γράφει στο ημερολόγιο του ότι υπήρξε συνεννόηση με τον Ν. Ζέρβα για μια κάποια ουδετερότητα και παύση πυρός. Η προσπάθεια συκοφάντησης⁷⁷ του Ζέρβα, από τους Γερμανούς και τον ΕΛΑΣ ότι δηλαδή ακολουθούσε διπλή πολιτική: «*Ουδετερότητα έναντι των Γερμανών, και απόλυτα φιλική στάση έναντι των Άγγλων*», καταρρίπτεται, σύμφωνα με τον Κ. Ιωάννου, αφενός από τα έγγραφα ίδρυσης της Πης, VIIΠης και Χης Μεραρχίας οι οποίες αναδιοργάνωσαν τον στρατό του Ζέρβα και εκπαιδεύτηκαν την άνοιξη του 1944 για να αντιμετωπίσουν την 22η Μεραρχία του Hubert Lanz για την απελευθέρωση της παράλιας ζώνης Ηγουμενίτσας-Πρέβεζας με σκοπό την προετοιμασία του εδάφους για μια ενδεχόμενη απόβαση των συμμαχικών δυνάμεων

⁷⁵ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 251

⁷⁶ Hermann-Frank Meyer, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα*, Αθήνα 2022, σ. 54.

⁷⁷ Κ. Ιωάννου, *Άγνωστα Γεγονότα της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα 2004, σ. 39,52. Στη σύντομη συνάντησή μας, ο Γερμανός ερευνητής και συγγραφέας, Meyer, άφησε να εννοηθεί ότι ο Λάντς στο ημερολόγιο του υπαινίσσεται πως με τη βοήθεια του Σαράντη και του Μιχελάκη συνεργάστηκε με τον Στρατηγό Ζέρβα. Εδώ θα πρέπει να ξεκαθαρίσω ότι με τον Σαράντη και τα όσα κατασκεύασε η νοσηρή φαντασία και εμπάθεια του Φλάϊσερ ο οποίος γράφει στην Εφημερίδα ΒΗΜΑ της 4ης Αυγούστου 1944: «*Την 3η Φεβρουαρίου 1944 ο Ζέρβας διέβη τον Άραχθο, επιτιθέμενος κατά του ΕΛΑΣ, βοηθούμενος από δύο φάλαγγες Γερμανών*»[...] ενώ στην πραγματικότητα αντιστρέφει την πραγματικότητα αφού ο ΕΛΑΣ διέβη τον Άραχθο, βοηθούμενος από δύο φάλαγγες Γερμανών και επιτέθηκε στον ΕΛΑΣ. Πέραν αυτού ο χρησμένος από το ΚΚΕ ως επίσημος ιστορικός του ΕΛΑΣ, δημοσιογράφος Σόλων Γρηγοριάδης στο βιβλίο του «*Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης*» γράφει στη σελίδα 503: «*Δεν μπορούμε συνεπώς σήμερα να πάρουμε στα σοβαρά τις κατηγορίες κατά του ΕΛΕΣ που υπήκοε στο Ζέρβα για συνεργασία με τους Γερμανούς, διότι εκτός του ότι κλονίζονται όπως βλέπουμε από την κριτική έρευνα, έρχονται σε σύγκρουση με την πραγματική γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*».

και αφετέρου από τις οδηγίες του Συμμαχικού Στρατηγείου Ανατολής το οποίο σύστησε για αποφυγή επιθετικών ενεργειών και στις δύο αντιστασιακές οργανώσεις ΕΔΕΣ και ΕΛΑΣ ώστε να ελαττωθούν τα αντίποινα εκ μέρους των Γερμανών⁷⁸.

Μελετώντας χρονολογικά την ακολουθία των μαχών του ΕΔΕΣ με τους Γερμανούς κατακτητές παρατηρεί κανείς ότι το μόνο χαλαρό διάστημα που μπορεί να διακρίνει κανείς, προσδιορίζεται στην άνοιξη του 1944, όπου όπως προαναφέραμε επιχειρείται η αναδιοργάνωση των αντάρτικων σωμάτων και η ίδρυση νέων Μεραρχιών. Η λειψανδρία και το διπλό μέτωπο του ΕΛΑΣ που οδήγησε στην ανασυγκρότηση αυτή έδειξε ότι οι διαθέσιμοι άντρες επαρκούσαν μόνο για τη φύλαξη «των συνόρων της Ελεύθερης Ορεινής Ελλάδας» από Γερμανούς και αντάρτες του ΕΛΑΣ.

Wilhelm Keitel⁷⁹

Ο Αρχιστράτηγος Wilhelm Keitel, γεννήθηκε στις 22 Σεπτεμβρίου 1882 και εκτελέστηκε στη Νυρεμβέργη στις 16 Οκτωβρίου 1946, με απαγχονισμό αφού είχε καταδικαστεί από το Διεθνές Δικαστήριο της Νυρεμβέργης για εγκλήματα πολέμου και για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Οι διαταγές και οι οδηγίες που εξέδωσε ως Γενικός Αρχηγός του Γερμανικού Επιτελείου κατεύθυναν τους υφισταμένους του να διαπράξουν ωμότητες και φρικαλεότητες στο όνομα του Γ' Ράιχ.

Wilhelm Siegmund Walther List⁸⁰

Ο Wilhelm List, γεννήθηκε στις 14 Μαΐου 1880 στο Ουλμ και πέθανε σε κατ' οίκον περιορισμό στις 16 Αυγούστου 1971. Κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, αν και χωρίς να παρακολουθήσει καμιά Στρατιωτική Σχολή Αξιωματικών, υπηρέτησε σε επιτελικές θέσεις και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη δημιουργία των Ορεινών Καταδρομέων και Κυνηγών στο Mittenwald. Στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο απέκτησε τον τίτλο του Στρατάρχη, για τη δράση του με τις Ορεινές επίλεκτες δυνάμεις στη Γαλλία, και ως διοικητής της 12ης Στρατιάς διορίστηκε Ανώτατος Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης στην Ελλάδα. Δικάστηκε και καταδικάστηκε σε ισόβια δεσμά από το Διεθνές Δικαστήριο της Νυρεμβέργης για παραβιάσεις του Διεθνούς

⁷⁸ Κ. Ιωάννου, ό. π., σ. 23-29. Σε τηλεγράφημά του ο Ναπολέων Ζέρβας ζητά διευκρινίσεις: «Στρατηγείον Μέσης Ανατολής. Παρακαλώ αποσαφηνίσατε τις προθέσεις σας. Ο Άγγλος σύνδεσμος Τομ ανακοίνωσεν ότι από σήμερον δεν ζητείτε από Εθνικής Ομάδας επιθετικήν δράσιν κατά των Γερμανών αλλά αμυντική τοιαύτην. Ύστερα από ανακοίνωσιν αυτήν και συνεχή αγώνα κατά ΕΑΜ, περιορίζομεν δράσιν κατά Γερμανών εις αμυντικής τοιαύτην. Νομίζομεν ότι πράττομεν καθήκον μας και εκτελούμε διαταγάς σας πιστώς. Ν. ΖΕΡΒΑΣ»

⁷⁹ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 11

⁸⁰ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 8

Δικαίου και εγκλήματα κατά αμάχων με την εκτεταμένη χρήση αντιποίνων που διέταξε και εφάρμοσε κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Ελλάδα. Ωστόσο αποφυλακίστηκε το 1952 έχοντας εκτίσει μόνο 5 χρόνια κάθειρξης.

Alexander Loehr⁸¹

Ο Αντιστράτηγος και Γενικός Διοικητής των στρατευμάτων της ΝΑ Ευρώπης, **Alexander Leohr**, γεννήθηκε το 1885 στο Τούρνου-Σεβερίν της Ρουμανίας από πατέρα Γερμανό και μητέρα Ρωσίδα. Φοίτησε στο πρωτικό ευαγγελικό σχολείο του Τούρνου-Σεβερίν και μιλούσε άπταιστα γερμανικά, γαλλικά, ρωσικά και ρουμάνικα. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του στη στρατιωτική ακαδημία της Βιέννης τοποθετήθηκε για υπηρεσία αρχικά στην Ουγγαρία και αργότερα στο Βίσεγκραντ στην καρδιά των Βαλκανίων. Στις 14 Μαρτίου 1938, ορκίστηκε πίστη στον Hitler και αμέσως μετά διέλυσε την Πολωνική αεροπορία με τον 4ο Αεροπορικό Στόλο τον οποίο διοικούσε. Ακολούθως βομβάρδισε το Βελιγράδι με τόση μανία και αποτελεσματικότητα που ανάγκασε τον Φύρερ να τον ανακηρύξει τον πρώτο Αυστριακό Αντιστράτηγο και να του αναθέσει τη Γενική Διοίκηση της ΝΑ Ευρώπης. Έτσι εκτός από την εκτίμηση του Hitler είχε και υπό τη διοίκηση του όλα τα στρατεύματα της Ελλάδας, Σερβίας και Κροατίας⁸². Στο τέλος του πολέμου και κατά την υποχώρηση των Γερμανών συνελήφθη από Γιουγκοσλάβους παρτιζάνους και εκτελέστηκε από απόσπασμα στις 26 Φεβρουαρίου 1947, κυρίως για τον ανηλεή βομβαρδισμό του Βελιγραδίου το 1941.

Hubert Lanz⁸³

Ο Διοικητής του XXII Σώματος Στρατού Ορεινών Κυνηγών, Στρατηγός Hubert Lanz, παραπέμφθηκε στο δικαστήριο εγκληματιών πολέμου στη Νυρεμβέργη. Δικάστηκε σε δώδεκα έτη φυλακή, από τα οποία εξέτισε μόνο τα πέντε και αργότερα υπήρξε σύμβουλος πολιτικής ασφαλείας του FDP. Γεννήθηκε στις 22 Μαΐου 1896 και πέθανε στις 15 Αυγούστου 1982. Είναι ο κύριος υπεύθυνος για τις ακρότητες, τις εκτελέσεις και τα αντίποινα που η 1η Ορεινή Μεραρχία Edelweiss, διέπραξε υπό τις οδηγίες και διαταγές του στα Βαλκάνια, την Ήπειρο αλλά και την στυγερή εκτέλεση της ιταλικής Μεραρχίας Acqui, στην Κεφαλλονιά με την παράδοση των Ιταλών.

⁸¹ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 9

⁸² Hermann-Frank Meyer, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα*, Αθήνα 2022, σ. 35-38

⁸³ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 7

Walter Stettner⁸⁴

Ο Walter Stettner, ήταν Γερμανός Υποστράτηγος διοικητής της 1ης Ορεινής Μεραρχίας Edelweiss. Γεννήθηκε στις 19 Μαρτίου 1895 και σκοτώθηκε σε μάχη με παρτιζάνους, έξω από το Βελιγράδι στις 18 Οκτωβρίου 1944, αφού είχε προλάβει να αιματοκυλήσει την Ήπειρο. Ήταν φανατικός Ναζιστής και οπαδός του Χίτλερ και απαιτούσε τυφλή υπακοή από τους στρατιώτες του. Στις οδηγίες του για την εφαρμογή αντιποίνων ξεχωρίζει η άμεση εκτέλεση οποιουδήποτε έδειχνε την υποψία ότι θα μπορούσε να είναι αντάρτης καθώς και το κάψιμο όλων των οικιών στην περιοχή του υπόπτου.

Josef Salminger⁸⁵

Οι αξιωματικοί της 1ης Μεραρχίας ακολουθούσαν τις διαταγές του Schörner με τρόπο αμείλικτο, ψυχρό, μέχρι τέλους. Ιδιαίτερα ένας νεαρός αξιωματικός καριέρας, ο Βαυαρός Josef Salminger (5 Μαρτίου- 1 Οκτωβρίου 1943), ξεχώριζε με το θάρρος του και την ικανότητά του να συνεπαίρνει τους υφισταμένους του σε αμέτρητες επιχειρήσεις κερδίζοντας τον έπαινο του Hubert Lanz, και πληθώρα παρασήμων και προαγωγών. Ο στρατιώτης του 12ου Λόχου, Erich Schmid, που υπηρέτησε υπό τις διαταγές του Salminger, είπε χαρακτηριστικά σε μια συνέντευξή του: *«ανακάλυπτε το πραγματικό νόημα της ύπαρξης του στον πόλεμο. [...] Ήταν ακούραστος στο να βρίσκει λύσεις, έτοιμος να τολμήσει τα πάντα. [...] Δεκατέσσερις φορές τραυματίστηκε στη μάχη, ποτέ όμως δε φοβήθηκε να μάχεται στην πρώτη γραμμή. Αυτόν τον άνδρα τον διέκριναν το θάρρος και οι ηγετικές ικανότητες»⁸⁶*. Η Pauli Klebe, σύζυγος του Reinhold Klebe, επανέλαβε αυτά που πολλοί άλλοι παλαίμαχοι είχαν πει: *«Οι νεαροί στρατιώτες που υπηρετούσαν μαζί του τον έβλεπαν σαν Θεό [...] Ήταν όμως πρωτόγονος, φλογερός Ναζί, απλός καθημερινός τύπος αλλά γεμάτος ζωντάνια»*. Ο Josef Salminger, γεννήθηκε στις 5 Μαρτίου 1903 στο Μόναχο. Ο πατέρας του ήταν ανθρακωρύχος και μετά το τεχνικό γυμνάσιο που ολοκλήρωσε έπιασε δουλειά σε μια βιομηχανία εξόρυξης. Το 1922 εντάχθηκε στο Γ' Ράιχ εθελοντικά για δωδεκαετή υπηρεσία στο 19ο Σύνταγμα Πεζικού. Το 1935 επανήλθε στην ενεργό δράση με το βαθμό του υπολοχαγού και το 1937 προήχθη σε λοχαγό και

⁸⁴ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 6

⁸⁵ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 5

⁸⁶ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 66-67

ανέλαβε τη διοίκηση του 12ου Λόχου του 3ου Τάγματος του 98ου Συντάγματος Ορεινών Καταδρομών στο Mittenwald⁸⁷ της Βαυαρίας.

Willibald Roser

Επικεφαλής του 12ου Λόχου που τόσο αδημονούσε να βάλει μπρος τα πολυβόλα του, ήταν ο υπολοχαγός Willibald Roser (1914-1944) ο οποίος ανέλαβε τα καθήκοντά του τον Νοέμβριο του 1942 στις επιχειρήσεις στον Καύκασο. Εκεί έλαβε το παρωνύμιο «ο Νέρωνας του 12 Λόχου του 98ου Συντάγματος». Πρώτος αρχηγός του Λόχου όταν δημιουργήθηκε στο Mittenwald, της Βαυαρίας, ήταν ο Josef Salmingner. ο υπολοχαγός Willibald Roser είχε τη φήμη ενός εξαιρετικά σκληρού Ναζί απέναντι στον άμαχο πληθυσμό. Κατά την διάρκεια των επιχειρήσεων «ενεργούσε άσπλαχνα και ανελέητα χωρίς οίκτο»⁸⁸. Σκοτώθηκε στο Freiburg, το 1944 σε βομβιστική επίθεση.

Herbert Fischer

Ο δεκανέας Herbert Fischer, έγραψε το 1943 μια αναφορά για τους Έλληνες: «Στην Ελλάδα πρέπει να προσαρμοστούμε σε έναν αντίπαλο που τις νύχτες μας κατασκοπεύει υποκρινόμενος τον αθώο βοσκό, κρύβεται όμως ένας επικίνδυνος εχθρός σαν τον λύκο στην προβιά[...] Αν μπορούσαμε επιτέλους να βάζαμε τα πολυβόλα, τότε να τους δείχναμε ποιος είναι το αφεντικό...»⁸⁹. Τελικά τα πολυβόλα του 12ου Λόχου, και ακούστηκαν και μας έδειξαν...

⁸⁷ Το κέντρο εκπαίδευσης των Ορεινών Καταδρομέων και Κυνηγών της Wehrmacht

⁸⁸ Hermann-Frank Meyer, ό. π., σ. 263. Σύμφωνα με όσα δήλωσε αργότερα ο νοσοκόμος του Λόχου Johann Ecker, ενώ και ο Rudolf Fellner, αργότερα ανέφερε: «Ο Roser, διακρινόταν από μια ανελέητη σκληρότητα, ακόμα και απέναντι σε εμάς. Συχνά παίρναμε διαταγή να εξοντώσουμε οτιδήποτε ζωντανό, διαταγή που φυσικά εκτελούσαμε...».

⁸⁹ Hermann-Frank Meyer, ό. π., σ. 262

Β' Κεφάλαιο

Το Ολοκαύτωμα του καλοκαιριού του 1943

2.1. Η πορεία του θανάτου στην Ήπειρο

Στις 7 Ιουλίου 1943 ο Διοικητής της 1ης Ορεινής Μεραρχίας, Στρατηγός Walter Stettner, εκδίδει μια ιδιαίτερος σκληρή διαταγή, στο πνεύμα βεβαίως των διαταγών και των οδηγιών που έχουν προηγηθεί από τους Goering και Lanz. Μεταξύ άλλων η διαταγή που αντιβαίνει πλήρως το διεθνές δίκαιο ανέφερε:

«Κατά την εκκαθάριση περιοχών⁹⁰ που ελέγχονται από αντάρτες, θα λαμβάνονται τα πιο δραστικά μέτρα. Όλα τα χωριά που θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν στις συμμαχίες θα καταστρέφονται. Ο ανδρικός πληθυσμός τους, σε περίπτωση που δεν θα εκτελείται ως ύποπτος για συμμετοχή ή για υποστήριξη αντιστασιακών οργανώσεων, θα συλλαμβάνεται χωρίς διακρίσεις και θα εκτοπίζεται σε στρατόπεδα. [...]. Σε περιπτώσεις δολιοφθοράς θα λαμβάνονται αυστηρότατα μέτρα κατά του πληθυσμού. Τα αντίποινα θα έχουν προοπτική επιτυχίας μόνο αν γίνονται γρηγορότερα και με πλήρη δημοσιότητα. Κάθε οίκτος απέναντι στον πληθυσμό θα εκλαμβάνεται ως ένδειξη αδυναμίας του στρατιώτη και θα κοστίζει γερμανικό αίμα»⁹¹.

Η διαταγή αυτή σε συνδυασμό με την αντίστοιχη ύφους διαταγή του Ανώτατου Διοικητή των ιταλικών δυνάμεων, Στρατηγού, Carlo Vecchiarelli, που διέταξε αφανισμό χωριών, εκτέλεση συμμαχοιτών, ακόμα και αντίποινα εναντίον συγγενών τους, τροφοδότησαν έναν αέναο κύκλο ωμής βίας και τρομοκρατίας στον άμαχο πληθυσμό. Οι γερμανικές επίλεκτες δυνάμεις συνεπικουρούμενοι από τους συμμάχους τους, τους Ιταλούς, κατέστρεψαν, λεηλάτησαν και πυρπόλησαν εκείνον το αιματοβαμμένο Ιούλιο και Αύγουστο περίπου 200 χωριά, έκαψαν 4000 σπίτια και εκτέλεσαν περίπου 1800 αμάχους. Χαρακτηριστικό είναι ότι σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις συμπλοκή μεταξύ ανταρτών και γερμανικών μονάδων είτε ήταν περιορισμένη είτε δεν υπήρξε. Όπως προκύπτει από τα γερμανικά στρατιωτικά

⁹⁰ Martin Gilbert, *The Second World War: A complete History*, 1989, Chapter 13, p. , in <https://books.google.gr/booksid=42iHDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=el#v=onepage&q&f=false> , Ημερομηνία Ανάκτησης: 31/7/2021. Στις 3 Απριλίου 1941, ο Himmler, κάλεσε τους στρατιωτικούς διοικητές των SS στο Βερολίνο και τους ζήτησε να προετοιμαστούν για δράση στην Ελλάδα. Την επομένη ημέρα αυτοί με τη σειρά τους έδωσαν εντολή για χωρίς περιορισμούς δράση των επίλεκτων δυνάμεων που θα κινούνταν πίσω από την πρώτη γραμμή και ειδικότερα τους έδωσαν εξουσιοδότηση να εφαρμόσουν αυτά τα μέτρα σε άμαχο πληθυσμό. Τα μέτρα αυτά περιλάμβαναν και εξουσιοδότηση για μαζικές δολοφονίες αμάχων.

⁹¹ Δημήτρης Κ. Αποστολόπουλος, ό. π., βλ. Επίσης NARA/G.S.R/T315/65/83-87, Διαταγή του Διοικητή της Μεραρχίας για την πορεία των εκκαθάρσεων στα Ιωάννινα, 7 Ιουλίου 1943

έγγραφα, οι Γερμανοί σπάνια κρατούσαν αιχμαλώτους τους οποίους προτιμούσαν να εκτελούν αν δεν τους χρειάζονταν ως υποζύγια. Από την άλλη βέβαια, ζώα, μουλάρια, γαϊδούρια, άλογα, αιγοπρόβατα και βοοειδή λαφυραγωγούνταν σε κάθε ευκαιρία.

Την ίδια περίοδο η επιτυχία του σχεδίου *animals*, και η ψυχολογική πίεση που ασκούσε στους Γερμανούς, αφού ήξεραν ότι θα ήταν μόνοι τους και δεν μπορούσαν να έχουν καμιά εμπιστοσύνη στους Ιταλούς οι οποίοι στην ουσία είχαν παραιτηθεί και δεν είχαν καταστρώσει κανένα σχέδιο αντιμετώπισης εχθρικής απόβασης, οδήγησε τον Stettner να θέσει σε πλήρη ετοιμότητα τη Μεραρχία με απόλυτη προτεραιότητά της τη συστηματική εκκαθάριση όλης της περιοχής και των οδών ανάμεσα στο δρόμο Ιωαννίνων-Άρτας-Πρέβεζας.

Τελικά μετά από διαπραγματεύσεις, οι Ιταλοί συμφώνησαν στην εκτέλεση όλων των ανδρών που έφεραν όπλο και στην πυρπόληση όλων των χωριών που πρόσφεραν καταφύγιο στους αντάρτες⁹². Το τελευταίο δεκαήμερο του Ιουλίου πολλά χωριά πυρπολήθηκαν στην περιοχή με αφορμή την ανταλλαγή πυροβολισμών⁹³ και οι κάτοικοί τους εκτοπίστηκαν ή εκτελέστηκαν.

Στις 25 Ιουλίου 1943, έχοντας την πληροφορία ότι μια «*συμμορία 2500 αντρών του ΕΛΕΣ*»⁹⁴, βρισκόταν δυτικά του δρόμου Ιωαννίνων-Άρτας, στο στενό πέρασμα όπου σήμερα βρίσκεται το Χάνι του Τερόβου στον ποταμό Λούρο, επιτέθηκαν στη Μουσιωτίτσα Ιωαννίνων⁹⁵ για να ξεσπάσουν την οργή τους για την αποτυχία της επιχείρησης «*Josef Salminger*». Η επιχείρηση είχε πάρει το κωδικό όνομά της από το όνομα τους Διοικητή Συνταγματάρχη Josef Salminger. Αποτέλεσμα αυτών των επιχειρήσεων ήταν να αποτραβηχτούν οι αντάρτες, στο εσωτερικό των βουνών της περιοχής Λάκκα-Σούλι, σε μια προσπάθεια ανασυγκρότησης των δυνάμεων τους.

⁹² Δημήτρης Κ. Αποστολόπουλος, *ό. π.*, βλ. Επίσης NARA/G.S.R/T.315/64/288, Πολεμικό ημερολόγιο, 21 Ιουλίου 1943

⁹³ Δημήτρης Κ. Αποστολόπουλος, *ό. π.*, βλ. Επίσης NARA/G.S.R/T.315/66/578, Πρωινή αναφορά, 26 Ιουλίου 1943. Ο Γερμανός αξιωματικός αιτιολογούσε την επιχείρηση στη Μουσιωτίτσα, γράφοντας ότι μια διμοιρία του 12ου λόχου δέχτηκε πυρά από ένα μεμονωμένο σπίτι, το οποίο στη συνέχεια δέχτηκε καταιγισμό πυρών από γερμανικής πλευράς με αποτέλεσμα να σκοτωθούν 100 «*συμμορίτες*», οι Γερμανοί από τη δική τους πλευρά δεν υπέστησαν καμιά απώλεια, ούτε τραυματισμό.

⁹⁴ Δημήτρης Κ. Αποστολόπουλος, *ό. π.*, βλ. Επίσης NARA/G.S.R/T.311/175-1216, Ημερήσια αναφορά, 20 Ιουλίου 1943

⁹⁵ Η Μουσιωτίτσα Ιωαννίνων βρίσκεται σε ένα σημείο κομβικό, στα εξωτερικά όρια των χωριών της ευρύτερης περιοχής του Σουλίου αλλά και πολύ κοντά στο μοναδικό πέρασμα προς τη νότια Ελλάδα.

Στα τέλη Αυγούστου 1943 η 1η Ορεινή Μεραρχία ανέλαβε την άμυνα της ακτογραμμής από την Ηγουμενίτσα μέχρι και την Πρέβεζα, ενώ μετά την συνθηκολόγηση των Ιταλών ανέλαβε το έργο του αφοπλισμού τους στην Ήπειρο και τα Ιόνια νησιά. Η ίδια Μεραρχία, σαν να μην είχε χορτάσει αίμα προέβη στο μεγαλύτερο έγκλημα που διέπραξε ποτέ ένοπλο τμήμα απέναντι σε πρώην συμμάχους.

Στην Κεφαλλονιά η 1η Ορεινή Μεραρχία εκτέλεσε τους άντρες και αξιωματικούς της ιταλικής Μεραρχίας Acqui, θερίζοντας με τα πολυβόλα της πάνω από 5000 στρατιωτικούς. Τελικά, εγκατέλειψε την Ελλάδα τον Νοέμβριο του 1943, αφήνοντας πίσω της, μόνο στην Ήπειρο περισσότερα από 300 κατεστραμμένα χωριά, περισσότερους από 2600 νεκρούς Έλληνες, άμαχους και μόνο 45 νεκρούς Γερμανούς.

Τις περισσότερες φορές, όχι μόνο δεν κρατήθηκε το πρόσχημα των αντιποίνων αφού δεν είχαν προηγηθεί εχθρικές ενέργειες από αντάρτες, αλλά ούτε και υπήρχε κανενός άλλου είδους αιτιολόγηση καθώς τα θύματα ήταν αποκλειστικά άοπλοι χωρικοί και γυναικόπαιδα. Η πεποίθηση των Γερμανών Επιτελών όμως ήταν ότι όλοι οι άντρες, συμπεριλαμβανομένων των ιερέων και των δασκάλων ανήκαν σε αντάρτικες ομάδες και μόνο οι μαζικές εκτελέσεις θα μπορούσαν να επιφέρουν την πολυπόθητη ηρεμία για τα γερμανικά στρατεύματα.

Συνεχίζοντας αυτό το σκεπτικό, κάποιοι επιτελείς προσπάθησαν μεταπολεμικά να πείσουν για το δίκαιο τον εγχειρημάτων τους ωστόσο διαψεύδονται όχι μόνο από τα καταγεγραμμένα από τις ελληνικές αρχές αρχεία αλλά και από καταθέσεις συναδέλφων τους οι οποίοι όχι μόνο επιβεβαίωσαν τις ακρότητες και ωμότητες εναντίον του άμαχου πληθυσμού αλλά ισχυρίστηκαν κιόλας ότι είχαν εκφράσει τις αντιρρήσεις τους και αρνήθηκαν τη συμμετοχή τους σε απάνθρωπες πράξεις⁹⁶.

Από τη στιγμή που ο Χίτλερ αναγκάστηκε να εισβάλλει στην Ελλάδα και έχοντας κατά νου τη χρησιμότητα της για τα συμμαχικά στρατεύματα και ειδικότερα τους Βρετανούς αποφάσισε να την ενισχύσει στρατιωτικά καθώς για αυτόν υπήρχε και η άμεση προτεραιότητα για την εξασφάλιση για το Γ' Ράιχ των βαλκανικών πρώτων υλών-χρώμιο, βωξίτης, αντιμόνιο και το πετρέλαιο της Ρουμανίας. Επιπροσθέτως, σε επίπεδο γοήτρου και μνήμης ήταν ακόμα νωπή η πανωλεθρία των Βρετανών στην Καλλίπολη και πίστευε ότι ο Winston Churchill αναζητούσε στα

⁹⁶ Δημήτρης Κ. Αποστολόπουλος, *ό. π.*, σ. 70.

Βαλκάνια μια νίκη γοήτρου. Έτσι οργάνωσε μια τεράστια αμυντική θωράκιση στην Ελλάδα και έχρισε αρχηγό τον Αντιστράτηγο Alexander Loehr, ενισχύοντας τον σημαντικά με σώματα στρατού όπως η 1η Ορεινή Μεραρχία Edelweiss που έφτασε στην Ήπειρο τον Ιούλιο του 1943⁹⁷.

Η Ρώμη από την άλλη μεριά θεωρούσε την Ελλάδα δευτερεύουσα σκηνή και δυσανασχετούσε με την εισροή γερμανικών στρατευμάτων που θα έθετε υπό αμφισβήτηση τα δικά της δικαιώματα κυριαρχίας. Ωστόσο μετά από το φιάσκο στον πόλεμο του 1940 η υποστήριξη της Βέρμαχτ κρινόταν απαραίτητη και αναγκαία για να κρατηθεί η Ελλάδα, όχι χωρίς προβλήματα καθώς ήταν συχνοί οι κανγάδες ανάμεσα σε Γερμανούς και Ιταλούς κατακτητές.

Την άνοιξη του 1943, οι Ιταλοί, παρόλο που διατηρούσαν τρεις Μεραρχίες στην Άρτα, τα Γιάννενα και στις Πόλεις της Θεσπρωτίας, Ηγουμενίτσα και Παραμυθιά, είχαν χάσει τον έλεγχο της υπαίθρου ευρισκόμενοι συνεχώς σε θέση άμυνας από τις επιθέσεις ανταρτικών τμημάτων του ΕΔΕΣ. Ο έλεγχος των οδικών αρτηριών στην Ήπειρο, ήταν κρίσιμης σημασίας για τους Γερμανούς γι αυτό ο Hitler, διέταξε την 1η Ορεινή Μεραρχία και την 104η Μεραρχία Καταδρομών να βαδίσουν ταχύτατα προς την Ήπειρο και τις δυτικές ακτές της Ελλάδας προκειμένου να υποστηρίξουν την αμυντική γραμμή των Ιταλών σε περίπτωση απόβασης των Συμμάχων.

Όταν η 1η Ορεινή Μεραρχία αποχώρησε από το Μαυροβούνιο στις 18 Ιουνίου 1943, η συνολική της δύναμη ανερχόταν στους 24.000 άνδρες. Διέθετε 5.400 άλογα και μουλάρια, 270 φορτηγά, 140 αυτοκίνητα και 200 μοτοσυκλέτες. Εκτός από 510 ελαφρά και 86 βαρέα πολυβόλα, ο εξοπλισμός της περιλάμβανε όλμους, ορεινά αντιαρματικά, πυροβόλα με κοντό πυροσωλήνα και φλογοβόλα. Στις 28 Ιουνίου 1943, η Μεραρχία πέρασε τα σύνορα και τέθηκε υπό τις διαταγές του Διοικητή Θεσσαλονίκης-Αιγαίου, Johann Haarde που με τη σειρά του υπαγόταν στην Ανώτερο Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, της Στρατιάς E, Alexander Loehr.

Πριν την άφιξη της 1ης Ορεινής Μεραρχίας στα Γιάννενα, ο Διοικητής της Stettner, απέστειλε αεροπλάνο απεσταλμένο του για να συλλέξει πληροφορίες από τον Διοικητή της ιταλικής στρατιάς, Guido della Bona, που είχε επιφορτιστεί το έργο της διοίκησης της Ηπείρου. Στην αναφορά του ο Karl Wilhelm Thilo, απεσταλμένος του Stettner, αναφέρει την κακή προετοιμασία της ιταλικής άμυνας, τον εγκλεισμό

⁹⁷ Mark Mazower, *ό. π.*, σ. 171

της στα αστικά κέντρα, και τον πλήρη έλεγχο της υπαίθρου και όλων των βασικών οδικών αρτηριών από τους αντάρτες του ΕΔΕΣ κυρίως.

Στις 14 Ιουλίου 1943 ο Στρατηγός Valter Stettner, εγκατέστησε το αρχηγείο του στα Ιωάννινα και χώρισε τη Μεραρχία του σε τρεις ομάδες για να υπάρχει καλύτερη και πιο άμεση ανταπόκριση σε ενδεχόμενη απόβαση των Συμμάχων. Οι ομάδες ανέλαβαν και συγκεκριμένα καθήκοντα και αρμοδιότητες ως εξής:

1η Ομάδα: Ομάδα Salminger, Φύλαξη προς ανατολάς, βορρά και δυσμάς. Άμυνα του αεροδρομίου νότια των Ιωαννίνων. Να κρατηθεί ανοιχτό το πέρασμα δυτικά από το Θεριακήσι. Εκκαθάριση της οδού Ιωαννίνων-Άρτας-Πρέβεζας καθώς και της περιοχής δυτικά της οδού αυτής έως την ακτή και την οδό Ιωαννίνων – Ηγουμενίτσας.

2η Ομάδα: Ομάδα Seidel, Φύλαξη προς ανατολάς και δυσμάς. Εκκαθάριση της περιοχής μεταξύ της οδού Ιωαννίνων-Ελαίας και της ακτής. Κύριο βάρος στην οδό Ηγουμενίτσας - Ιωαννίνων.

3η Ομάδα: Ομάδα Remold, Φύλαξη προς ανατολάς και δυσμάς, αλλά και της γέφυρας του Αηδονοχωρίου. Εκκαθάριση προς δυσμάς μέχρι τα αλβανικά σύνορα.

Με την άφιξή του ο Stettner, διέταξε τις ομάδες του να διεξαγάγουν αναγνωριστικές επιχειρήσεις και να διαπιστώσουν οι ίδιοι την κατάσταση των οδών, των γεφυρών και των λιμανιών, και τον βαθμό στον οποίο οι Ιταλοί είχαν εγκαταλείψει την υπεράσπιση της Ηπείρου έναντι μιας αποβατικής δύναμης. Στις 7 Ιουλίου 1943, ο Stettner, εκδίδει την ακόλουθη διαταγή:

«Κατά την εκκαθάριση περιοχών που έχουν υπονομευθεί από συμμορίες, θα πρέπει να λαμβάνονται τα πλέον δραστικά μέτρα. Όλα τα χωριά που θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν στις συμμορίες ως καταφύγια θα καταστρέφονται. Ο ανδρικός πληθυσμός τους, στην περίπτωση που δεν θα εκτελείται ως ύποπτος για συμμετοχή ή υποστήριξη των συμμοριών, θα συλλαμβάνεται χωρίς διακρίσεις και θα εκτοπίζεται σε στρατόπεδα. Σε περιπτώσεις δολιοφθοράς (ανατίναξη δρόμων ή γεφυρών κοπή τηλεγραφικών συρμάτων κτλ) θα λαμβάνονται αυστηρότατα μέτρα κατά του πληθυσμού. Τα αντίποινα αυτά θα... γίνονται γρήγορα και με πλήρη δημοσιότητα... κάθε οίκτος θα εκλαμβάνεται ως ένδειξη αδυναμίας του στρατεύματος και θα κοστίζει γερμανικό αίμα»⁹⁸. Υπό αυτές τις συνθήκες κάθε άμαχος που ζούσε κοντά στους κύριους συγκοινωνιακούς άξονες, θεωρούνταν ένοχος και βρισκόταν σε άμεσο κίνδυνο.

⁹⁸ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 218. Βλεπ NA:T-315/65-83-87, διαταγή Μεραρχίας για την πορεία προς τα Ιωάννινα, 7 Ιουλίου 1943.

Στις 17 Ιουλίου με διαταγή του υπογραμμίζει την απόφασή του να ανακτήσει τον έλεγχο των βασικών οδικών αρτηριών της περιοχής: «*Το γεγονός ότι ολόκληρη η περιοχή ανάμεσα στο δρόμο Άρτας – Ιωαννίνων – Ελαίας και την ακτή, συνεπώς όλοι οι δρόμοι που οδηγούν προς την παραλία, βρίσκονται υπό την κατοχή και τον έλεγχο των συμμοριών έκανε σαφές, ήδη από τις πρώτες αναφορές που έλαβε η Μεραρχία μετά την άφιξή της στην περιοχή Ιωαννίνων, πως είναι απολύτως απαραίτητο: 1. να εκκαθαριστούν από τις συμμορίες οι δρόμοι που οδηγούν προς τις ακτές, 2. να χτενιστεί και να εκκαθαριστεί συστηματικά η περιοχή που βρίσκεται ενδιάμεσα*»⁹⁹. Ως πρωταρχικής σπουδαιότητας τέθηκε η εκκαθάριση της περιοχής της κοιλάδας του ων ποταμού Λούρου, και από τις δύο όχθες, σε συνεργασία με ιταλικά στρατεύματα¹⁰⁰.

Όταν τέθηκε το θέμα της διαχείρισης των αντρών, ο Stettner, δήλωσε με απόλυτη σιγουριά: «*ότι όλοι οι άντρες από 18-50 ετών θεωρούνται μάχιμοι και πρέπει να εκτοπιστούν και να συλληφθούν*»¹⁰¹. Οι Ιταλοί απέρριψαν αυτό το μέτρο ως ανεφάρμοστο και τελικά υπήρξε συμβιβασμός ανάμεσα στους δύο συμμάχους του Άξονα: «*όλοι οι άντρες που θα φέρουν όπλο θα εκτελούνται, καθώς και εκείνοι που βρίσκονται κοντά σε εστίες συμμοριτών. Όλα τα χωριά που πρόσφεραν καταφύγιο σε συμμορίες θα πυρπολούνται*»¹⁰². Στις 18 Ιουλίου ξεκίνησαν οι πρώτες αναγνωριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών.

Από τα τέλη του 1942 η ηγεσία της Βέρμαχτ και προσωπικά ο ίδιος ο Hitler, ασχολήθηκαν εντατικά με το πρόβλημα των ανταρτών και του πολέμου φθοράς που αυτοί διεξήγαγαν κυρίως στη ΝΑ Ευρώπη. Οι λύσεις που προτάθηκαν, χαρακτηρισμός του αντάρτη ως «*κληστή/συμμορίτη*», και η εφαρμογή των αντιποίνων

⁹⁹ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 250. Βλεπ πολεμικό ημερολόγιο NA:T-315/64-282, 17 Ιουλίου 1943

¹⁰⁰ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 274. Το 1949 ο Lanz περιγράφει στα απομνημονεύματά του «*Ο οποιοσδήποτε ελιγμός μέσα στην κοιλάδα του Λούρου ήταν αδύνατος [...]. Μια μεγάλη εφοδιοπομπή περνάει καθημερινά από αυτό τον επικίνδυνο δρόμο. Ένα τεθωρακισμένο αυτοκίνητο στην κεφαλή και ένα στην ουρά της φάλαγγας προστατεύουν 20 φορτηγά. [...] Αλλά τι μπορούν να κάνουν τα τεθωρακισμένα πολυβόλα μέσα σε αυτή την κοιλάδα, πλακωμένα κάτω από θεόρατους βράχους που υψώνονται σαν καμπαναριά; Και οι στρατιώτες; Έστω ότι είναι συνολικά 60 άνδρες. [...] Περίπου 600 μέτρα πιο κάτω από τη γέφυρα, εκεί όπου ο δρόμος περνά με δυσκολία ανάμεσα στα βράχια και το ορμητικό νερό, (εννοεί την τοποθεσία Ζήτα) υπάρχει ένα ναρκοθετημένο οδόφραγμα. [...] Οι αντάρτες είναι μάστορες στις ανατινάξεις. Στα πιο απότομα σημεία της κοιλάδας έχουν προετοιμαστεί μεγάλοι βράχοι με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούν να ριχτούν στο δρόμο με μια απλή κίνηση ενός πρόχειρου μοχλού. Στις βουνοπλαγιές έχουν τοποθετήσει πολυβόλα. Δύο ομάδες ανταρτών έχουν αναλάβει την ομάδα κρούσης που θα αποτελειώσει μετά την επίθεση όσους επιζήσουν από τη σόμα με σώμα μάχη...».*

¹⁰¹ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 250. Βλεπ πολεμικό ημερολόγιο, NA:T-315/64-285-286, 19 και 20 Ιουλίου 1943

¹⁰² Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 250. Βλεπ πολεμικό ημερολόγιο, NA-315/64-288, 21 Ιουλίου 1943. Με αυτή τη διαταγή σφραγίστηκε η μοίρα της Μουσιωτίτσας και των υπόλοιπων χωριών της περιοχής.

για την αντιμετώπιση του κινδύνου, οδήγησε το στράτευμα να υπερέβη τα επιτρεπτά όρια του διεθνούς δικαίου, νομιμοποιώντας τρομοκρατικές μεθόδους εναντίον του άμαχου πληθυσμού. Από τη στιγμή που ο αντίπαλος με τις ενέργειές του είχε εκπέσει από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου σε αυτούς του κοινού ποινικού κώδικα, η Βέρμαχτ νομιμοποιούνταν να εφαρμόσει κάθε μέτρο για την εξόντωσή του¹⁰³.

2.2 Το χρονικό της επίθεσης στη Μουσιωτίτσα Ιωαννίνων

Την 31η Μαΐου 1945, λίγο πριν συμπληρωθούν δύο χρόνια, από την μαύρη εκείνη ημέρα για τη Μουσιωτίτσα, ο Υφυπουργός της Κυβερνήσεως, Δημήτριος Μπαλάνος, ανακοινώνει την απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου για τη σύσταση¹⁰⁴ Επιτροπής Έρευνας με αντικειμενικό σκοπό και στόχο να διερευνήσει και να διαπιστώσει τις καταστροφές και ζημιές που διαπράχθηκαν στην Ήπειρο την πενταετία 1940-1945. Ακολούθως, ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, Π. Βούλγαρης, καθορίζει σε διάταγμα του τις σχετικές οικονομικές και άλλες λεπτομέρειες¹⁰⁵.

Η Επιτροπή Έρευνας καταλήγει στα ακόλουθα: «Στη Μουσιωτίτσα κατοικούν 136 οικογένειες (άτομα 734). Σήμερα ο πληθυσμός του ανέρχεται σε 614 άτομα. Το χωριό καταστράφηκε την 25η Ιουλίου 1943. 151 άτομα εκτελέστηκαν¹⁰⁶, 56 οικίες κάηκαν και τα πάντα λεηλατήθηκαν από τους Γερμανούς¹⁰⁷».

Το χρονικό της επίθεσης-25η Ιουλίου 1943 (από τη Γ. Σταύρου-Αναγνώστου)

Την 24η Ιουλίου 1943, κάτοικοι παρατήρησαν ότι υπήρχε έντονη κυκλοφορία στρατιωτικών αυτοκινήτων¹⁰⁸ γεμάτα με στρατιώτες στον κεντρικό δρόμο Ιωαννίνων-Άρτας, που ακολουθούσε τον ποταμό Λούρο καθώς διέσχιζε την κοιλάδα από Βορρά

¹⁰³ Στράτος Ν. Δορδανάς, *Το αίμα των αθώων*, Αθήνα 2007, σ.176-177. Η μετονομασία των ανταρτών, ο οποίος δε φορά στρατιωτική στολή ούτε φέρει διακριτικά, και η ανακήρυξή τους σε «κληστές/συμμορίτες» εξυπηρετούσε ένα διπλό στόχο αφενός παραμόρφωνε τον απελευθερωτικό χαρακτήρα του αγώνα και αφετέρου νομιμοποιούσε τη Βέρμαχτ εφόσον τώρα πια είχε να αντιμετωπίσει κοινούς εγκληματίες.

¹⁰⁴ Παράρτημα 1. Απόφαση Υπουργικού Συμβουλίου στο Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας, «Εκθεσις των Γενομένων ζημιών εν γένει Ηπείρου από της κηρύξεως του Έλληνο-Ιταλικού πολέμου μέχρι της τελικής απελευθερώσεως της», Αριθ. 58, Αθήνα 2010, σ. vii

¹⁰⁵ Παράρτημα 2. Διαταγή Προέδρου της Κυβερνήσεως στο Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας, ό. π., σ. viii-ix

¹⁰⁶ Παράρτημα 3. Κατάσταση εκτελεσθέντων στο Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας, ό. π., σ. 37-41

¹⁰⁷ Παράρτημα 3. Πίνακας καταστροφών και ζημιών στο Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας, ό. π., σ. 42

¹⁰⁸ Περίπου 30-50 στρατιωτικά οχήματα τα οποία στάθμευσαν στον ποταμό Λούρο, εκεί που σήμερα βρίσκεται το Χάνι του Τερόβου. Εκεί οι στρατιώτες χωρίστηκαν σε τρεις ομάδες και άρχισαν να ανεβαίνουν προς το χωριό σε μια απόσταση περίπου 3-4 χλμ από τρεις διαφορετικές διαδρομές για να κυκλώσουν και να εμποδίσουν τη διαφυγή, όπως αυτές έχουν καταγραφεί στον χάρτη 1 τον οποίο και σχεδίασα ακολουθώντας τις οδηγίες και τις πληροφορίες των μαρτυριών που καταγράφονται στο Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου, *Η προσφορά της Μαρτυρικής Μουσιωτίτσας στη Νεότερη Ιστορία*, Μουσιωτίτσα 1998, σ. 21-28.

προς Νότο. Οι πληροφορίες που κυκλοφορούσαν τις προηγούμενες ημέρες ανέφεραν ότι η 1η Ορεινή Μεραρχία υπό τις διαταγές του Στρατηγού Lanz, είχε βγει αφενός σε αναζήτηση ανταρτών και αφετέρου για εφαρμογή αντιποίνων σε χωριά που στήριζαν τις αντάρτικες ομάδες του ΕΔΕΣ, κυρίως, στην περιοχή Λάκκας-Σούλι. Οι κάτοικοι της Ζόριστας-Πεντόλακκου είχαν προλάβει να κρυφτούν και το χωριό τους ήταν έρημο όταν έφτασαν εκεί οι Γερμανοί. Όπως κατέγραψε η Επιτροπή από μαρτυρίες, αυτό το γεγονός προκάλεσε την ανησυχία των κατοίκων γιατί μέχρι τότε μόνο Ιταλοί στρατιώτες βρίσκονταν στην περιοχή. Αυτή η πληροφορία βέβαια, έσωσε αρκετούς καθώς έφυγαν από το χωριό και κρύφτηκαν στα γύρω βουνά¹⁰⁹. Όπως επισημαίνει η Γ. Σταύρου-Αναγνώστου, ο Μαχαλάς (Άνω Μουσιωτίτσα), χτυπήθηκε πρώτος, πολλοί από τους κατοίκους του οικισμού είχαν καταφύγει στην τοποθεσία Σπιθάρι όπου και αναζητούσαν καταφύγιο επί τουρκοκρατίας.

Το πρωί της 25ης Ιουλίου, ημέρας Κυριακής και 9 ώρα το πρωί οι Γερμανοί στρατιώτες άρχισαν ανηφορίζουν και να εισβάλλουν στο χωριό και τους οικισμούς του από τέσσερα διαφορετικά σημεία. *«Τα αποσπάσματα μπαίνοντας στο χωριό άρχισαν να πυρπολούν σπίτια και αχυρώνες. Συγκέντρωσαν όσους άντρες βρήκαν στο χωριό, όλοι άνω των 65 ετών, τους φόρτωσαν σαν υποζύγια με τις λεηλασίες και διάφορα πυρομαχικά και κατευθύνθηκαν στη θέση Σπιθάρι, ένα μικρό οροπέδιο πάνω από το χωριό. Εκεί 100 περίπου άτομα με λευκή σημαία, άμαχος πληθυσμός, που είχαν βρει καταφύγιο στη στάνη του Δημήτριου Δήμου παραδόθηκαν αμαχητί. Οι Γερμανοί στρατιώτες ξεχώρισαν τους 20 πιο νέους άντρες¹¹⁰ από αυτούς και τους φόρτωσαν και αυτούς πυρομαχικά και προχώρησαν αφήνοντας πίσω 6 στρατιώτες. Οι στρατιώτες αυτοί αφού έστησαν τα γυναικόπαιδα, τους γέροντες και τα παιδιά μπροστά σε έναν τοίχο τους εκτέλεσαν με ένα πολυβόλο ρίχνοντας και την χαριστική βολή».* Συνεχίζει η Επιτροπή στην Έκθεσή¹¹¹ της: *«Μετά το έγκλημα στη θέση Σπιθάρι, οι Γερμανοί προχώρησαν στη θέση Παναγιά. Εκεί βρισκόταν η οικία του Νικ. Αθ. Κίτσου, την οποία αφού πυρπόλησαν, δολοφόνησαν όσους βρήκαν παρόντες, τη σύζυγό του Αικατερίνη, τις κόρες του Αγγελική και Κωνσταντίνα, τη νύφη του, δύο μικρούς εγγονούς του και*

¹⁰⁹ Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου, *Η προσφορά της Μαρτυρικής Μουσιωτίτσας στη Νεότερη Ιστορία*, Μουσιωτίτσα 1998, σ. 21. Οι χωρικοί αυτοί δεν έδωσαν σημασία σε προκηρύξεις που πετούσε πάνω από το χωριό γερμανικό αεροπλάνο με τις οποίες καλούσε τους κατοίκους να παραμείνουν στο χωριό και να μην φύγουν από τα σπίτια τους. Το ίδιο αεροπλάνο πετώντας πάνω από το Σπιθάρι άφησε μαύρους καπνούς δηλώνοντας έτσι τη θέση των χωρικών από τον Μαχαλά που είχαν αναζητήσει καταφύγιο εκεί.

¹¹⁰ Τους οδήγησαν στη Βούλιστα-Παναγιά και τους εκτέλεσαν εκεί, εκτός από τον Νέστορα Κολιό ο οποίος κατάφερε να διαφύγει.

¹¹¹ Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας, ό. π., σ. 36

άλλα τέσσερα άτομα, που βρίσκονταν τυχαία εκεί. Στην ίδια θέση, δολοφόνησαν τη σύζυγο του Ξενοφώντα Γάκιου, τα παιδιά του, έναν αδερφό του και μια άλλη γυναίκα. Σε μια κοντινή χαράδρα¹¹² ανακάλυψαν άλλες 6 γυναίκες και δύο μικρά παιδιά και τους εκτέλεσαν[...].» Η Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου, η οποία συγκέντρωσε μαρτυρίες για το ολοκαύτωμα καθώς και ίδια κατάγεται από τη Μουσιωτίτσα και έζησε από πρώτο χέρι τις διηγήσεις της οικογένειάς της και των συγχωριανών μας, μας περιγράφει το χρονικό της επίθεσης πιο αναλυτικά¹¹³: «Το πρώτο σώμα πέρασε από τη σημερινή Μουσιωτίτσα, προχώρησε στη Φούριζα, στο Κοτσέκι, στη Λέμθη, στη Σεστρίγκλα και κατέληξε στο Κουκλέσι¹¹⁴, στη θέση Φούριζα έγινε και η πρώτη εκτέλεση, εκεί οι Γερμανοί εκτέλεσαν χωρίς καμία δικαιολογία τον Κων/νο Δήμο, οποίος προσπάθησε να κρυφτεί όταν τους είδε, χωρίς αποτέλεσμα[...]. Το δεύτερο σώμα μπήκε από τα ψηλά, μπήκε στο Μαχαλά, στη θέση Γκούρη συνέλαβαν τους Αν. Δόση, Νικ. Δόση και Γ. Κότσιο και τους οδήγησαν στη θέση Σπιθάρι, μετά περνώντας από το Σιούργελι, τη Σιάλιζα και εισήλθαν στο χωριό, αφού έκαψαν και λεηλάτησαν ότι μπορούσαν, συνέλαβαν περίπου 45 άτομα τα οποία τα χρησιμοποίησαν ως υποζύγια και όλοι μαζί οδηγήθηκαν στην Κονσταντίτσα και μετά στη Βούλιστα Παναγιά[...]. Το τρίτο τμήμα, το οποίο αποτελούνταν από επίλεκτα μέλη της 1ης Ορεινής Μεραρχίας Edelweiss, με διοικητή τον Salminger, εισέβαλε και αυτό από τον Βορρά και τον οικισμό Μαχαλά. Εκεί κατέκαψε αδιακρίτως ανθρώπους και σπίτια. Πίσω του άφησε μόνο στάχτη, στο Σιεσφρούγγου σκοτώνουν την Γιωργοκώσταινα που ήταν μαζί με την Κυράννα και την ανήλικη εγγονή της οι οποίες βρήκαν και αυτές τραγικό θάνατο. Στο Μετσίτι, βρήκαν τα νεαρά 9χρονα, ξαδέρφια, Νικόλαο και Βασίλειο Αναγνώστου που έβοσκαν τα πρόβατά τους. Τα παιδιά ατρόμητα κορόιδευαν και χοροπηδούσαν μπροστά τους ώσπου η ριπή του πολυβόλου θέρισε τη ζωή τους. Ο Βασίλης σκοτώθηκε επί τόπου, ενώ ο Νικόλαος τυχερός μέσα στην ατυχία του τραυματίστηκε βαριά στο πρόσωπο, αλλά επέζησε. Το τμήμα αυτό συνέχισε στο Σπιθάρι¹¹⁵ όπου έβαλαν στη

¹¹² Πολλοί άντρες οι οποίοι συγκροτούσαν το 1ο Ελεύθερο Σύνταγμα Σουλίου του ΕΔΕΣ, ήταν κρυμμένοι στα βουνά γύρω και παρακολουθούσαν με το τουφέκι στο χέρι την καταστροφή και τις εκτελέσεις πολλές φορές των ίδιων των οικογενειών τους. Όπως για παράδειγμα ο Απ. Μαρούτσος, ο οποίος παρακολουθούσε από κοντινή απόσταση, ανήμπορος να παρέμβει, τους Γερμανούς να εκτελούν εν ψυχρώ την ενός έτους κόρη του, την 24χρονη γυναίκα του και τον πατέρα του, έξω από το καλύβι τους.

¹¹³ Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου, *ό. π.*, σ.21-28

¹¹⁴ Παράρτημα 4. Χάρτης με τις πορείες που ακολούθησαν οι τέσσερις ομάδες του θανάτου. Η διαδρομή της 1ης ομάδας αποτυπώνεται με κόκκινο χρώμα, της 2ης ομάδας με πράσινο χρώμα, της 3ης ομάδας με μπλε χρώμα, της 4ης ομάδας με κίτρινο χρώμα, ενώ με μαύρο χρώμα αποτυπώνεται η διαδρομή όλων των ομάδων μαζί μετά την συνένωσή τους στη Σεστρίγκλα.

¹¹⁵ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφίες 12&19

γραμμή, μπροστά σε ένα ελαφρύ ανάχωμα κατά μήκος του χωραφιού του Νακητάκη, 78 γυναίκες, παιδιά και ηλικιωμένους άντρες. Γυναίκες με παιδιά στην αγκαλιά, μωρά αχρόνιαγα, γέροι με τις μαγκούρες τους, γριές με ηλιοκαμένα πρόσωπα και βαθιά αυλακωμένα μάγουλα από τις ρυτίδες και γυρτές από την κούραση ράχες, ακόμα και νιόπαντροι βρέθηκαν εκεί να κοιτούν κατάματα τις μαυρισμένες κάνες των πολυβόλων, ανήμποροι¹¹⁶. [...]. Και ενώ οι Γερμανοί νόμιζαν ότι τους είχαν ξεκάνει όλους και κανείς δεν μπορούσε να διηγηθεί τη φρίκη και να ομολογήσει τα ανομολόγητα, επέζησαν δύο, ένα δχρονο παιδί, ο Ιωάννης Γκόγκας¹¹⁷ και ένας 19χρονος, ο Κωνσταντίνος Αναστασίου. [...]. Μετά την εκτέλεση και όσα ακολούθησαν προχώρησαν προς τη Λιάσκα Παναγιά όπου και συνάντησαν το τέταρτο τμήμα, την πλαγιοφυλακή τους. Στη Λιάσκα Παναγιά έκαψαν τις στάνες του Μαρούτσου και του Κίτσου, συγκέντρωσαν όλα τα μεγάλα ζώα και συνέλαβαν και άλλους αιχμαλώτους, σκοτώνοντας και τη μάνα του Ανδρέα Κίτσου. Στη Σούλα Παναγιά ένα ακόμα δράμα εκτυλίχθηκε στο σπίτι του Ξενοφώντα Γάκιου. Στο σπίτι αυτό φιλοξενούνταν η Ελένη Ίκκου από το Συρράκο, η οποία ήταν σύζυγος του δημοδιδάσκαλου, Γ. Ίκκου. Επρόκειτο για μια γυναίκα εξαιρετικής ομορφιάς με επιβλητικό παρουσιαστικό, λευκό πρόσωπο και χρυσά δόντια. Οι Γερμανοί κατέκαψαν το πλούσιο σπίτι, τον ίδιο τον χτύπησαν άσχημα και τον φόρτωσαν με δύο κιβώτια πυρομαχικά και τον πήραν όμηρο. Τους υπόλοιπους τους εκτέλεσαν όλους εκτός από την Ελένη Ίκκου για την οποία επεφύλαξαν ειδική μεταχείριση. Το πτώμα της βρέθηκε φουσκωμένο και πρησμένο με ένα χοντρό ξύλο δανλό περασμένο στο λαιμό της. Η βία και η τρομοκρατία δεν είχε ακόμα τελειώσει, στη θέση Μερέτα, απέναντι από τη Λιάσκα Παναγιά, στη στάνη του γερό-Τζαβέλα, έβαλαν φωτιά και τον έκαψαν ζωντανό μαζί με τα γίδια του, ενώ η οικογένειά του παρακολουθούσε έντρομη και ανήμπορη να αντιδράσει, κρυμμένη στους θάμνους. [...]. Τότε έγινε κάτι συγκλονιστικό, ο μικρός Βασιλάκης Γκοντέβας, έβαλε τα κλάματα. Ο πατέρας του παιδιού έβγαλε το σουγιά του και άρπαξε το παιδί για να το σκοτώσει, φοβούμενος πως το κλάμα του θα πρόδιδε τη θέση τους και οι Γερμανοί θα τους σκότωναν όλους. Το παιδί σώθηκε χάρη στη δυναμική επέμβαση της μάνας του που κατάφερε να το ηρεμήσει βάζοντας το αμέσως στο στήθος της. Στην Πάλια, κοντά

¹¹⁶ Ο Θανάσης Στ. Παντούλας στα *Φλογισμένα Χρόνια 1940-45*, γράφει: «Γύμνωσαν τις γυναίκες από τα βραχιόλια και τις βέρες, από τα ασημικά και τα σκουλαρίκια. Από τη βία έκοβαν τα αυτιά των κοριτσιών, για να πάρουν τα σκουλαρίκια. Έστησαν τα πολυβόλα...» στο Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου, ό. π., σ. 50.

¹¹⁷ Η μάνα του μικρού παιδιού τον έκρυψε κάτω από το σιγκούνι της και τον πλάκωσε με το σώμα της όταν έπεσε νεκρή, ώσπου το απόγευμα της ίδιας ημέρας τον βρήκαν οι συγχωριανοί του.

στον Κάμπο που οδηγούσε στα υπόλοιπα χωριά του Σουλίου, οι Γερμανοί σκότωσαν τρεις γυναίκες, ανάμεσά τους τη Γιωργογκοντέβαινα η οποία στάθηκε μπροστά στην πόρτα του σπιτιού της εμποδίζοντας τους να μουν. Λίγο μετά το μεσημέρι έφτασαν στο Κούτσερι και κατά τις 6 το απόγευμα έφτασαν στη Βούλιστα Παναγιά όπου και συναντήθηκαν όλα τα τμήματα. [...]. Τα πολυβόλα ξαναστήθηκαν και εκεί δύο-δύο εκτέλεσαν τους υπόλοιπους, ενώ 45 ακόμα αιχμάλωτοι που δεν εκτελέστηκαν οδηγήθηκαν στο Κεράσοβο αρχικά και στις φυλακές της Παλαιάς Ζωσιμαίας στα Γιάννενα».

Το Χρονικό της 2ης επίθεσης- 22 Αυγούστου 1943

Την δεύτερη επίθεση τη δέχτηκε η Μουσιωτίτσα στις 22 Αυγούστου 1943 με αφορμή το θάνατο ενός Γερμανού αξιωματικού σε ένα μπλόκο που έκαναν οι αντάρτες του ΕΔΕΣ, τμήματος Ξηροβουνίου με αρχηγό τον Αλέκο Παπαδόπουλο στο Ζήτα λίγα μόλις χλμ μακριά από το χωριό, σε μια γέφυρα στο στένεμα της κοιλάδας του ποταμού Λούρου.

Το μπλόκο αυτό, αφενός απέτυχε καθώς στόχο είχε τη σύλληψη του Γερμανού αξιωματικού και την ανταλλαγή του με ένα πρωτοπαλικάρο του Παπαδόπουλου, αφετέρου οδήγησε τους Γερμανούς να λάβουν σκληρά αντίποινα στο χωριό μας. Η Γ. Σταύρου-Αναγνώστου¹¹⁸ μας λέει: «Το απόγευμα της 27ης Αυγούστου, μία ημέρα μετά την αποφυλάκιση των ομήρων της επίθεσης της 25ης Ιουλίου 1943, εμφανίστηκαν ξανά ξαφνικά τα στρατεύματα στη Κάτω Μουσιωτίτσα. Οι Γερμανοί ακολούθησαν μονοπάτια αποφεύγοντας τον κυρίως δρόμο που οδηγούσε στο χωριό. Οι μισοί πήγαν στο Σταυρό και οι άλλοι μισοί στο Κούκι και συνεχώς μιλούσαν μεταξύ τους με τον ασύρματο. Μοναδικός τους στόχος ήταν τα σπίτια του Τολγιώργα (οικογένειες Γεωργίου και Αποστόλου Παππά). Κανέναν άλλον δεν πείραζαν. Ο λόγος ήταν ότι στα σπίτια των δύο αυτών οικογενειών υπήρχαν τα καζάνια που ετοιμαζόταν το συσσίτιο των ανταρτών, τα δε σπίτια τους βρίσκονταν απέναντι από το σπίτι του οπλαρχηγού Δημητρίου Γκοντέβα με το ψευδώνυμο Τζαβέλας. Επιτέθηκαν και εκτέλεσαν τις δύο αυτές οικογένειες χωρίς καμιά διάκριση ή εξαίρεση. Χαρακτηριστικό είναι ότι δολοφόνησαν δύο μικρά κορίτσια κοιμισμένα στο κρεβάτι τους.[...]. Με τους δεκαεπτά αυτούς νεκρούς συμπληρώνεται ο αριθμός των 152 θυμάτων των Γερμανών».

¹¹⁸ Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου, ό. π., σ. 29-31

Το χρονικό του Ολοκαυτώματος στη Μουσιωτίτσα από τον H.F. Meyer

Ενώ και οι τρεις ομάδες είχαν αναλάβει δράση νωρίτερα, η ομάδα Salminger, εξόρμησε στις 18 Ιουλίου ακολουθώντας την επαρχιακή οδό Ιωαννίνων-Άρτας και με κατεύθυνση προς το Νότο. Κοντά στο χωριό Κοπάνι, ένα από τα αναγνωριστικά τμήματα της ομάδας, έπεσε σε ενέδρα ανταρτών του ΕΔΕΣ και δέχθηκε την επίθεση από 80-100 αντάρτες, όσοι Γερμανοί απέμειναν κατάφεραν να επιστρέψουν στη βάση τους για να εξιστορήσουν τα γεγονότα. Την επόμενη ημέρα οι Γερμανοί ανακάλυψαν πέντε νεκρούς στη μάχη, και τέσσερις νεκρούς ριγμένους σε μια χαράδρα, *«ακρωτηριασμένους από χτυπήματα με τσάπες και τσεκούρια και πετάχτηκαν στη χαράδρα χωρίς τα ρούχα και τα παπούτσια τους»*¹¹⁹.

Με αφορμή αυτή την επίθεση και αφού έλαβε και πληροφορίες για κρυψώνες των συμμοριτών δυτικά του Λούρου στην περιοχή της Μουσιωτίτσας και της Λάκκας-Σουλίου, ο Stettner έδωσε στον Salminger, την αναμενόμενη εντολή εκκαθάρισης κατά μήκους της εξαιρετικής σημασίας επαρχιακής οδού για τον ανεφοδιασμό και την συγκοινωνία. Η επιχείρηση άρχισε στις 22 Ιουλίου 1943 και πήρε το όνομα του Salminger. Ο Karl Wilhelm Thilo ενημέρωσε το Αρχηγείο της Ομάδας Στρατιών Ε για την επιχείρηση επισημαίνοντας ότι ο πληθυσμός: *«έλαβε εντολή να μην εγκαταλείψει»*¹²⁰ τις εστίες του κατά τη διάρκεια της εκκαθαριστικής επιχείρησης. *Άνδρες που θα προσπαθούν να διαφύγουν θα εκτελούνται. Θα συλλαμβάνονται όμηροι, η ζωή των οποίων θα αποτελεί εγγύηση για την ειρηνική στάση του πληθυσμού»*¹²¹.

Στις 24 Ιουλίου 1943, ο Salminger, ο οποίος επιθυμεί πιο σκληρά αντίποινα, υποβάλλει υπόμνημα στον Stettner, περιγράφοντας το πως οι χωρικοί, ειδικά οι άνδρες είναι εξαφανισμένοι στα βουνά και όσοι συναντούσαν ήταν εφοδιασμένοι ιταλικές ταυτότητες ενώ ήταν ολοφάνερο ότι επρόκειτο είτε για συμμορίτες είτε για Εβραίους και θα έπρεπε *«να συλληφθούν όλοι οι άνδρες άνευ εξαιρέσεως»*. Η ανταπόκριση του Stettner, άμεση. Διέταξε για μια ακόμα φορά τη σύλληψη *«ομήρων σε κάθε χωριό από το οποίο θα περνάει το στράτευμα οι οποίοι θα πρέπει να*

¹¹⁹ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 253. Η φρικτή αυτή εικόνα σίγουρα ξύπνησε μνήμες από τη μάχη της Κρήτης, όπου συνάδελφοί τους είχαν πέσει θύματα ανάλογων βίαιων θανάτων που επέσυραν την 1η στον ελλαδικό χώρο, ομαδική εκτέλεση αντιποίνων. Η πράξη αυτή επιβεβαιώθηκε αργότερα και από τον Μιλτιάδη Κίτσο, πρώην Πρόεδρο της Μουσιωτίτσας.

¹²⁰ Στη διήγηση της η Γ. Σταύρου-Αναγνώστου για την ημέρα της εκκαθάρισης, επισημαίνει ότι ένα αεροπλάνο πέρασε πάνω από τη Μουσιωτίτσα και έριξε χαρτιά που καλούσαν τους κατοίκους να παραμείνουν σπίτια τους και να μην φύγουν.

¹²¹ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 254. Βλεπ σήμα μέσω τηλετύπου, ΝΑ:Τ-315/66-614, 22 Ιουλίου 1943.

εξαναγκάζονται να καταδίδουν τους ηγέτες συμμοριών και τους ξένους που βρίσκονται ανάμεσα στον ντόπιο πληθυσμό»¹²².

Όπως προκύπτει από την πρωινή αναφορά της 26ης Ιουλίου 1943, την προηγούμενη ημέρα κατά τη διάρκεια της πορείας προς τη Μουσιωτίτσα, μια διμοιρία του 12ου Λόχου υπό τη διοίκηση του υπολοχαγού Roser Willibald, «δέχτηκε πυρά από ένα μεμονωμένο σπίτι[...] το σπίτι περικυκλώθηκε και δέχτηκε καταιγισμό πυρών, καταμετρήθηκαν 100 νεκροί συμμορίτες»¹²³.

2.2.1. Η Ταφή των Νεκρών¹²⁴

Το ξημέρωμα της 26^{ης} Ιουλίου βρήκε το χωριό να μοιρολογεί για τους αδικοχαμένους νεκρούς του. Όλοι είχαν κάποιον να θρηνήσουν. Ακολούθησε το δύσκολο έργο της ταφής και της αναγνώρισης των νεκρών. Ο τόπος ξερός, περισσότερο πέτρα παρά χώμα. Η ζέστη ανυπόφορη, το ξεραμένο αίμα και τα σωθικά των εκτελεσμένων προκαλούσαν έντονη δυσφορία, ωστόσο αυτό το έργο το ανέλαβαν ο Τασγίωργας και δύο ακόμα χωριανοί που σκέφτηκαν να ρίξουν τα πτώματα σε ένα ξερό πηγάδι που βρισκόταν παραδίπλα καθώς το σκάψιμο τόσων τάφων ήταν έργο αδύνατο. Μία μία σήκωναν τις σωρούς και τις έριχναν μέσα στο πηγάδι ώσπου και αυτό γέμισε. Έσκαψαν όσο μπορούσαν δίπλα έναν επιφανειακό λάκκο και εκεί εναπόθεσαν τα νεκρά σώματα των αγαπημένων τους, το ένα δίπλα στο άλλο. Το σκέπασαν με λίγο χώμα και πέτρες και κάθε μέρα που περνούσε έριχναν λίγο χώμα από πάνω. Οι αιχμάλωτοι που εκτελέστηκαν στη Βούλιστα Παναγιά, ενταφιάστηκαν εκεί εκτός από τον Ανδρέα Κίτσο η σωρός του οποίου μεταφέρθηκε στο χωριό.

Στην περιοχή της Λάκκας-Σουλίου η πολυπληθέστερη κοινότητα στις αρχές της δεκαετίας του 1940 ήταν η Μουσιωτίτσα με πληθυσμό 816 ατόμων¹²⁵. Εύλογο το ερώτημα το πώς γλίτωσαν και τελικά καταμετρήθηκαν μόνο 153 θύματα αυτής της βάνανσης επίθεσης. Η μορφολογία του εδάφους είναι ορεινή με ελάχιστα μικρά οροπέδια ενώ οι ασχολίες των κατοίκων είναι καθαρά κτηνοτροφικές με ελάχιστες καλλιέργειες για να εξυπηρετήσουν στο ελάχιστο τις ανάγκες των οικογενειών και μόνο.

¹²² Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 260. Βλεπ πολεμικό ημερολόγιο, ΝΑ:Τ-315/64-295, 24 Ιουλίου 1943.

¹²³ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 264

¹²⁴ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 16

¹²⁵ Βαγγέλης Τζούκας, *ό. π.*, σ. 124. Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Απογραφή 1940.

Οι περισσότεροι κάτοικοι, το καλοκαίρι, ζούσαν στις κορυφές και τις πλαγιές γύρω από το χωριό σε καλύβες πετρόχτιστες με σκεπές από δεμάτια με βρύσα (σίκαλη). Αυτό τους έδωσε το χρόνο, ακούγοντας τους πυροβολισμούς, βλέποντας τις φωτιές και τις εκρήξεις και όλα όσα διαδραματίζονταν κάτω στο χωριό, να κρυφτούν στα βάτα και σε μικρές σπηλιές και τρύπες με την ελπίδα να μην τους ανακαλύψουν. Επιπλέον, οι περισσότεροι άντρες ήταν στις αντάρτικες ομάδες τριγύρω ενώ αρκετές οικογένειες είχαν καταφύγει σε συγγενικά σπίτια στα όμορα χωριά της Λάκκας-Σουλίου.

Ανάμεσα στους 153 συνολικά αθώους νεκρούς της Μουσιωτίτσας βρίσκονταν 4 μωρά ηλικίας έως 12 μηνών, 36 παιδιά από 2 έως 7 ετών, 23 παιδιά από 8 έως 16 ετών, και 13 γυναίκες και άντρες άνω των 60 ετών. Ανάμεσα στα θύματα, εκτός από συγγενείς της ευρύτερης, διευρυμένης οικογένειας, υπήρχαν τα δύο δίδυμα αδέρφια της βάβως μου, 34 χρονών και δύο αδέρφια του παππού μου.

Στον αντίποδα βέβαια, οι Γερμανοί δεν είχαν να παρουσιάσουν καμιά απολύτως απώλεια κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων στη Μουσιωτίτσα. Μεταξύ της 10ης και της 26ης Ιουλίου το 3ο Τάγμα του 98ου Συντάγματος δεν ανέφερε ούτε έναν τραυματία, ούτε έναν νεκρό¹²⁶.

2.3. Η δολοφονία του Josef Salminger¹²⁷

Οι αρχικές προσπάθειες της Βέρμαχτ να ξεριζώσουν το αντάρτικο περιλάμβαναν την αποστολή μικρών αποσπασμάτων δύναμης λόχου στην ύπαιθρο. Οι εξορμήσεις αυτές ήταν ανεπιτυχείς και επικίνδυνες. Συνήθως οι αντάρτες αποτραβιούνταν στα βουνά πριν καταφθάσουν οι γερμανικές ενισχύσεις. Η καταδίωξη στην άγωνα και χωρίς μονοπάτια ενδοχώρα ήταν επικίνδυνη και δύσκολη για στρατιώτες που δεν είχαν συνηθίσει τις υψηλές θερμοκρασίες και το σκληρό έδαφος. Οι προσπάθειές τους να διατηρήσουν ακέραιες τις επικοινωνίες τους και τις τηλεφωνικές γραμμές τους προχωρώντας σε εκκαθαρίσεις δρόμων και από τις δύο πλευρές αποτύγχαναν με αποτέλεσμα να καταλήγουν σε επιθέσεις αντεκδίκησης και τρομοκρατίας του άμαχου πληθυσμού των γύρω χωριών.

Σε μια τέτοια περίπτωση ο Συνταγματάρχης Josef Salminger, της 1ης Ορεινής Μεραρχίας Edelweiss, απέτυχε να εκκαθαρίσει το φαράγγι του Λούρου στο δρόμο Ιωαννίνων-Πρέβεζας και ηττήθηκε στην αιματηρή επιχείρηση που ακολούθησε. Δύο

¹²⁶ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 273

¹²⁷ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 5

μήνες αργότερα σε ενέδρα μιας ομάδας ανταρτών του ΕΔΕΣ στον ίδιο δρόμο ανασύρθηκε νεκρός από τα συντρίμια του αυτοκινήτου του.

Τη νύχτα της 30ης Σεπτεμβρίου 1943, αντάρτικη ομάδα του ΕΔΕΣ καταφέρνει μετά από ενέδρα να σκοτώσει τον Συνταγματάρχη Salminger. Οι αντάρτες είχαν αναλάβει να καταστρέψουν την τηλεφωνική γραμμή και να διακόψουν τις τηλεπικοινωνίες κατά μήκος της οδού Ιωαννίνων-Πρεβέζης. Επιπλέον είχαν τοποθετήσει εμπόδια στο στενό δρόμο στην περιοχή Ζήτα του Λούρου στους πρόποδες του λόφου όπου βρισκόταν η Μουσιωτίτσα Ιωαννίνων, με σκοπό να στήσουν ενέδρα σε πομπές γερμανικών ομάδων που θα επιχειρούσαν την επισκευή της τηλεφωνικής γραμμής. Ο Γερμανός Συνταγματάρχης, διοικητής του 98ου τάγματος της 1ης Ορεινής Μεραρχίας Edelweiss, είχε διαδραματίσει ενεργό ρόλο στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στη Μουσιωτίτσα, στο Κουκλέσι, στο Κομμένο και αλλού. Το βράδυ της 30ης Σεπτεμβρίου αποφάσισε να επιστρέψει στους καταυλισμένους στρατιώτες του, συγκρούστηκε με τα εμπόδια, βγήκε εκτός πορείας και σκοτώθηκε¹²⁸. Με αφορμή το γεγονός αυτό το Γραφείο Πληροφοριών της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών ετοιμάζει ένα κείμενο με τίτλο «*Γιατί αντίποινα*»¹²⁹, με σκοπό να νομιμοποιήσει την τακτική των αντιποίνων στα μάτια των Ελλήνων:

«Η τροπή του πολέμου μας ανάγκασε να εισβάλλουμε στην Ελλάδα με την ισχύ των όπλων [...] Ο Φύρερ δεν είχε άλλη επιλογή. Ως απόδειξη της φιλίας του προς τον ελληνικό λαό μετά το πέρας των επιχειρήσεων για την κατάληψη της Ελλάδας δήλωσε τα ακόλουθα: “Παιδιά της αξέχαστης Ελλάδας, γυρίστε στα σπίτια σας! Μόνο οι εχθροί μου αιχμαλωτίζονται! Αρκετά ματώσατε στην Αλβανία! [...] Είστε όλοι ελεύθεροι!”. Και

¹²⁸ Την 1η Οκτωβρίου 1943, στις 2 τα ξημερώματα ο Συνταγματάρχης Josef Salminger, της 1ης Ορεινής Μεραρχίας Edelweiss, και ο οδηγός του σκοτώνονται σε ενέδρα ανταρτών του ΕΔΕΣ, κοντά στο Ζήτα του Τερόβου, στον ποταμό Λούρο, λίγα μόλις χλμ από την Μουσιωτίτσα, που δύο μήνες πριν είχε ο ίδιος πυρπολήσει. Το πρωί της ίδιας ημέρα, ο Στρατηγός Stettner, εκδίδει διαταγή αντιποίνων δίνοντας εντολή στον λοχαγό Αλόις Αϊζλ «να εκκαθαρίσει την περιοχή γύρω από το σημείο του επεισοδίου». Σήμα, T-315/70-173, 1η Οκτωβρίου 1943. Ο Στρατηγός Lanz επιμένει σε πιο σκληρό ύφος και στην ημερήσια διαταγή αντιποίνων του 22ου Σώματος Ορεινών Καταδρομών με οργισμένο ύφος επισημαίνει: «...αναμένω από την 1η Ορεινή Μεραρχία να εκδικηθεί αυτή την ειδεχθή, συμμορίτικη δολοφονία, ενός από τους λαμπρότερους διοικητές μας σε μια αμείλικτη επιχείρηση αντεκδίκησης[...]».

¹²⁹ Αθ. Γκότοβος, «Ο Ιωαννίνων Σπυρίδων και η Γερμανική Κατοχή: Η αγωνία του κληρικού για το ποίμνιο και οι ιδεολογικές ανάγκες του πρώιμου εμφυλίου», στα: Πρακτικά του Επιστημονικού Συνεδρίου της Ανώτατης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Βελλάς Ιωαννίνων «Εκατονταετηρίς Σχολής Βελλάς, 1911-2011», 6-9 Οκτωβρίου 2011,. Βλ. BA-MA Freiburg, RH 28-1-193. Πίσω από τον νομιμοποιητικό αυτό μανδύα της τακτικής των αντιποίνων, υπάρχει μια σκληρή στρατιωτική λογική. Σύμφωνα με αυτή τα αντίποινα είναι λειτουργικά, επειδή προκαλούν τρόμο στον πληθυσμό και ο τρόμος μεταφέρεται ως πίεση στους αντάρτες να σταματήσουν τις επιθέσεις εναντίον κατοχικών στόχων.

ποια ήταν η πρώτη απάντηση της Ελλάδας; Η σφαγή αμέτρητων αλεξιπτωτιστών στην Κρήτη που σφαγιάστηκαν αποτρόπαια [...] Αυτή είναι η ευγνωμοσύνη σας απέναντι στη γενναιοδωρία του Φύρερ; Ακόμη δε θέλετε να δείτε ότι με τη συμπεριφορά σας σκάβετε τον ίδιο σας το λάκκο; [...] Ποιος τιμωρείται για ένα έγκλημα; Ο δράστης, ο συνεργός και ο συνοδοιπόρος. [...] Ελληνικό λαέ, πάρε τις αποφάσεις σου πριν είναι πολύ αργά!».

Ο ελληνικός λαός ωστόσο αδυνατούσε να πάρει τις «ορθές» αποφάσεις καθώς υπήρχε ένας άλλος σημαντικός παράγοντας που έβαζε σε κίνδυνο την ίδια του την ύπαρξη. Η λογική της υποταγής και συμμόρφωσης που απαιτούσαν οι Γερμανοί κατακτητές δε θα μπορούσε να λειτουργήσει καθώς στην περιοχή της Ηπείρου οι Μουσουλμάνοι Τσάμηδες, συνεργάτες των Ιταλών αρχικά και των Γερμανών αργότερα εποφθαλμιούσαν τα ελληνικά εδάφη και ονειρεύονταν την ένωση της Θεσπρωτίας με την Αλβανία. Η ηγεσία τους κάτω από την ηγεσία των αδερφών, Μαζάρ και Νουρί Ντίνο¹³⁰ απαιτούσε ανατροπή του κατεστημένου σε όλα τα επίπεδα: οικονομικό, πολιτικό, πολιτισμικό και εθνικό.

2.4. Τα θύματα-Μαρτυρίες

Στη συνέχεια παραθέτουμε μαρτυρίες όπως αυτές καταγράφηκαν από την Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου¹³¹ και τον H.F. Meyer μερικά χρόνια αργότερα. **Η Ευθυμία Σταύρου** περιγράφει τη σκηνή όταν οι Γερμανοί μπήκαν στο σπίτι: «...με τα όπλα πέταξαν κάτω το γίκο, ανακάτεψαν τα ρούχα της κασέλας, ψάχνοντας για όπλα. Όπλα δεν βρήκαν και πήραν αιχμάλωτο τον δάσκαλο, Σταύρο Σταύρου[...] όποιον έπιαναν, τον έβαχναν στους ώμους και στα πόδια για σημάδια από στρατιωτικά σακίδια και κασέλες».

Ο Κωνσταντίνος Αναστασίου, ο ένας από τους δύο επιζώντες της γραμμής εκτέλεσης στο Σπιθάρι, περιγράφει τα γεγονότα που του άλλαξαν τη ζωή για πάντα: «Μόλις Οι Γερμανοί έφτασαν στο Σπιθάρι, όσοι δεν ήταν κρυμμένοι τους προσέφεραν φαγητό (γάλα, αυγά και ότι άλλο είχαν) σε μια προσπάθεια να τους καλοπιάσουν. Κανείς τους δεν άγγιζε τίποτα. Διέταζαν την συγκέντρωση όλων κατά μήκος του

¹³⁰ Την περίοδο της Ιταλικής Κατοχής ζούσαν στην περιοχή της Θεσπρωτίας, κυρίως, περίπου 20000 αλβανόφωνοι μουσουλμάνοι τους οποίους αποκαλούσαν Τσάμηδες. Τα αδέρφια Μαζάρ και Νούρι Ντίνο, συνεργάτες των Ιταλών και των Γερμανών της 1ης Ορεινής Μεραρχίας ονειρεύονταν τη δημιουργία της Μεγάλης Αλβανίας και με αυτό το σκεπτικό ανέλαβαν με τη στήριξη των Γερμανών την εξόντωση των Ελλήνων της περιοχής. Ο καθηγητής Γκόντοβος Θανάσης, μετά από έρευνες έφερε στο φως αρχεία τα οποία αποδείκνυναν τη συμμετοχή των Τσάμηδων στις εκτελέσεις αμάχων και προυχόντων στην Παραμυθιά Θεσπρωτίας το 1943.

¹³¹ Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου, *Η προσφορά της Μαρτυρικής Μουσικότητας στη Νεότερη Ιστορία, Μουσικολογία* 1998, σ. 22-28

δέματος και προετοιμάζονταν για την εκτέλεση. Ένας από τους πολυβολητές διαπληκτίστηκε έντονα με τον ανώτερο του αξιωματικό και γυρίζοντας το πολυβόλο του στην αντίθετη κατεύθυνση προς την Καλογερίτσα και το Κουκλέσι, άρχισε να πυροβολεί αδειάζοντας το στον αέρα και έφυγε τρέχοντας ακολουθώντας τους άλλους Γερμανούς που είχαν αποχωρήσει με τους αιχμαλώτους. Οι υπόλοιποι έστησαν τα πολυβόλα σε ύψος πενήντα περίπου πόντων από το έδαφος και άρχισαν να πυροβολούν προς τη σειρά σηματοδύοντας την κοιλιά[...] τα πολυβόλα χαμήλωσαν μετά στους τριάντα πόντους και μετά σύριζα με το χώμα για να μην γλιτώσει κανείς[...] με το πρώτο χτύπημα έπεσα κάτω στην τελευταία αυλακιά του χωραφιού, σύριζα στο δέμα[...] ένιωσα ένα τσουζίμο στο λαιμό, η σφαίρα πέρασε δίπλα από το λαιμό μου, τότε έπεσε πάνω μου ένας συνομήλικος μου από το Μαχαλά και το αίμα του ανακατεμένο με σκέπασε στο κεφάλι και στο λαιμό [...] άρχισαν να ρίχνουν τη χαριστική βολή, με πλησίασαν και με ένα ξύλο μου ανασήκωσαν την αριστερή πλάτη, έμοιαζα νεκρός με αίματα στο κεφάλι και στο λαιμό και έτσι γλίτωσα [...]. Δεν ήξεραν αν ήμουν πεθαμένος ή ζωντανός. Έμεινα πεσμένος εκεί μέχρι τα απόσκια. Τότε ανασήκωσα το ένα χέρι μου, μετά το άλλο και τέλος κούνησα τα πόδια μου. Δεν πίστευα ότι ήμουν ζωντανός».

Όταν άρχισαν να φτάνουν ειδήσεις και να ακούγονται πυροβολισμοί από τον Μαχαλά (Άνω Μουσιωτίτσα), μας λέει ο **Γιάννης Γκόγκας**, έξι χρονών τότε, ο έτερος από τους επιζήσαντες του εκτελεστικού αποσπάσματος: «η μάνα νόμιζε ότι εκεί θα ήμασταν πιο σίγουροι[...] εκεί είχαν μαζευτεί πολλοί άλλοι κάτοικοι της Μουσιωτίτσας και συζητούσαν τι ήταν καλύτερο να κάνουν και αποφάσισαν να περάσουμε τη νύχτα στους αγρούς κοντά στο Σπιθάρι. [...]. Στο δρόμο προς το Σπιθάρι συναντήσαμε τον πατέρα μου, είχε μαζί του στρατιωτικά ρούχα και ένα τουφέκι[...] έκρυψε τη στολή και το όπλο. Ήπιαμε γάλα και συνεχίσαμε το δρόμο μας. Το βράδυ φτάσαμε στο Σπιθάρι[...]. Οι Γερμανοί ήταν διψασμένοι. Ήπιαν το γάλα μας και ζήτησαν από τις γυναίκες αυγά. Στη συνέχεια διέταξαν τις γυναίκες και να τα παιδιά να μαζευτούν στη μια πλευρά του αγρού και τους άνδρες στην άλλη. Στους άνδρες φορτώσανε τα όπλα και πυρομαχικά και τότε 25 περίπου Γερμανοί έφυγαν με άλλους τόσους δικούς μας. Αμέσως μετά τρεις από τους πέντε Γερμανούς έστησαν τα πολυβόλα στον αγρό. Η μητέρα μου με έκρυψε αμέσως κάτω από το μακρύ φουστάνι της. Γι' αυτό το λόγο και μόνο επέζησα από την εκτέλεση».¹³²

¹³² Hermann-Frank Meyer, ό. π., σ. 265-267

Ο Νίκος Αναγνώστου, ο εντεκάχρονος που πυροβολήθηκε στο κεφάλι και επέζησε περιγράφει στον Hermann-Frank Meyer το 2003: «Ήταν το πρωί της 25ης Ιουλίου 1943. Έπαιζα με τον ξαδερφό μου, τον Βασίλη, όταν ξαφνικά είδα να εμφανίζονται στο βάθος κάποιοι άνδρες. Τι ακριβώς συνέβη μετά δεν ξέρω. Τα πάντα έγιναν τόσο γρήγορα. Όταν ξύπνησα, ένα τμήμα του προσώπου μου κρεμόταν κάτω από το πιγούνι μου. Ο ξάδερφος μου ήταν νεκρός δίπλα μου. Κάθε λίγο και λιγάκι έχανα τις αισθήσεις μου. Κάποιος, δεν ξέρω ποιος, με έφερε το βράδυ στο χωριό. Έπειτα από κάποιες μέρες ήρθαν Γερμανοί και με βοήθησαν. Έρχονταν κάθε δεύτερη μέρα και περιποιούνταν τα τραύματά μου. Χωρίς τη βοήθεια τους δε θα είχα επιζήσει. Τελικά με μετέφεραν σε νοσοκομείο στα Ιωάννινα. Μόνο έπειτα από έναν ολόκληρο χρόνο, μπόρεσα να εγκαταλείψω το νοσοκομείο, αλλά το πρόσωπό μου έμεινε για πάντα παραμορφωμένο»¹³³.

Ο μπάρμπας μου, **Χρήστος Νικόπουλος**, περίπου 6 ετών την εποχή εκείνη θυμάται: «Εμείς όπως και οι περισσότεροι κάτοικοι δε μέναμε στο χωριό, αλλά στις καλύβες στις πλαγιές και τις κορυφές τριγύρω που είχαμε τις στάνες με τα γίδια.[...]. Το χειμώνα κατεβαίναμε όλοι στα χειμαδιά, στη Σεστρίγλα, όσοι έμεναν στο χωριό ήταν σταθεροί, περίπου 200 άτομα [...] Όταν μπήκαν οι Γερμανοί στο Μαχαλά και άρχισαν να καίνε και να σκοτώνουν, ο πατέρας μας πήρε όλους, εμένα, τον μπάρμπα-Γιώργο,την Κάκω-Μόκω και το μωρό τον μπάρμπα-Σωτήρο και με άλλους συγγενείς και γείτονες μας κατέβασαν στην τρύπα. [...] Πρέπει να ήμασταν 25-26 άτομα μέσα σε αυτή την τρύπα σαν πηγάδι σε μια πλαγιά απέναντι από το καλύβι μας. Μας σκέπασε με βάτα και κλάρες για να μη φαίνεται και έφυγε, κρύφτηκε έξω για να παρακολουθεί[...] Ήταν αντάρτης ο παππούς¹³⁴, με τον Ζέρβα, δε φοβόταν τους Γερμανούς, μόνο για μας φοβόταν[...] Όταν ήρθαν τους ακούγαμε να ψάχνουν, να φωνάζουν[...] βάλανε φωτιά στο καλύβι¹³⁵ μας, άναψε η σκεπή σαν δάδα, αφού ήταν φτιαγμένη με ξερή βρύζα από κάτω μέχρι απάνω, στο καβαλάρο.[...] Κήκε και το πιστόλι του παππού, που το είχε κρύψει στη σκεπή [...] Αργά το απόγευμα όταν ησύχασαν όλα ήρθε ο πατέρας και μας πήρε και πήγαμε στα Δερβιζιανά να μείνουμε...»¹³⁶.

Ο Ξενοφών Γάκιος περιγράφει: «Όταν ήρθαν στο σπίτι με άρπαζαν και με χτυπούσαν βάνανσα για πολύ ώρα γιατί με πέρασαν για Άγγλο[...] τους σκότωσαν

¹³³ Hermann-Frank Meyer, ό. π., σ. 266

¹³⁴ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 2

¹³⁵ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφίες 1,3 και 4

¹³⁶ Προσωπική μαρτυρία σε εμένα, μία από τις πολλές ιστορίες με τις οποίες μας μεγάλωνε η βάβω μου τα καλοκαίρια στο χωριό της μητέρας μου

όλους στο σπίτι, έβαλαν φωτιά και με φόρτωσαν με φυσίγγια και φύγαμε προς τη Βουλίστα Παναγιά. Στο Κουτσέτι σταματήσαμε και οι Γερμανοί έκατσαν στον ίσκιο, έκανε πολύ ζέστη εκείνη τη μέρα, έβραζε ο τόπος, και εμάς μας άφησαν στον ήλιο[...] έβγαλα τα παπούτσια μου, ο Νέστορας (Κολιός) με ρώτησε γιατί και του είπα ότι με βαρύνανε και δεν μπορώ να τα σύρω.[...] Όταν πήγαν να σηκωθούν οι Γερμανοί πέταξα τα κιβώτια, το έβαλα στα πόδια και τρέχοντας κατάφερα να ξεφύγω και να κρυφτώ».

Ο Νέστορας Κολιός από την πλευρά του διηγείται: «Όταν φτάσαμε στη Βουλίστα Παναγιά συναντήσαμε και τις άλλες ομάδες[...] άρχισαν να στήνουν να πολυβόλα και ανά δύο φώναζαν τους αιχμαλώτους και τους εκτελούσαν, ακολουθούσε η χαριστική βολή και τους πετούσαν σε μια γρέβια. Ο πατέρας μου με σκουντούσε και μου έκανε νοήματα να το σκάσω όπως έκανε ο Γάκιος. Είπα στον Ανδρέα Κίτσο να το σκάσουμε μαζί αλλά αυτός είπε δεν ήθελε να φύγει δεν τον ένοιαζε να φύγει αφού είχαν σκοτώσει τη γυναίκα του.[...] Όταν έφτασε η σειρά μου το πήρα απόφαση, έτσι και αλλιώς χαμένος ήμουν. Την ώρα που ο Γερμανός στρατιώτης μας πήγαινε για την εκτέλεση, ζέφυγα από τη γραμμή και άρχισα να τρέχω. Ο Γερμανός με άρπαξε από το μανίκι αλλά σκίστηκε και του έμεινε στο χέρι. Έτρεχα συνέχεια ώσπου δεν άντεχα άλλο και χόθηκα σε έναν θάμνο και άρχισα να κλαίω...».

Ο Χρήστος Αθανασόπουλος από το Κουκλέσι, γειτονικό χωριό στη Μουσιωτίτσα πάνω στην επαρχιακή οδό Ιωαννίνων-Αρτας, δίνει μια εξήγηση για το ποιους διάλεξαν να εκτελέσουν οι Γερμανοί στου Τζαλαλή: «Οι άνδρες που είχαν συλληφθεί στα χωριά υποχρεώθηκαν από τους Γερμανούς να δουλέψουν ως χαμάληδες για τη μεταφορά των όπλων. Μετά συγκεντρώθηκαν στη Βουλίστα-Παναγιά και από εκεί μεταφέρθηκαν με φορτηγά σε στρατόπεδο στα Ιωάννινα. Οι υπόλοιποι δύστυχοι που είχε τύχει να βρίσκονται στα χωράφια ή στα ζωντανά τους για να κάνουν τη δουλειά τους, αυτούς τους εκτέλεσαν»¹³⁷.

Μετά τις σφαγές γύρω και μέσα στη Μουσιωτίτσα, το 3ο Τάγμα του 98ου Συντάγματος, ολοκλήρωσε με μερικές ακόμα επιθέσεις σε γύρω χωριά και τελικά ανέκτησε πάλι τον έλεγχο της οδικής αρτηρίας που κόστισε τη ζωή τόσων αθώων θυμάτων. Οι αντάρτες, προσωρινά, είχαν εκδιωχθεί από το δυτικό τμήμα της Ηπείρου. Η επιχείρηση στη Μουσιωτίτσα, κηρύχθηκε επιτυχώς περαιωμένη και επισήμως την 25η Ιουλίου 1943.

¹³⁷ Hermann-Frank Meyer, ό. π., σ. 272

2.5. Οι φυλακισμένοι

Ανάμεσα στους εξήντα πέντε άνδρες που είχαν συλληφθεί στη Μουσιωτίτσα και δεν εκτελέστηκαν, γιατί είχαν υπακούσει στη διαταγή του Stettner και δεν είχαν απομακρυνθεί από το χωριό, ήταν και ο Σωτήρης Παππας, 26 χρονών τότε. Ο ίδιος θυμάται και περιγράφει: *«Μαζί με τους άλλους άνδρες υποχρεώθηκα να κουβαλήσω τα όπλα και τους σάκους των Γερμανών [...] Στου Τζαλαλή, όταν εκτέλεσαν και τους υπόλοιπους που είχαν συλλάβει στα χωράφια, μας έβαλαν σε φορτηγά και μας μετέφεραν στα Ιωάννινα. Μας έκλεισαν στο υπόγειο της Ζωσιμαίας Σχολής και μας χρησιμοποίησαν σε εργασίες επισκευής δρόμων»*¹³⁸.

Οι όμηροι, φυλακίζονταν σε διάφορα σημεία της πόλης καθώς φυλακές λειτουργούσαν, στο στρατόπεδο στο «Ακραίο», στον «Αγίου Κοσμά» όπου σήμερα στεγάζεται ο ΟΤΕ επί της 28ης Οκτωβρίου, στον «Γεωργικό Σταθμό Κατσικάς» και στην «Παλαιά Ζωσιμαία Σχολή». Στην «Καπλάνειο Σχολή» οι Ιταλοί, στεγάζουν την έδρα της Ιταλικής Καραμπινιερίας η οποία με τη σειρά της αναθέτει την τήρηση της ασφάλειας στην Ανωτέρα Διοίκηση Χωροφυλακής Ιωαννίνων. Ο στρατός κατοχής άπλωσε ένα δίκτυο πληροφοριοδοτών από Έλληνες πράκτορες του προκειμένου να προλαμβάνουν πράξεις απειθαρχίας, δολιοφθορών και καταπολέμησης του αντάρτικου. Η Καραμπινιερία μαζί με την Ανώτατη Διοίκηση Χωροφυλακής ανέλαβαν την εσωτερική ασφάλεια της περιοχής. Από τις καραμπινιερίες, και τις φυλακές κράτησης πέρασαν πολλοί Έλληνες με διάφορα ενοχοποιητικά στοιχεία εναντίον τους¹³⁹. Οι ξυλοδαρμοί των συλληφθέντων ήταν ανηλεείς προκειμένου η Ιταλική Καραμπινιερία να αποσπάσει ομολογίες και να θεμελιώσει το κατηγορητήριο περί συμμετοχής πολιτών στο κίνημα της Αντίστασης, στο ΕΑΜ και στον ΕΔΕΣ. Στις συλλήψεις περιλαμβάνονταν και πολλές γυναίκες, όπου μετά από πολυήμερες ανακρίσεις και βασανισμούς¹⁴⁰ μεταφέρονταν στις στρατιωτικές φυλακές του στρατοπέδου στο «Ακραίο» ή στις φυλακές του «Αγίου Κοσμά» για εγκλεισμό ή απομόνωση. Οι περισσότεροι αφήνονται ελεύθεροι, κάποιοι στέλνονται στην Ιταλία ως όμηροι, ενώ κάποιοι παραδίνονται στους Γερμανούς.

¹³⁸ Hermann-Frank Meyer, ό. π., σ. 272

¹³⁹ Αλέκος Ράπτης, Εφημερίδα «Ηπειρωτικός Αγών», Αφιέρωμα στην Ιταλική κατοχή στα Γιάννενα 1941-1943, Παρασκευή 28 Οκτωβρίου 2011, αριθμός φύλλου 22707

¹⁴⁰ Οι Ιταλοί είχαν διαμορφώσει ένα δωμάτιο που όσοι το γνώρισαν από κοντά το περιέγραψαν αργότερα, σαν έναν μαύρο θάλαμο σε μια σοφίτα, γεμάτη σύνεργα βασανισμών με βούρδουλες, χατζάρους και άλλα σύνεργα ανθρωπίνης βαρβαρότητας.

Στα υπόγεια της Ζωσιμαίας Σχολής είχαν μαζευτεί αιχμάλωτοι από όλη σχεδόν την Ήπειρο. Οι συνθήκες άθλιες, το φαγητό ελάχιστο και κακής ποιότητας, πολλές φορές ένα κομμάτι ψωμί αρκούσε. Εκεί παρέμειναν φυλακισμένοι¹⁴¹ παρέχοντας καταναγκαστική εργασία, όσοι ήταν τυχεροί, γιατί οι κραυγές κάποιων άλλων μαρτυρούσαν βασανιστήρια και κάθε είδους κακουχίες.

¹⁴¹ Αποφυλακίστηκαν στις 26 Αυγούστου 1943 και επέστρεψαν στο χωριό μόνο και μόνο για να ενημερωθούν για το δεύτερο χτύπημα των Γερμανών, την 22α Αυγούστου 1943.

Γ' Κεφάλαιο

Το Δίκτυο Μαρτυρικών χωριών και πόλεων

Το Δίκτυο¹⁴² Μαρτυρικών Πόλεων και Χωριών της Ελλάδας Περιόδου 1940-1945, αποτελείται από 50 Οργανισμούς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης της χώρας. Στην περιφέρεια των οποίων υπάρχουν 90 αναγνωρισμένες Μαρτυρικές Πόλεις και Χωριά.

Ο αείμνηστος, πρώην Πρόεδρος της Δημοκρατίας, κ. Κάρολος Παπούλιας σε μια αποστροφή του λόγου του είχε δηλώσει με πόνο, καθώς σαν Ηπειρώτης και ο ίδιος ήταν βίωμα του οι ακρότητες και τα εγκλήματα πολέμου που διέπραξε η 1η Ορεινή Μεραρχία Edelweiss: *«Δεν υπάρχει λέξη που να χωράει τόσο πόνο, μίσος, οδύνη και ευτελισμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας όσο η λέξη Ολοκαύτωμα. Μια λέξη που εκφράζει τη μοίρα εκατομμυρίων ανθρώπων, σφραγισμένη με βασανιστήρια, εγκλεισμούς, ξεριζωμούς, στερήσεις, τραγωδίες, ορφάνια και θάνατο...»*.

Η εξολόθρευση ολόκληρων πληθυσμών, η λεηλασία και καταστροφή ολόκληρων χωριών είναι μια από τις μεγαλύτερες τραγωδίες που έχει ζήσει η κοινωνία μας, αποτελώντας ντροπή για το ανθρώπινο είδος. Έχοντας ζωντανές τις κραυγές πόνου στα αυτιά μας και ολοζώντανη την αγωνία και τον τρόπο ζωγραφισμένη στα πρόσωπά τους, στα πρόσωπα των συγγενών, των φίλων και γειτόνων μας, οφείλουμε, έχουμε το χρέος να διατηρήσουμε τη μνήμη της σφαγής ζωντανή για να μην επαναληφθεί ποτέ ξανά.

3.1. Η Δίκη της Νυρεμβέργης

3.1.1. Έγκλημα και Εγκλήματα Πολέμου-Θεωρητικό πλαίσιο

Με τον όρο «Έγκλημα» εννοείται κάθε πράξη άδικη, που καταλύει κάθε έννοια δικαίου, εντιμότητας και ήθους. Αποτελεί κατάφωρη παραβίαση του Θείου ή του ανθρώπινου νόμου όπου και αν προβλέπεται και τιμωρείται από το νόμο μιας ευνοούμενης κοινωνίας η οποία και καταλογίζει, τελικά, την ευθύνη.

Ουσιώδες ωστόσο είναι το ερώτημα που προκύπτει: από ποιόν και σε ποιόν καταλογίζεται η ευθύνη όταν το έγκλημα διαπράττεται από κράτη, έθνη ολόκληρα, εναντίον άλλων αντίστοιχα ασθενέστερων κρατών και εθνών. Η δυσκολία έγκειται στο γεγονός ότι το έγκλημα μπορεί να διαπραχθεί από άτομα ή ομάδες ατόμων που

¹⁴² ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 6: Η απόφαση σύστασης του Συνδέσμου από το Κοινοτικό Συμβούλιο Κάτω Μουσιωτίτσας.

φορούν στρατιωτική στολή αλλά είναι άτομα που δρουν υπό το πρίσμα και το βάρος μιας ιδεολογίας και εγκληματικών πιστεύω.

Το «*Έγκλημα Πολέμου*», σύμφωνα με τον Χάρτη του Λονδίνου της 8ης Αυγούστου 1945 (Άρθρο 2) είναι οι παραβιάσεις των νόμων και των εθίμων πολέμου και ως τέτοιες λογίζονται οι φόννοι αμάχων ή ομήρων, η κακομεταχείριση του πληθυσμού, των αιχμαλώτων ή των ναυαγών, η διαρπαγή δημόσιας ή ιδιωτικής περιουσίας, η άσκοπη καταστροφή πόλεων, κωμοπόλεων, χωριών, τέλος, η αδικαιολόγητη από στρατιωτικούς λόγους ερήμωση¹⁴³.

Προκειμένου να στοιχειοθετείται «*Έγκλημα Πολέμου*», πρέπει να πληρούνται δύο γενικές προϋποθέσεις: αφενός να υφίσταται ένοπλη σύρραξη, αφετέρου να υπάρχει επαρκής σύνδεσμος ανάμεσα στην επίδικη πράξη και τη σύρραξη¹⁴⁴. Τα «*Εγκλήματα Πολέμου*» σε διεθνείς ένοπλες συρράξεις περιλαμβάνουν τις σοβαρές παραβιάσεις των Συμβάσεων της Γενεύης 1949 και τις άλλες σημαντικές παραβιάσεις των νόμων και εθίμων πολέμου που εφαρμόζονται σε διεθνείς ένοπλες συρράξεις εντός του καθιερωμένου πλαισίου του διεθνούς δικαίου¹⁴⁵.

Τα «*Εγκλήματα Πολέμου*», από την ίδια τους τη φύση, στοιχειοθετούν περιπτώσεις καταπάτησης ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε καιρό πολέμου και αποτελούν διεθνή εγκλήματα. Εγκλήματα όπως ο φόνος, η κακομεταχείριση των αιχμαλώτων, η εκτόπιση και η αναγκαστική εργασία του άμαχου πληθυσμού, η δολοφονία ομήρων και η λεηλασία δημόσιων και ιδιωτικών περιουσιών υπήρξαν αντικείμενα ερευνάς του Διεθνούς Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης και του Τόκιο, όπου και έγινε η πρώτη οργανωμένη προσπάθεια να τιμωρηθούν οι υπεύθυνοι για εγκλήματα πολέμου από ένα διεθνές θεσμοθετημένο από τους νικητές, όργανο.

Όλες οι παραβάσεις του Διεθνούς Δικαίου που διαπράχθηκαν κατά τη διάρκεια πολεμικής σύρραξης και από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές στοιχειοθετούν την έννοια των «*Εγκλημάτων Πολέμου*». Σύμφωνα με τη Σύμβαση IV της Χάγης που υπογράφηκε στις 18 Οκτωβρίου 1907, τα κράτη πριν ξαμοληθούν με βιαιότητα το ένα εναντίον του άλλου θα πρέπει να εξαντλήσουν κάθε πιθανότητα εύρεσης ειρηνικής λύσης. Αν ωστόσο, κατέληγαν στην ένοπλη σύρραξη υπήρχαν κανόνες που

¹⁴³ Ενημερωτικό Σημείωμα Νόμου 3948/2011 «*Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο*», επίσης βλ. Κωνσταντίνος Χαντζηκωνσταντίνου, «Προβλήματα και Προβληματισμοί για έναν Κώδικα Εγκλημάτων Πολέμου», στο «*Προς μια Διεθνή Ανθρωπιστική Τάξη: Τα Διεθνή Ποινικά Δικαστήρια*», (Επιμ. Νάσκου-Περράκη Π), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000, σ.388-389.

¹⁴⁴ Φωτεινή Παζαρτζή, *Η ποινική καταστολή στο διεθνές δίκαιο*, Αθήνα, 2007, σ. 104

¹⁴⁵ Φωτεινή Παζαρτζή, *ό. π.*, σ. 107-108

θα έπρεπε να τηρούν και ενέργειες που απαγορεύονταν, όπως: η χρήση δηλητηρίων, ο δια προδοσίας φόνος ή τραυματισμός, ο φόνος ή ο τραυματισμός ατόμων που είχαν καταθέσει τα όπλα και είχαν κάνει έκδηλη την πρόθεσή τους να παραδοθούν άνευ όρων, ή ατόμων που δεν είχαν πια διαθέσιμα όπλα για να αμυνθούν, επίσης απαγορευόταν η καταστροφή και κατάσχεση περιουσιών, επίθεση ή ο βομβαρδισμός ανυπεράσπιστων πόλεων, χωριών, κατοικιών.

Το πρωτόκολλο της Γενεύης που υπογράφηκε τον Ιούνιο του 1925 ως συμπλήρωμα των Συμβάσεων της Χάγης απαγόρευσε επίσης σε μόνιμη βάση τη χρήση όλων των μορφών χημικών και τη διεξαγωγή χημικού πολέμου. Ένα κενό που υπήρχε σε σχέση με τη μεταχείριση των αιχμαλώτων πολέμου ήρθε να το καλύψει η Σύμβαση της Γενεύης την 27η Ιουλίου 1929 όπου δηλώνεται με σαφήνεια ότι: *«απαγορευόταν η εκτέλεση αιχμαλώτων πολέμου και η επιβολή ομαδικών ποινών»*¹⁴⁶.

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και με όσα αποκαλύφθηκαν για τη δράση των Ναζί, έγινε ανάγκη να προσδιοριστούν εκ νέου οι παράνομες ενέργειες. Στις 8 Αυγούστου 1945 υπογράφηκε στο Λονδίνο από τις Μεγάλες νικήτριες Δυνάμεις μια συμφωνία για τη σύλληψη, δίκη και πιθανή καταδίκη των εγκληματιών πολέμου του Άξονα. Το άρθρο 6 του Καταστατικού Χάρτη του Διεθνούς Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης καθόριζε ως *«Εγκλήματα Πολέμου»* όλες τις *«παραβιάσεις των νόμων και των εθίμων του πολέμου[...] όπως δολοφονίες, κακομεταχείριση ή εκτόπιση για καταναγκαστική εργασία ή για οποιοδήποτε άλλο σκοπό των πολιτών από ή στις κατεχόμενες περιοχές, δολοφονία ή κακομεταχείριση αιχμαλώτων πολέμου, εκτέλεση ομήρων, λεηλασίες δημόσιας ή ιδιωτικής περιουσίας, απρόκλητη καταστροφή πόλεων, κωμοπόλεων ή χωριών ή καταστροφές μη υπαγορευόμενες από στρατιωτική ανάγκη»*¹⁴⁷.

Το 1949 υπογράφηκαν στη Γενεύη τέσσερις Συμβάσεις με σκοπό τον προσδιορισμό ενός ισχυρού νομικού πλαισίου που θα θωρακίζει την προστασία στρατιωτών και αμάχων πολιτών, θυμάτων πολέμου. Η τέταρτη Σύμβαση, ειδικά, αφιερώθηκε στην προστασία των αμάχων και αφορμή γι αυτό ήταν οι ακρότητες και

¹⁴⁶ Αφαιρώντας από τους αιχμαλώτους την ιδιότητα του στρατιώτη προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν ένα παράθυρο για μελλοντική ατιμωρησία. Η τιμωρία και ο χαρακτηρισμός τους ως εγκληματίες πολέμου ήταν αυτό ακριβώς ήθελαν να αποφύγουν και αποφάσισαν να ορίσουν, αυθαίρετα, τους αντάρτες από ελεύθερους σκοπευτές σε συμμορίτες, αφαιρώντας τους τη στρατιωτική ιδιότητα και την προστασία των Συμβάσεων. Στην περίπτωση του ΕΔΕΣ όμως αυτή η δικαιολογία πάλι δεν ευσταθούσε αφού μιλάμε για ένα σώμα με εξοπλισμό και στρατιωτικά ρούχα που τους ξεχώριζε από τον απλό άμαχο πληθυσμό.

¹⁴⁷ Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, ό. π., σ. 335

ωμότητες που διαπράχθηκαν κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο από τους Ναζί.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση η διεξαγωγή αντιποίνων απαγορευόταν ρητά: «Ουδέν προστατευόμενων πρόσωπον θα τιμωρείται δια παράβασιν μη προσωπικώς υπ' αυτού διαπραχθείσαν. Απαγορεύονται αι συλλογικαί ποιναί ως και πάντα τα μέτρα εκφοβισμού και τρομοκρατίας. Απαγορεύεται η λεηλασία. Απαγορεύονται τα μέτρα αντεκδικήσεως επί προστατευομένων προσώπων και της περιουσίας των[...]. Απαγορεύεται η λήψις ομήρων»¹⁴⁸.

3.1.2. Η νομιμότητα των εγκλημάτων των δυνάμεων κατοχής στην Ελλάδα-Υπόθεση 7

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής διαπράχθηκαν αμέτρητα εγκλήματα κατά του άμαχου πληθυσμού και από τις τρεις δυνάμεις κατοχής της Ελλάδας. Όταν ολοκληρώθηκε η κύρια δίκη στο Διεθνές Δικαστήριο της Νυρεμβέργης, πήραν σειρά οι δευτερεύουσες δίκες, όπως η «Δίκη για την εκτέλεση ομήρων-Υπόθεση 7».

Στη συγκεκριμένη δίκη υπήρχαν συνολικά δώδεκα κατηγορούμενοι από τους οποίους οι επτά ήταν στρατιωτικοί διοικητές με περιοχή ευθύνη τους και την Ελλάδα και οι κατηγορίες αφορούσαν διαπραχθέντα εγκλήματα πολέμου εναντίον Ελλήνων πολιτών. Οι Στρατηγοί Vilhelm List, Walter Kuntze, Wilhelm Speidel, Maximilian von Weichs, Hellmuth Felmy, Χέρμαν Φέρτς και ο Karl Hubert Lanz, καταδικάστηκαν από ισόβια μέχρι 12 χρόνια κάθειρξη, ενώ ο Φέρτς αθώωθηκε και ο von Weichs δεν δικάστηκε για λόγους υγείας.

Το δικαστήριο έκρινε πως σε ορισμένες περιπτώσεις η εφαρμογή αντιποίνων ήταν θεμιτή, ωστόσο η η Δ.Γ. Κωνσταντινάκου επισημαίνει τα ακόλουθα¹⁴⁹:

1. το δικαστήριο δέχθηκε πως ο πόλεμος εναντίον της Ελλάδας συνιστούσε επιθετικό πόλεμο αντίθετο προς τις διατάξεις του Διεθνούς Δικαίου με συνέπεια τα γερμανικά στρατεύματα να βρίσκονται παράνομα στη χώρα επομένως δεν είχαν κανέναν δικαίωμα υπό την ιδιότητα του κατακτητή.
2. το δικαστήριο δέχτηκε την άποψη πως σε ορισμένες περιπτώσεις η εφαρμογή αντιποίνων ήταν θεμιτή, υπό την προϋπόθεση ότι αποτελούσε το τελευταίο μέσο για την επιβολή της τάξης και της ηρεμίας.

Παρόλα αυτά, το δικαστήριο υπογράμμιζε πως η εκτέλεση μελών του πληθυσμού ήταν παράνομη χωρίς δικαστική νομιμότητα. Η στρατιωτική

¹⁴⁸ Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, ό. π., σ. 339

¹⁴⁹ Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, ό. π., σ. 341

αναγκαιότητα, σύμφωνα με το δικαστήριο, επιτρέπει την εκτέλεση ή την σύλληψη ένοπλων εχθρών, δεν επιτρέπει όμως την εκτέλεση αμάχων με σκοπό την «εκδίκηση ή την ικανοποίηση του δολοφονικού ενστίκτου κάποιου».

Τον Ιούνιο του 1945, η Κυβέρνηση εξέδωσε τον Α.Ν. 384 που προέβλεπε τη σύσταση «Ελληνικού Εθνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου», με στόχο την εξακρίβωση «των κατά τον παρόντα πόλεμον διαπραχθέντα εγκλημάτων πολέμου, τον τόπο και τον χρόνον διαπράξεων των και των υπαιτίων τούτων»¹⁵⁰.

Τον Φεβρουάριο του 1947 το Ελληνικό Εθνικό Γραφείο Εγκλημάτων Πολέμου εξέδωσε λίστες στις οποίες περιέχονταν τα ονόματα 417 Γερμανών, 517 Βουλγάρων και 243 Ιταλών που καταζητούνταν από την Ελλάδα για εγκλήματα πολέμου. Τελικά η Επιτροπή Εγκλημάτων Πολέμου των Ηνωμένων Εθνών ενέκρινε την έκδοση 470 Γερμανών, 410 Βουλγάρων και 242 Ιταλών και 5 Αλβανών¹⁵¹.

3.1.3. Οι Γερμανοί εγκληματίες πολέμου

Οι δίκες εναντίον Γερμανών υπηκόων που κατηγορούνταν για εγκλήματα πολέμου ξεκίνησαν το 1946. Κατηγορούνταν μεταξύ άλλων για εκτελέσεις, διενέργεια αντιποίνων, εκτοπισμούς, λεηλασίες και εμπρησμούς. Ωστόσο η διαδικασία ήταν πολύ αργή και τελικά πέντε χρόνια αργότερα το νέο γερμανικό κράτος ΟΔΓ, αντιμετώπιζε με μεγάλη δυσφορία τα συνεχιζόμενα αιτήματα για περαιτέρω εκδόσεις Γερμανών πολιτών σε συμμαχικές δυνάμεις για να δικαστούν και να καταδικαστούν σε θάνατο καθώς οι γερμανικοί νόμοι δεν προέβλεπαν την ποινή του θανάτου.

Από τις εννιακόσιες δίκες που εκκρεμούσαν διεξήχθησαν τελικά μόνο δεκαπέντε, ενώ μόνο τρεις καταδίκες σε θάνατο εκτελέστηκαν. Οι υπόλοιποι καταδικασθέντες απελευθερώθηκαν στη διάρκεια των ετών 1950-53.

3.1.4. Οι Ιταλοί εγκληματίες πολέμου

Η συνθηκολόγηση της Ιταλίας τον Σεπτέμβριο του 1943 και η κήρυξη του πολέμου εναντίον της Γερμανίας λίγο αργότερα μετέτρεψαν την Ιταλία από σύμμαχο χώρα κατακτητή και μέρος του Άξονα, σε κατεχόμενη χώρα. Η συνύπαρξη της ιδιότητας του θύτη και του θύματος κυριάρχησε τα επόμενα χρόνια θέτοντας το πλαίσιο μέσα στο οποίο η Ιταλία διαχειρίστηκε το παρελθόν της. Αφενός ως

¹⁵⁰ Περί συστάσεως Ελληνικού Εθνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, Τεύχος Πρώτον, Αρ. Φύλλου 145, 8 Ιουνίου 1945. Βλ. στο Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, *ό. π.*, σ. 352-353.

¹⁵¹ Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, *ό. π.*, σ. 358

ηττημένη χώρα, η Ιταλία έπρεπε να υποστεί την τιμωρία των υπηκόων της για εγκλήματα πολέμου που διέπραξαν ως κατακτητές στην Ελλάδα. Αφετέρου ως χώρα βίωσε και η ίδια την εγκληματική μανία των Ναζί όταν παραδόθηκε, επόμενο ήταν να διεκδικήσει και η ίδια την τιμωρία των Γερμανών αξιωματικών και στρατιωτών της Βέρμαχτ.

Η Διάσκεψη της Μόσχας, ωστόσο, προχώρησε σε μια σημαντική διαφοροποίηση με την οποία για τους μεν Γερμανούς προβλεπόταν η δυνατότητα να διωχθούν ως εγκληματίες πολέμου οποιοσδήποτε Γερμανός αξιωματικός, μέλος του ναζιστικού κόμματος ή/και στρατιώτης και η έκδοσή τους για δίκη σε οποιαδήποτε χώρα το ζητούσε, ενώ για τους δε Ιταλούς η δίωξη ήταν δυνατή μόνο για όσους διέταξαν την διάπραξη των εγκλημάτων πολέμου αθώνοντας τους δράστες/εκτελεστές των διαταγών από την Ιταλική δικαιοσύνη όπως επισήμαινε/έδινε έμφαση, η Διάσκεψη¹⁵².

Στην Ελλάδα οι δίκες ορισμένων Ιταλών που είχαν συλληφθεί από τις ελληνικές αρχές ή είχαν παραδοθεί σε αυτές από τους Συμμάχους, είχαν ξεκινήσει από τον Ιούνιο του 1945, ωστόσο, οι Στρατηγοί Carlo Gelozo, Cezare Benelli και Adolfo Infante δεν λογοδότησαν ποτέ ενώπιον ελληνικών ή έστω ιταλικών δικαστηρίων απολαμβάνοντας ενός είδους άτυπης ασυλίας που τους πρόσφεραν οι Σύμμαχοι καταλαμβάνοντας σημαντικές θέσεις στην μεταπολεμική, δημοκρατική και αντιφασιστική Ιταλία.

3.1.5. Η παραγραφή

Τον Απρίλιο του 1952 η Βουλή των Ελλήνων ψήφισε το Ν.2058 «*Περί μέτρων ειρηνεύσεως*» ο οποίος προέβλεπε την παράδοση των δικογραφιών που εκκρεμούσαν εναντίον Γερμανών, Αυστριακών και Ιταλών εγκληματιών πολέμου στις δικαστικές αρχές της πατρίδας τους, βάζοντας ένα τέλος στην αναζήτηση των ενόχων εγκληματιών πολέμου και την τιμωρία τους από το ελληνικό κράτος.

3.1.6. Νυρεμβέργη

Στο Στρατιωτικό Διεθνές Δικαστήριο της Νυρεμβέργης, το οποίο είχε συσταθεί με πολυμερή συμφωνία των τεσσάρων νικητριών συμμαχικών δυνάμεων,

¹⁵² Διάσκεψη της Μόσχας, Δήλωση σχετικά με την Ιταλία, 30 Οκτωβρίου 1943, *A Decade of American Foreign Policy*, σ. 9-13. Βλ. στο Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, *ό. π.*, σ. 494

Η.Π.Α., Σοβιετικής Ένωσης, Γαλλίας και Ηνωμένου Βασιλείου¹⁵³, τέθηκε για πρώτη φορά σε εφαρμογή ο μηχανισμός έγερσης ατομικής διεθνούς ποινικής ευθύνης.

Το δικαστήριο της Νυρεμβέργης είχε βέβαια δικαιοδοσία να δικάσει τους αξιωματούχους της ναζιστικής Γερμανίας, οι οποίοι υπείχαν ατομική ποινική ευθύνη για τις πράξεις τους κατά τη διάρκεια του πολέμου και αφορούσαν:

1. εγκλήματα κατά της ειρήνης
2. εγκλήματα πολέμου και
3. εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

Το Δικαστήριο αυτό αποτέλεσε έκφραση της «δικαιοσύνης των νικητών» καθόσον επιβλήθηκε από τις νικήτριες συμμαχικές δυνάμεις στην Γερμανία, χωρίς κάποια προγενέστερη διεθνή συνθήκη να προβλέπει τα σχετικά με την ίδρυση και τη λειτουργία του. Ένας από τους ισχυρισμούς της υπεράσπισης των κατηγορουμένων ήταν: «ο ισχυρισμός της τέλεσης των πράξεων αυτών κατόπιν διαταγής ανωτέρων».

Στην πραγματικότητα οι ίδιοι, όπως ισχυρίστηκαν, δεν είχαν καμία ευθύνη εφόσον βρίσκονταν σε πόλεμο και έπρεπε να υπακούουν διαταγές με ποινή θανάτου για τυχόν ανυπακοή σε διαταγές ανωτέρων τους. Το ερώτημα αυτό που τέθηκε ενώπιον των δικαστών θεωρητικά δείχνει απλό και εύκολο στον προσδιορισμό και την αποσαφήνιση του. Ωστόσο, με δεδομένο ότι ο ισχυρισμός αυτός βασίζεται στο καθήκον υπακοής χωρίς αντιλογία τόσο στις διαταγές των οργάνων της Κυβέρνησης όσο και στις διαταγές του ιεραρχικά ανώτερου, φαίνεται εξαιρετικά ισχυρός σε όσα πρεσβεύει¹⁵⁴. Το ζήτημα της υπακοής σε διαταγές ανωτέρων, εμπεριέχει και το ζήτημα της ευθύνης του ανωτέρου, ο οποίος και διέταξε την εκτέλεση της πράξης και κατά πόσο ο κατώτερος έχει τη δυνατότητα να αντιδράσει χωρίς να θέσει τον εαυτό του θανάσιμο κίνδυνο, μιας και αναφερόμαστε σε συνθήκες εμπόλεμης βίας.

Εκπρόσωπος της κατηγορούσας αρχής, μετά από εντολή του Αμερικανού Προέδρου, Harry Truman, ήταν ο ομοσπονδιακός Δικαστής Robert H. Jackson. Ο Αμερικανός δικαστής ανέλαβε να διοργανώσει την ακροαματική διαδικασία σε έναν χώρο που κάποιος θα υπέθετε ότι φτιάχτηκε ειδικά γι αυτό το σκοπό. Το κτίριο του Διεθνούς Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης, ήταν ένα κτίριο 22000 τμ., με 530 γραφεία,

¹⁵³ Ελήφθη υπόψη η Συμφωνία του Λονδίνου, της 8ης Αυγούστου 1945.

¹⁵⁴ Η διατύπωση του όρκου των στρατιωτικών στη χώρα μας: «Ορκίζομαι να φυλάττω πίστιν εις την Πατρίδα. Υπακοήν εις το Σύνταγμα, τους Νόμους και τα Ψηφίσματα του Κράτους. Υποταγήν εις τους ανωτέρους μου. Να εκτελώ προθύμως και άνευ αντιλογίας τας διαταγὰς των...». Για το πλήρες κείμενο του όρκου, βλ. Σάμιου Θ., (επιμ.) Στρατιωτική Ποινική Νομοθεσία, Αθήνα 2004, σ. 378 (Π_ 130/84, ΦΕΚ Α' 42/10-4-84, «Γενικός Κανονισμός Υπηρεσίας στο Στρατό», άρθρο 3 παρ. 1).

και 80 αίθουσες. Στο άμεσο περιβάλλον του υπήρχαν άθικτες φυλακές που επικοινωνούσαν με το κτίριο με υπόγειους διαδρόμους και πάνω από όλα, οι ζημιές από τους βομβαρδισμούς που είχαν προηγηθεί της παράδοσης της Γερμανίας, ήταν λιγοστές.

Ο Χάρτης της Νυρεμβέργης, που προστέθηκε ως παράρτημα στη Συμφωνία του Λονδίνου του 1945 για τη σύσταση του Δικαστηρίου, προέβλεπε ρητά ότι το Δικαστήριο θα έχει την εξουσία κρίσεως και κολασμού των ατόμων τα οποία ως μέλη του Άξονα, είτε ατομικά, είτε ως μέλη οργανώσεων, διέπραξαν ένα ή περισσότερα εγκλήματα. Επιπλέον προβλεπόταν ότι η θέση στην ιεραρχία δεν μπορεί να αποτελέσει ελαφρυντικό, με σκοπό την απαλλαγή του κατηγορούμενου από την ποινή ή την μείωση αυτής. Τέλος, η ύπαρξη διαταγής της Κυβέρνησης είτε κάποιου ανωτέρου δεν θα αποτελούσε λόγο απαλλαγή από την ποινή, αλλά θα μπορούσε ωστόσο να ληφθεί υπόψη ως σοβαρός λόγος μείωσης της ποινής¹⁵⁵.

Η ύπαρξη διαταγής ανωτέρου, δεν μπορούσε να αποτελέσει σε καμιά περίπτωση λόγο αποκλεισμού της ποινικής ευθύνης του δράστη. Οι κατηγορούμενοι δεν θα μπορούσαν να έχουν καμιά ελπίδα να γίνει αποδεκτός ο ισχυρισμός τους της υπακοής σε διαταγές ανωτέρων. Τελικά το Δικαστήριο, όπως προβλεπόταν απέρριψε τα υπερασπιστικά επιχειρήματα των συνηγόρων.

Στις ανακρίσεις των Γερμανών Εισαγγελέων της μεταπολεμικής εποχής, τέτοιες διαταγές χαρακτηρίζονται ως «*σύμφωνες με το τότε διεθνές δίκαιο*». Δείγμα, μεταξύ πολλών άλλων, αποφάσεων αυτού του είδους είναι η εντολή της Εισαγγελίας του Μονάχου της 18ης Σεπτεμβρίου 1972 που βρίσκεται στα αρχεία της Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen Ludwigsburg για την παύση της διώξεως στην εξής περίπτωση: «*Σε συμφωνία με το τότε ισχύον διεθνές δίκαιο η εκτέλεση ομήρων προς αντίποινα ήταν υπό ορισμένες προϋποθέσεις νόμιμη[...]. Προϋποθέσεις όπως η μη σύλληψη των δραστών, η τήρηση των κανόνων ανθρωπιστικών, μια κάποια χρονική συνάφεια μεταξύ προηγούμενης άδικης πράξης και επόμενων αντιποίνων και εντολή των μέτρων από ανώτερη υπηρεσία[...]. Το γεγονός ότι η εκτέλεση των ομήρων έγινε ως αντίποινα για τη θανάτωση Γερμανών στρατιωτών από τους αντάρτες δεν καθιστά προφανές το συμπέρασμα ότι αυτά τα άτομα σκοτώθηκαν από εκδίκηση[...]. Επίσης δεν υπάρχουν ενδείξεις, ότι η εκτέλεση έλαβε χώρα κατά δόλιο ή βάνανσο τρόπο*»¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Άρθρο 8 του Χάρτη της Νυρεμβέργης

¹⁵⁶ Christoph U. Schminck-Gustavus, *Μνήμες Κατοχής*, τ. 2, Ιωάννινα 2012, σ. 47-48

3.1.7. Οι επακόλουθες δίκες της Νυρεμβέργης

Μετά την δίκη που διεξήγαγε το Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο της Νυρεμβέργης εις βάρος των βασικών εθνικοσοσιαλιστών εγκληματιών πολέμου το 1945-46, η δικαστική υπηρεσία των ΗΠΑ ξεκίνησε ακόμα δώδεκα δίκες εναντίον της λεγόμενης δεύτερης σειράς ηγετικών προσωπικοτήτων της Γ' Ράιχ. Σε μια δίκη γιγαντιαίων διαστάσεων, την Υπόθεση VII, που άρχισε στις 10 Μαΐου 1947 και διήρκεσε 117 ημέρες οι ΗΠΑ κατηγορήσαν τους Στρατηγούς NA χώρου. Ανάμεσά τους και ο Στρατάρχης Wilhelm Siegmund Walther List και ο Στρατηγός Karl Hubert Lanz. Στο κατηγορητήριο αναφέρθηκε ότι είχαν διαπράξει «παράνομα, εν γνώσει και οικειοθελώς, εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα εναντίον της ανθρωπότητας»¹⁵⁷.

Στο κείμενο του κατηγορητηρίου το δικαστήριο αναφέρθηκε στους ακόλουθους προσδιορισμούς:

1. *Εγκλήματα πολέμου. Πράξεις βίας ή αδικήματα κατά της σωματικής ακεραιότητας, της ζωής ή της περιουσίας που παραβαίνουν τους νόμους του πολέμου.*
2. *Εγκλήματα εναντίον της ανθρωπότητας. Πράξεις βίας και παραπτώματα που περιλαμβάνουν: φόνο, εξόντωση, υποδούλωση, βίαιη εκτόπιση, φυλάκιση, βασανισμό, βιασμό, καταδίωξη για πολιτικούς, φυλετικούς ή θρησκευτικούς λόγους*
3. *Ένοχος θα κριθεί όποιος ως α) αυτουργός ή β) συνεργός ή γ) με τη συγκατάθεσή του έλαβε μέρος ή δ) συμμετείχε στον σχεδιασμό ή την εκτέλεση*
4. *Το γεγονός ότι κάποιος έδρασε μετά από διαταγή της κυβερνήσεως του ή κάποιου προϊσταμένου δεν τον απαλλάσσει από την υπευθυνότητα για κάποιο έγκλημα, μπορεί να ληφθεί υπόψη όμως ως ελαφρυντικό.*

Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της Δίκης αποτελεί η κατάθεση του Walter Warlimont, Επιτελάρχη στο αρχηγείο του Hitler το διάστημα 1942-44. Στην κατάθεσή του ενώπιον του Στρατοδικείου της Νυρεμβέργης που δίκασε τους Στρατηγούς που έδρασαν στη NA Ευρώπη (Υπόθεση 7), υποστήριξε: «Οι αντάρτες στην NA Ευρώπη δεν αντιμετωπίστηκαν ποτέ από το Γενικό Επιτελείο της Βέρμαχτ ως νόμιμη στρατιωτική δύναμη. Αυτό συνέβη γιατί δεν εκπλήρωναν θεμελιώδους προϋποθέσεις που προέβλεπαν οι νόμοι του χερσαίου πολέμου, όπως είχαν καθοριστεί από τη σύμβαση της Χάγης.[...] Οι μέθοδοι πολέμου που ακολουθούσαν οι συμμορίες, οι οποίες προέβαιναν σε ενέδρες, καταστροφές και δολιοφθορές, με οροθετημένη μορφή, ανάλογα με τον τρόπο και χρόνο που αυτές εκδηλώνονταν, και στη συνέχεια

¹⁵⁷ Hermann-Frank Meyer, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα*, Αθήνα 2022, σ. 650

διέφευγαν κάτω από την πίεση των δυνάμεων Κατοχής, δεν έφεραν ανοικτά τα όπλα αλλά παρουσιάζονταν ως φιλήσυχοι πολίτες και χωρικοί, δεν τηρούσαν τα έθιμα του πολέμου, αλλά μετέρχονταν κάθε είδους δολιότητας και θηριωδίας τόσο εναντίον των δυνάμεων Κατοχής, όσο και εναντίον του πληθυσμού που δεν τους βοηθούσε»¹⁵⁸.

Η πραγματικότητα είναι ότι η επίγευση των δικών της Νυρεμβέργης, είναι για όλους μας που είτε σαν απόγονοι, είτε σαν άνθρωποι που βιώσαν τα εγκλήματα αυτά με τις αισθήσεις τους και μας μετέφεραν τις μνήμες τους, είναι πικρή και αγιάτρευτη. Η αίσθηση της ατιμωρησίας κυριαρχεί, η αναζήτηση της αλήθειας όσο περνούν τα χρόνια γίνεται όλο και πιο δύσκολη. Οι Ιταλοί δεν τιμωρήθηκαν, οι Γερμανοί δεν τιμωρήθηκαν, ακόμα περισσότερο οι Βούλγαροι για τις φρικαλεότητες που διέπραξαν με πλήρη συνείδηση.

3.2. Γερμανικές αποζημιώσεις

3.2.1. Ανθρώπινες απώλειες

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος προκάλεσε ανυπολόγιστες απώλειες και υλικές ζημιές. Τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση, ο Υφυπουργός Ανοικοδομήσεως, Κωνσταντίνος Δοξιάδης, εκτιμούσε ότι οι συνολικές απώλειες στον πληθυσμό έφταναν τις 390.700 πολίτες, από τα οποία υπολόγιζε ότι 5.000 Έλληνες και Ελληνίδες είχαν χάσει τη ζωή τους σε ομαδικές σφαγές και εκτελέσεις ενώ ακόμα 6.000 είχαν καταδικαστεί σε θάνατο από τα ιταλικά και γερμανικά στρατοδικεία για «αντικατοχική συμπεριφορά»¹⁵⁹. Ο Δημήτρης Μαγκριώτης, στηριζόμενος σε στοιχεία του Ελληνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου, εκτιμούσε ότι ο αριθμός των εκτελεσθέντων Ελλήνων και Ελληνίδων από τους Γερμανούς, το διάστημα από 21/4/1941 έως 15/10/1944 έφτανε τους 38.690¹⁶⁰.

3.2.2. Επανόρθωση - Αποζημίωση

Μετά τη λήξη του πολέμου τα ηττημένα κράτη υποχρεώνονται να καταβάλλουν επανορθώσεις για τις ζημιές που προκάλεσαν στις υποδομές, την οικονομία, την ανάπτυξη των άλλων κρατών. Επιπλέον υποχρεούνται να αποζημιώσουν τα θύματα και τους τραυματίες από τις πολεμικές ή μη επιχειρήσεις

¹⁵⁸ Στράτος Ν. Δορδανάς, *Το αίμα των αθώων*, Αθήνα 2007, σ.176-177

¹⁵⁹ Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, *Πολεμικές οφειλές και εγκληματίες πολέμου στην Ελλάδα*, Αθήνα 2015, σ. 33

¹⁶⁰ Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, *ό. π.*, σ.33

των στρατευμάτων τους. Οι έννοιες *Επανορθώσεις*, *Αποζημιώσεις* και *Αποδόσεις Διαρπαγμένων Ειδών*, περικλείουν το φάσμα των πολεμικών οφειλών.

Με τον όρο *Επανορθώσεις*, εννοούμε παροχές που καταβάλλονται διακρατικά από τον ηττημένο στον νικητή έπειτα από μια ένοπλη σύγκρουση, με σκοπό να επανορθώσει τις ζημιές που προξένησε στο κράτος και τις δομές του.

Με τον όρο *Αποζημιώσεις*, εννοούμε την αποζημίωση των θυμάτων, αντιποίνων και γενικότερων πολεμικών επιχειρήσεων που αντίκεινται στους κανόνες του διεθνούς δικαίου, για τις βλάβες υγείας και τις απώλειες που υπέστησαν.

Με τον όρο *Αποδόσεις Διαρπαγμένων Ειδών*, εννοούμε την επιστροφή κατασχεμένων ή κλεμμένων περιουσιακών στοιχείων στους νόμιμους ιδιοκτήτες τους ή το κράτος.

3.2.3. Η Διάσκεψη Επανορθώσεων του Παρισιού

Το άρθρο 3 του Συμφώνου του Πότσταμ προέβλεπε πως οι απαιτήσεις επανορθώσεων των ΗΠΑ, της Μεγάλης Βρετανίας και των υπολοίπων κρατών, εκτός της Πολωνίας και της Ρωσίας θα καλύπτονταν από τη δυτική ζώνη κατοχής της Γερμανίας και από γερμανικά περιουσιακά στοιχεία στο εξωτερικό. Με αυτό το σκεπτικό αποφασίστηκε η διεξαγωγή μιας διάσκεψης για τον καθορισμό το μερίδιου που θα αντιστοιχούσε σε κάθε κράτος και μόνο αυτό.

Στις 9 Νοεμβρίου 1945 στο Παρίσι, με τη συμμετοχή δεκαεπτά χωρών ξεκίνησε η αναμενόμενη διάσκεψη. Όπως μας πληροφορεί ο Αθανάσιος Σμπαρούνης, σκοπός της ήταν να «προπαρασκευάσει διακυβερνητικών σύμφωνον περί διανομής των εσόδων εξ Επανορθώσεων μεταξύ των Κυβερνήσεων»¹⁶¹. Ο Πρέσβης, Αλέξανδρος Δαλιέτος, επικεφαλής της Ειδικής Επιτροπής Εμπειρογνομόνων, που είχε συστήσει η Ελλάδα, και με τη συνεργασία άλλων φορέων, Πανεπιστημίων, εκπροσώπων Υπουργείων, της Τράπεζας της Ελλάδος και της Αγροτικής Τράπεζας ανέλαβε το δύσκολο έργο να συλλέξει όλα τα απαραίτητα στοιχεία, με κάθε δυνατή ακρίβεια, ώστε να περιγράψει επακριβώς τις απαιτήσεις επανορθώσεων και διεκδικήσεων της χώρας μας επί του μεριδίου που θα αποσπούσε.

Το ελληνικό υπόμνημα παραδόθηκε στις Μεγάλες Δυνάμεις τον Οκτώβριο του 1945 και περιείχε συνολικά απαιτήσεις ύψους 14 δις δολαρίων. Σειρά λαθών όμως καθώς και το λανθασμένο υπόμνημα το οποίο αντί να επικεντρωθεί στις θετικές ζημιές όπως είχε ζητηθεί, είχε θέσει το κέντρο βάρους των διεκδικήσεων σε

¹⁶¹ Αθανάσιος Σμπαρούνης, *Μελέται και Αναμνήσεις εκ του Β' Παγκοσμίου Πολέμου*, Αθήνα 1950, σ. 319

συντάξεις και σε διαφυγόντα κέρδη, οδήγησε την ελλιπώς προετοιμασμένη επιτροπή σε απογοήτευση¹⁶². Η πρόσκληση της Αλβανίας και οι υπερβολικές απαιτήσεις των υπόλοιπων κρατών οδήγησαν τις νικητρίες Μεγάλες Δυνάμεις να αποφασίσουν οι ίδιες και να ανακοινώσουν απλά τα αποτελέσματα της Διάσκεψης στους υπολοίπους.

Η Ελλάδα έλαβε τελικά από την Κατηγορία Α' ποσοστό 2,70% και από τη Κατηγορία Β' 4,35% των επανορθώσεων, ενώ για διαρπαχθέντα αγαθά και τον νομισματικό χρυσό τα νέα ήταν ακόμα πιο άσχημα. Στην πραγματικότητα, η Διάσκεψη των Παρισίων διέλυσε πολλές αυταπάτες και αποτέλεσε προάγγελο της νέας πολιτικής που θα εφαρμοζόταν υπέρ της Γερμανίας. Τα μικρότερα κράτη έλαβαν δυσανάλογα μικρότερα ποσά σε σχέση με την προσφορά τους και δίκαια διαμαρτύρονταν. Όπως επισήμανε ο Σμπαρούνης: *«Η Ελλάς δια να μην αποστή της μετά τον πόλεμον Συμμαχικής αλληλεγγύης, υπέγραψε το σύμφωνον των επανορθώσεων. Το παράπονον όμως αυτής μένει»*¹⁶³.

Η ποσόστωση αυτή μεταφράστηκε για την Ελλάδα σε 25 εκατ. δολάρια από τη Γερμανία ως επανορθώσεις, ωστόσο το ποσό αυτό, όπως επισημαίνει η Δ.Γ. Κωνσταντινάκου, προοριζόταν αποκλειστικά για την οικονομική ανασυγκρότηση του κράτους και όχι για την αποζημίωση ή έστω την παροχή βοήθειας για τα θύματα της ναζιστικής κατοχής.

Αμέσως μετά την αποχώρηση των Γερμανών, στις 12 Οκτωβρίου 1944 και ο τελευταίος Γερμανός στρατιώτης έφυγε από την Αθήνα, έγινε μια αρχική προσπάθεια από την Κυβέρνηση για καταγραφή των υλικών ζημιών και καταστροφών που άφησε πίσω της η τριπλή Κατοχή της χώρας από Γερμανούς, Ιταλούς και Βούλγαρους.

Έτσι την 23η Ιανουαρίου 1945 η Κυβέρνηση απέστειλε σε δήμους και κοινότητες πρόσκληση για δήλωση των ζημιών που υπέστησαν οι πολίτες σε ζωή, υγεία και περιουσία, διευκρινίζοντας ωστόσο ότι δεν αναλαμβάνει την υποχρέωση

¹⁶² Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, *ό. π.*, σ.50-53

¹⁶³ Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, *ό. π.*, σ. 60. Βλ στο Άρης Ραδιόπουλος, *Η Διεκδίκηση των Γερμανικών Οφειλών προς την Ελλάδα*, Αθήνα 2019, σ. 27. Βλ Υπουργείο Οικονομικών, Γενική Διεύθυνση Δημοσίου Λογιστικού, *«Περί υποβολής δηλώσεων των εκ του πολέμου ζημιών»*, Α. Π. 8365, Αρ. Εγκυκλίου 1, 32-01-1945, Α.Α.Υ.Ε. Φ. 27.5. Η Συνδιάσκεψη Επανορθώσεων έλαβε χώρα στη γαλλική πρωτεύουσα από 9 Νοεμβρίου 1945 μέχρι 21 Δεκεμβρίου 1945. Αποσκοπούσε πρώτον, στον καθορισμό των κριτηρίων επανορθώσεων, στην περιγραφή των κατηγοριών επιλέξιμων αγαθών και περιουσιακών στοιχείων από τις οποίες θα αντλούνταν οι επανορθώσεις και τελικά στον ορισμό του ποσοστού για κάθε συμμετέχον δικαιούχο κράτος, βάση των ποσών που τα ίδια κράτη είχαν δηλώσει ως ζημιές από τα κατοχικά στρατεύματα. Δεύτερον, στον καθορισμό των προϋποθέσεων απόδοσης των αγαθών που είχαν αφαιρέσει οι Γερμανοί από τις κατεχόμενες χώρες, συμπεριλαμβανομένου και του νομισματικού χρυσού. Τέλος, όρισε τις νομικές διαδικασίες επίλυσης των διαφορών που θα προέκυπταν στο πλαίσιο της Συμφωνίας

για αποζημίωση αλλά είναι μια προσπάθεια στατιστικής απεικόνισης και καταγραφής της καταστροφής.

Η προσπάθεια όμως συνεχίστηκε. Το Μάιο του 1956, ο Γερμανός Πρόεδρος της Δημοκρατίας επισκέφτηκε την Ελλάδα στην πρώτη μεταπολεμική επίσκεψη στο εξωτερικό, Προέδρου της νεοσύστατης Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας Γερμανίας. Η Κυβέρνηση κατά τη διάρκεια της επίσκεψης αυτής δεν έθεσε το θέμα των αποζημιώσεων ομήρων, εκδιωχθέντων, φυλακισθέντων ή εκτελεσθέντων Ελλήνων, αν και το θέμα βρισκόταν συνεχώς στην επικαιρότητα. Μετά από πιέσεις η Γερμανία τελικά πρότεινε να προσφέρει φιλανθρωπική βοήθεια υπέρ θυμάτων του διωγμού από τους Ναζί κατακτητές εάν και εφόσον είχαν υποστεί βλάβη στην υγεία τους, ή ήταν επιζώντες συγγενείς φονευθέντων θυμάτων¹⁶⁴.

Τελικά, μετά από διαπραγματεύσεις ετών υπογράφηκε Σύμβαση στις 18 Μαρτίου 1960 στη Βόννη από τον Υφυπουργό Εξωτερικών της Ο.Δ.Γ., Α. Η. Scherpenberg και τον Πρέσβη της Ελλάδας Θ. Υψηλάντη με την οποία ρυθμίστηκε αυτή η εκκρεμότητα. Τα άρθρα της Σύμβασης αναφέρουν:

1. Η Γερμανική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας θα καταβάλει στο Βασίλειο της Ελλάδας εκατόν δέκα πέντε εκατομμύρια γερμανικά μάρκα υπέρ των υπό εθνικοσοσιαλιστών μέτρων διώξεων δια λόγους φυλής, θρησκείας ή κοσμοθεωρίας θιγέντων Ελλήνων υπηκόων [...].
2. Η Ο.Δ.Γ θα θέσει εις τη διάθεση του Βασιλείου της Ελλάδας το εν λόγω ποσό σε τέσσερις δόσεις [...].
3. Δια της εν άρθρω 1 προβλεπόμενης πληρωμής ρυθμίζονται οριστικώς άπαντα τα ζητήματα άτινα αποτελούν το αντικείμενο της Συμβάσεως ταύτης [...].

3.2.4. Αποζημίωση θυμάτων

Στις 8/12/1958 η Δυτική Γερμανία γνωστοποίησε πως συμφωνούσε να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις με τις κυβερνήσεις για την καταβολή αποζημιώσεων, δηλώνοντας πως στις προθέσεις της ήταν να βρεθεί βιώσιμη λύση στηριγμένη φυσικά στην κοινή λογική και την κατανόηση των ιδιαίτερων συνθηκών που είχαν διαμορφωθεί. Η Κωνσταντινάκου διευκρινίζει ότι αυτό αφορούσε κατά πρώτον την αποδοχή του ποσού της αποζημίωσης ως *παροχή του γερμανικού κράτους*, άρα κανένα είδος δώξης δε θα μπορούσε να ληφθεί υπόψη με βάση αυτή την απαίτηση.

¹⁶⁴ Άρης Ραδιόπουλος, *ό. π.*, σ. 175

Δικαιούχοι αποζημίωσης θα μπορούσαν να καταστούν μόνο όσοι είχαν υποστεί διώξεις «εξαιτίας φυλής, θρησκείας ή κοσμοθεωρίας, οι οποίοι είχαν πληγεί σε μεγάλο βαθμό (στέρηση ελευθερίας ή μόνιμες σοβαρές βλάβες υγείας)» . Κατά δεύτερον θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη ότι η οικονομική δυνατότητα της Δυτικής Γερμανίας, δεν ήταν απεριόριστη άρα δε θα μπορούσε να καλύψει παράλογες απαιτήσεις, δεδομένου ότι η Γερμανία είχε επιπλέον: 1. να αποπληρώσει το προπολεμικό χρέος της 2. την αποζημίωση τεράστιου αριθμού Εβραίων θυμάτων του Ολοκαυτώματος και 3. τη φροντίδα των Γερμανών θυμάτων πολέμου¹⁶⁵.

Μέχρι τον Αύγουστο του 1964 και οι έντεκα χώρες που συμμετείχαν στο Διάβημα για την αποζημίωση των υπηκόων τους είχαν κατορθώσει να έρθουν σε συμφωνία με τη Δυτική Γερμανία. Το ποσό που έλαβε κάθε χώρα, επισημαίνει η Κωνσταντινάκου, αντικατόπτριζε όχι μόνο τον αριθμό των πληγέντων αλλά και το πολιτικό βάρος της. Συνολικά η Δυτική Γερμανία διέθεσε για αποζημιώσεις 876 εκατ. Μάρκα ενώ το ποσό που έλαβε η Ελλάδα ήταν 115 εκατ. Μάρκα.

3.2.5. Το Σύμφωνο 2+4

Στις 12 Σεπτεμβρίου 1990 τα δύο γερμανικά κράτη που είχαν προκύψει μετά την τετραπλή κατοχή της Γερμανίας από τους νικητές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, επανενώθηκαν. Το Σύμφωνο 2+4, όπως ονομάστηκε, προέβλεπε την επανένωση της ΟΔΓ και της ΛΔΓ¹⁶⁶, την παραίτηση των τεσσάρων Δυνάμεων Κατοχής¹⁶⁷ από κάθε έλεγχο και την αποχώρηση των Σοβιετικών στρατευμάτων από το έδαφος της ΛΔΓ μέχρι το τέλος του 1994. Παρά το γεγονός ότι το Σύμφωνο 2+4 είχε δομηθεί πολύ προσεκτικά σε μια προσπάθεια να αποποιηθεί τις υποχρεώσεις του, το νέο γερμανικό κράτος, σχετικά με τις πολεμικές αποζημιώσεις το ελληνικό κράτος ποτέ δεν υπαναχώρησε από τις αξιώσεις του όχι μόνο για τις αποζημιώσεις αλλά και τα χρήματα τα οποία οι κατοχικές κυβερνήσεις δάνεισαν στους κατακτητές, εκόντες άκοντες εκείνη την εποχή.

3.2.6. Κατάσχεση κινητών και ακίνητων περιουσιακών στοιχείων από το Γ΄ Ράιχ

Μετά την κατάρρευση του μετώπου και την άνιση μάχη του ελληνικού στρατού εναντίον της 12ης Στρατιάς της Βέρμαχτ, τόσο η Ελλάδα όσο και η Γιουγκοσλαβία τελούσαν υπό τα ληστρικά συμφέροντα και την οικονομική

¹⁶⁵ Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, *ό. π.*, σ. 80-81

¹⁶⁶ ΟΔΓ: Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, ΛΔΓ: Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας

¹⁶⁷ ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία και Σοβιετική Ένωση

εκμετάλλευση της γερμανικής πολεμικής μηχανής. Στο Γενικό Επιτελείο της 12ης Στρατιάς τοποθετήθηκε ένας Γερμανός ανώτερος αξιωματικός-σύνδεσμος της Στρατιωτικής Οικονομικής και Εξοπλιστικής Υπηρεσίας της Ανώτατης Διοίκησης της Βέρμαχτ, με καθήκον την κατάσχεση όλων των κινητών και περιουσιακών στοιχείων και τη μεταφορά τους στο Γ' Ράιχ. Επιπλέον, όπως και αποδείχτηκε από την εξέλιξη των πραγμάτων, η εθνική οικονομία της Ελλάδας χρησιμοποιήθηκε για να καλύψει τις ζωτικές ανάγκες του γερμανικού στρατού κατοχής για πρώτες ύλες¹⁶⁸.

3.2.7. Πολεμικές Επανορθώσεις

Ο Karl Heinz Roth υποστηρίζει και προτείνει μια ξεκάθαρη κοστολογημένη λύση για να μπορέσουμε να οδηγηθούμε σε μια οριστική διευθέτηση του προβλήματος και λύση του θέματος των, ελληνικών αξιώσεων για αποζημιώσεις.

Η Ίδρυση ενός Ευρωπαϊκού Ταμείου Πολεμικών Επανορθώσεων και Αποζημιώσεων στο οποίο ως αρχικό κεφάλαιο θα μεταφέρονταν γερμανικά αποθέματα χρυσού αξίας 50 δις ευρώ. Επιπλέον εταιρίες που ωφελήθηκαν από την κατοχική γερμανική πολιτική θα μπορούσαν να συνεισφέρουν επιπλέον 25 δις ευρώ τα οποία θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά και μόνο για την αποζημίωση των ομάδων που δεν έλαβαν απολύτως τίποτα από τις αποζημιώσεις για καταναγκαστική εργασία τα έτη 2000-01.

Μετά την Ίδρυση του Ταμείου θα πρέπει να συγκληθεί οριστική διάσκεψη για τις πολεμικές επανορθώσεις προκειμένου να ολοκληρωθεί η Συνθήκη 2+4 μέσω μια τελικής συμφωνίας περί επανορθώσεων και αποζημιώσεων. Το ποσό που θα απαιτηθεί, περίπου 200 δις ευρώ, είναι αστρονομικό, αλλά ταυτόχρονα αντιστοιχεί μόλις στο 6.9% του ΑΕΠ της Γερμανίας για το έτος 2014¹⁶⁹.

Το θέμα των πολεμικών αποζημιώσεων δεν φαίνεται να έχει κλείσει. Πρόσφατα, η Πολωνία επανέφερε το θέμα στην επικαιρότητα διεκδικώντας ένα ποσό ύψους 1,3 τρισεκατομμυρίων για διευθέτηση της διαφοράς. Πρόσφατα, ο Έλληνας Υπουργός Εξωτερικών Ν. Δένδιας δήλωσε μετά τη συνάντησή του με τον ανάλογό του, Πολωνό Υπουργό, που έθεσε το θέμα: *«Για την ελληνική κυβέρνηση και την ελληνική κοινωνία το θέμα αυτό παραμένει ανοιχτό και η επίλυσή του, που είναι πρωτίστως θέμα αρχής, νομίζω ότι θα είναι επωφελής για όλες τις εμπλεκόμενες χώρες, καθώς και για την ίδια την ΕΕ»*.

¹⁶⁸ Karl Heinz Roth, *ό. π.*, σ. 84-85

¹⁶⁹ Karl Heinz Roth, *Γερμανικές Πολεμικές Επανορθώσεις. Η Ελλάδα μπορεί*. Αθήνα 2016, σ. 67-68. Το ΑΕΠ της Γερμανίας το 20014 ήταν 2,904 τρις ευρώ.

3.3. Ο Τύπος της εποχής

Ο τύπος της εποχής και οι αναφορές του αποτελούσαν μια πολύ ενδιαφέρουσα παράμετρος της μελέτης αυτής. Ωστόσο, παρόλο που είχα στη διάθεση μου ένα αρχείο με εφημερίδες και περιοδικά από τη Βιβλιοθήκη της Βουλής, στάθηκε αδύνατο να εντοπίσω και να χρησιμοποιήσω πρωτογενές αρχειακό υλικό της περιόδου καθώς η διαδικασία αναζήτησης ήταν αδύνατη αφού τα αρχεία και η διαδικασία αναζήτησης δεν ήταν ψηφιοποιημένα. Όσα άρθρα κατάφερα να εντοπίσω αναφέρονται παρακάτω.

Στην εφημερίδα Δημοκρατική Σημαία του ΕΔΕΣ διαβάζουμε άρθρο για την κατάσταση που επικρατούσε στις ιταλικές αρχές: *«Τις συλλήψεις των Ιταλών αξιωματικών που ενεργήθηκαν εδώ τελευταία, ακολούθησαν και πολιτικά μέτρα που εφαρμόσθηκαν στο φασιστικό κέντρο της Αθήνας, κάτω από την εποπτεία ειδικού απεσταλμένου του φασιστικού κόμματος, που ήρθε εδώ ξαφνικά. Έτσι ενεργήθηκαν πάνω από 20 συλλήψεις Ιταλών και φυσικά όλων εκείνων για τους οποίους δεν υπάρχει απόλυτη πίστη στα φασιστικά φρονήματα τους [...] Οι τελευταίοι αυτοί έχουν αναμειχθεί σε φοβερά σκάνδαλα και κατέκλεψαν τα πάντα, υπολογίζονται δε με περιουσία πάνω από 10 δισεκατομμύρια ο καθένας»*¹⁷⁰. Η διαφθορά, έκφανση της οποίας ήταν και η μαύρη αγορά, είχε πολιτικές προεκτάσεις και επιπτώσεις, που δεν άφησαν ανεπηρέαστη την ιταλική κατοχική διοίκηση καθιστώντας την καθαίρεση του Στρατηγού Carlo Geloso, ένα από τα μεγαλύτερα ζητήματα της εποχής.

Όταν πια είχε γίνει ξεκάθαρη η επιδίωξη του Άρη Βελουχιώτη για ολοκληρωτική διάλυση του ΕΔΕΣ στα βουνά της Ηπείρου. ο αρχηγός της φατριάς των Κολιοδημητράϊων, Δημήτριος Ζήκος σε δήλωσή του στην εφημερίδα του ΕΑΜ, *Η Φωνή της Ηπείρου* (φ.23 Δεκέμβρη 1944) ζητά από τους συμπολεμιστές του να παραδώσουν τα όπλα και να μην πολεμήσουν εναντίον του ΕΛΑΣ και να τους υποδεχτούν ως ήρωες με την πιο θερμή εγκαρδιότητα.

« Εξορκίζω, στιγματίζω και διατάζω τη σύλληψη ή την επί τόπου εκτέλεση εις όσους ήθελαν ακολουθήσει την προδοτική κλίκα για να πολεμήσουν εναντίον του Λαού».

Ο Ζέρβας, έξαλλος, αποδίδει την ευθύνη για την προδοτική αυτή πράξη στον Δημήτριο Ζήκο και στην άρνησή του να συμμορφωθεί με τις εντολές του. Ο Αλέκος Παπαδόπουλος κάνει λόγο για αχαριστία των Κολιοδημητράϊων προς το Ζέρβα και

¹⁷⁰ ACS, fascicoli processuali, Tribunale Militare di Guerra dell'XI Armata, b. 106, fascicolo 3706, *Δημοκρατική Σημαία*, αριθμ φύλλου 14, «Συλλήψεις Ιταλών Αξιωματικών», 25 Μαΐου 1943, Αθήνα, σ. 4.

αναφέρεται σε ανεπίτρεπτες μεθόδους επιστράτευσης και τη μη εθελοντική προσέλευση των ανταρτών του Συντάγματος Σουλίου κατά την τελευταία φάση. Ο Στυλιανός Χούτας αναφέρει ότι το Σύνταγμα Σουλίου συνθηκολόγησε με τον ΕΛΑΣ τη νύχτα της 21ης Δεκεμβρίου και ότι η πράξη αυτή συνετέλεσε στη συνολική κατάρρευση της αμυντικής γραμμής των ΕΟΕΑ¹⁷¹.

Από τη μυστική εφημερίδα «Ελληνικός Αγών» η Γ. Σταύρου-Αναγνώστου, αναδημοσιεύει ένα απόσπασμα που αναφέρεται στο Ολοκαύτωμα της Μουσιωτίτσας:¹⁷² «...χωρίον Μουσιωτίτσα: Εφονεύθησαν δια ριπών πολυβόλου 182 άτομα. Όλοι αι οικίαι απετεφρώθησαν. Όλα τα κινητά διηπάργησαν. Ιππικόν κατεδίωξε εις τους αγρούς τους φεύγοντας προς τα υψώματα κατοίκους δια να τους αναγκάση να εγκαταλείψουν τα φορτία ενδυμάτων, τροφών και οικιακών σκευών που έφερον επί της ράχεώς των. Η σύζυγος του δημοδιδάσκου Γ. Ίκου εκάει ζώσα μετά δύο άλλων γυναικών κρυβείσα εντός υπογείου δια να αποφύγουν την ατίμωσιν. Θηλάζοντα βρέφη ευρέθησαν κάτω από τα πτώματα των μητέρων των, αίτινες έπεσαν υπό τας σφαίρας καθώς ανερριχόντο εις τους λόφους. Πολλά πτώματα γυναικών έφεραν ίχνη εξορύξεως των οφθαλμών. Μαστοί και ώτα ευρέθησαν επί τους αιματοβρέχτου μαρμάρινης πλακός της κρήνης του χωρίου και κάτωθι θάμνων».

Τέλος, παραθέτω και μια προκήρυξη του Γερμανικού Επιτελείου της 1ης Ορεινής Μεραρχίας Edelweiss, με την οποία καλεί τους Έλληνες άμαχους πατριώτες να γυρίσουν την πλάτη στους αντάρτες καθώς αυτοί και μόνο αυτοί ήταν υπεύθυνοι για τα δεινά που ζούσαν:

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΕ ΛΑΕ!

«Δεν ήρθαμε ως εχθροί»

«Τα Γερμανικά στρατεύματα υπεχρεώθησαν να καταστρέψουν τα χωριά σας, διότι υπεβोधήσατε τους αντάρτες, οι οποίοι δολοφονικώς εφόνευσαν τους στρατιώτες μας.

Εις σας εναπόκειται να εμποδίσητε τους αντάρτες να μην επιτίθενται κατά των γερμανών στρατιωτών.

Άμα τη παρουσία ανταρτών οφείλετε να αναφέρητε αμέσως τούτο εις το πλησιέστερον γερμανικόν φυλάκειον.

¹⁷¹ Βαγγέλης Τζούκας, *Οι οπλαρχηγοί του ΕΛΕΣ στην Ήπειρο 1942-44*, Αθήνα 2014, σ.152-153

¹⁷² Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου, *Η προσφορά της Μαρτυρικής Μουσιωτίτσας στη Νεότερη Ιστορία, Μουσιωτίτσα 1998*, σ. 53

Ούτω θα δυνηθούν τα γερμανικά στρατεύματα να εξασφαλίσουν την ζωήν, της οικογένειάν σας και την περιουσίαν σας.

Τα γερμανικά στρατεύματα δεν ευρίσκοντο εν Ελλάδι ως εχθρός του ελληνικού πληθυσμού. Οι μόνοι εχθροί μας είναι οι αντάρται, οι οποίοι διαταράσσουν την ησυχίαν και την τάξιν του τόπου.

Μη παρασύρεσθε από τα παραπλανητικά λόγια των ανταρτών, οι οποίοι είναι ανειλικρινείς απέναντί σας και σκέπτονται μόνον, πως να εξασφαλιστούν αυτοί οι ίδιοι. Όταν πλησιάζουν τα γερμανικά στρατεύματα τρέχουν προτροπάδην να σώσουν την ζωήν των και σας αφήνουν μόνους αφού σας εκθέσουν δια των πράξεών των.

Εις το εξής πρέπει να καλλιεργήσητε αγαθάς σχέσεις με τα γερμανικά στρατεύματα δια την αποκατάστασιν της ησυχίας και τάξεως, αλλά κυρίως και προς το ίδιον ατομικόν σας συμφέρον».

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ

Σεπτέμβριος 1943

Δ' Κεφάλαιο

Ο Μύθος της Καθαρής Βέρμαχτ

4.1. Το ημερολόγιο του Γκέμπελς και η πρακτική των αντιποίνων

Για τον Χίτλερ η αρχή της εξουσίας, όπως την καθορίζει στο *«Ο Αγών μου»*, προϋποθέτει μια εξουσία που δεν περιορίζεται στη διοίκηση αλλά επιβάλλει ένα εκλεκτικό σύστημα όπου τα ισχυρότερα άτομα υποτάσσουν τις μάξες στην ακτινοβολία μιας αρετής με την οποία τις καλούν να ταυτιστούν. Σε έναν λόγο που έβγαλε ο Joseph Goebbels το Νοέμβρη του 1933, αναπτύσσει τα αποτελέσματα αυτής της θεωρίας: *«Η επανάστασή μας ήταν μια γενική επανάσταση. Αγκάλιασε και αναμόρφωσε ριζικά όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής. Άλλαξε εντελώς κι έβαλε σε νέες βάσεις τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους, τις σχέσεις των ανθρώπων με το Κράτος καθώς και τις σχέσεις που αναφέρονται σε καθαρά υπαρξιακά προβλήματα...»*¹⁷³.

Με σύμβολα, εικόνες, μύθους και ιδέες που έφτασαν στο επίπεδο ενός ολοκληρωτικού προγραμματισμού με αντικείμενο την κοινωνία, οι Ναζί εξήραν τη ζωή, μόνο και μόνο για να την οδηγήσουν ευκολότερα στο θάνατο. Η καλλιέργεια της θανατοφιλίας αποτελεί μια από τις κυριότερες πλευρές της κοινωνικής δραστηριότητας του Γ' Ράιχ. Οι ναζιστικοί κανόνες εξαίρουν τη βία, την εξόντωση των αδύναμων και την αναγκαιότητα ύπαρξης του ανθρώπου-φονιά. Σε έναν από τους λόγους του ο Χίτλερ, το 1929, υπερθεματίζει πως εκείνος που δεν έχει τη δύναμη να βυθίσει το όπλο του μέσα στην καρδιά του εχθρού του δεν είναι άξιος να οδηγήσει ένα λαό στη σκληρή μάχη του πεπρωμένου του¹⁷⁴.

Με τη νοοτροπία και την ισχυρή πεποίθηση βαθιά ριζωμένη μέσα τους ότι αποτελούν την Άρια φυλή, το φως του κόσμου για το Γ' Ράιχ, οι Γερμανοί διαπιστώνουν σε καθημερινή βάση ότι, ως η ηγέτιδα δύναμη του Άξονα, θεωρούνται υπεύθυνοι για όσα οι Ιταλοί και οι Βούλγαροι διαπράττουν στις ζώνες κατοχής τους.

Ο δημιουργός της ναζιστικής προπαγάνδας, Joseph Goebbels, εκφράζει τις σκέψεις του αρκετά ξεκάθαρα: *«Οι Ιταλοί εξουσιάζουν τη χώρα απολυταρχικά και οι Γερμανοί απλώς συμπορεύονται ως πέμπτος τροχός της αμάξης. Προσφέρουμε πραγματικά μεγάλες θυσίες για τη φιλία του νότιου συμμάχου μας. Οι Έλληνες δεν δείχνουν σχεδόν καμιά κατανόηση γι' αυτή τη μεγαθυμία των Γερμανών.*

¹⁷³ Λιονέλ Ρισάρ, *Ναζισμός και Κουλτούρα*, Αθήνα 1999, σ.19

¹⁷⁴ Λιονέλ Ρισάρ, *ό. π.*, σ.21

Συμπεριφέρονται προς τους Ιταλούς με απροκάλυπτη απαξίωση ή ακόμα και με περιφρόνηση και έχουν όλο και περισσότερο την τάση να εκδηλώνουν την ίδια απαξίωση και περιφρόνηση και απέναντί μας, ως συμμάχων των Ιταλών. Ηθικές κατακτήσεις, αυτή τη στιγμή, δεν μπορούμε να έχουμε στην Ελλάδα»¹⁷⁵.

Την ίδια στιγμή καταγράφει στο ημερολόγιο του τη θλίψη του για τις αναφορές που λαμβάνει από την Ελλάδα σχετικές με την πείνα που υποφέρει σαν επιδημία ο ελληνικός λαός. «οι άνθρωποι πεθαίνουν από ασιτία κατά χιλιάδες στους δρόμους της Αθήνας, αποτέλεσμα του βίαιου ναυτικού αποκλεισμού που έχουν επιβάλλει οι Βρετανοί[...] μια ενέργεια που στρέφεται εναντίον ανθρώπων οι οποίοι με ηλιθιότητα προσπάθησαν να τραβήξουν τα κάστανα από τη φωτιά για την Αγγλία. Έτσι το Λονδίνο δείχνει το ευχαριστώ του»¹⁷⁶.

Μετά από αυτές τις διαπιστώσεις του Goebbels, ο Hitler, οδηγείται να εκδώσει την «Εντολή 47», με την οποία αναθέτει στον Στρατηγό Loehr καθήκοντα Ανώτατου Διοικητή ΝΑ Ευρώπης, δίνοντας του τη δυνατότητα να επεμβαίνει άμεσα και στην ιταλική ζώνη κατοχής¹⁷⁷.

Σε μια από τις μεγαλύτερες εμπνεύσεις του ο Goebbels ανακαλύπτει την εφαρμογή των αντιποίνων όχι πια σε ατομικό επίπεδο αλλά σε επίπεδο ολόκληρων κοινοτήτων ή/και πόλεων. Σε μια ολόκληρη σειρά βιαιοπραγιών, καθόλα προγραμματισμένη μέχρι την τελευταία τους λεπτομέρεια, από την Καστοριά μέχρι την Κεφαλλονιά και από την Κρήτη μέχρι τα Καλάβρυτα, οι Ορεινές Μεραρχίες της 22ης Στρατιάς κατέστρεψαν και πυρπόλησαν χωριά, ενώ χιλιάδες άμαχοι εκτελεσμένοι πλήρωσαν με το αίμα τους τον αγώνα των ανταρτών για την ελευθερία σε έναν αέναο κύκλο αντιποίνων και τρομοκρατίας.

Ο Hitler αγνόησε τις συμβουλές των επιτελών του να μετατρέψει τις αρχικές εκδηλώσεις συμπάθειας του ελληνικού λαού των πρώτων ωρών σε ειδική συνεργασία με τις ελληνικές αρχές με τον μοναδικό όρο να μην επιτραπεί η είσοδος του ιταλικού

¹⁷⁵ Χάγκεν Φλάισερ, *ό. π.*, σ. 334. Βλεπ επίσης για περισσότερα στο Joseph Goebbels, *The Goebbels Diaries*, edited by Louis P. Lochner, London, 1948, p. 117.

¹⁷⁶ Joseph Goebbels, *The Goebbels Diaries*, edited by Louis P. Lochner, London, 1948, p. 24

¹⁷⁷ Joseph Goebbels, *ό. π.*, p. 391. Το τέλος των Ιταλών είναι πια προδιαγεγραμμένο για τον Goebbels, ο οποίος σε μια καταχώρησή του στις 24 Σεπτεμβρίου 1943 γράφει για τον Badoglio: «Ο Badoglio, πάλι βγάζει διάγγελμα στους Ιταλούς. Προφανώς έχει προβλήματα με το Φασιστικό κόμμα. [...] Τα κεντρικά σημεία της ομιλίας του δεν είναι τίποτα παρά μια συλλογή από κακόβουλα ψέμματα. [...] Μου είναι αδύνατον να σχολιάσω αυτό το συνονθύλευμα κενών φράσεων και δικαιολογίες ενός δειλού. Κανένας στον κόσμο δεν παίρνει τον Badoglio στα σοβαρά».

στρατού στη χώρα. Έτσι, παρέδωσε το μεγαλύτερο τμήμα της Ελλάδας στον μισητό ιταλικό στρατό. Στη Βουλγαρία επετράπη να καταλάβει και να προσαρτήσει τη Θράκη, ενώ τα λιγοστά εναπομείναντα στρατεύματα αρκέστηκαν στην κατοχή τμημάτων της Μακεδονίας, και σημαντικών πόλεων, όπως η Θεσσαλονίκη, ο Πειραιάς και ορισμένα νησιά του Αιγαίου.

4.1.1. Η πρώτη, στην Ελλάδα, εφαρμογή αντιποίνων στην Κρήτη

Μετά τη Μάχη της Κρήτης, η γερμανική ηγεσία δεν ήταν απλά συγκλονισμένη αλλά βρέθηκε να απολογείται για τις τεράστιες απώλειες που είχαν υποστεί οι επίλεκτες δυνάμεις τους από τα «θηρία». Απέναντι στους αλεξιπτωτιστές που έπεφταν από τον ουρανό, οι άντρες και τα γυναικόπαιδα της Κρήτης προέταξαν λυσσαλέα αντίσταση με μαχαίρια, δικράνια και τσεκούρια. Τα πάντα γίνονταν όπλο στα χέρια τους. Οι αλεξιπτωτιστές την κρίσιμη στιγμή που αποχωρίζονταν το αλεξίπτωτο τους δέχονταν την αιφνιδιαστική επίθεση των κατοίκων και σφαγιαζόνταν. Αργότερα *«βρέθηκαν άλλοι δεμένοι, άλλοι με σπασμένο κρανίο, κομμένο λαρύγγι, στραγγαλισμένοι, με βγαλμένα μάτια ή με κομμένα χέρια, αφτιά, μύτη και γεννητικά όργανα»*¹⁷⁸.

Με βάση αυτές τις αναφορές και την βιαιότητα των χτυπημάτων που είχαν δεχτεί όχι μόνο σωματικά, αλλά και στο ηθικό των Γερμανών αλεξιπτωτιστών που είχε καταρρακωθεί, ο Kurt Arthur Benno Student, πτέραρχος της Λουτβάφε, απαίτησε σκληρότερα αντίποινα¹⁷⁹ γι αυτόν τον μαζικό ξεσηκωμό του κρητικού άμαχου πληθυσμού. Έτσι ο Student αποφάσισε στις 31 Μαΐου 1941 τα εξής¹⁸⁰:

«Διαπιστώθηκε πέραν κάθε αμφιβολίας ότι:

- 1. οι κάτοικοι της Κρήτης συμμετείχαν σε μέγιστο βαθμό στην ενεργό μάχη*
- 2. επιπλέον ως ακροβολιστές προσπάθησαν με ενέδρες να καταστρέψουν τις επικοινωνίες μας*
- 3. κακοποίησαν και βασάνισαν τους τραυματίες μας*
- 4. δολοφόνησαν με τον φρικτότερο τρόπο αιχμαλώτους Γερμανούς στρατιώτες*
- 5. και εν κατακλείδι κακοποίησαν από εκδίκηση με θηριώδη τρόπο ακόμα και πτώματα.»*

¹⁷⁸ Hermann-Frank Meyer, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα*, Αθήνα 2022, σ. 47

¹⁷⁹ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 47-48. Όταν μετά τον πόλεμο κλήθηκε να απολογηθεί για τις ενέργειές του που είχαν παραβεί κάθε κανόνα του διεθνούς δικαίου, ο Student, επικαλέστηκε μια τηλεφωνική επικοινωνία του με τον Hermann Goering, ο οποίος έκανε λόγο για εξόντωση του ανδρικού πληθυσμού, υπενθυμίζοντας στο τέλος: *«Σκεφτείτε επιτέλους τι οφείλετε στους αλεξιπτωτιστές σας».*

¹⁸⁰ Hermann-Frank Meyer, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα*, Αθήνα 2022, σ. 48

«Σκοπεύω να ενεργήσω με απόλυτη σκληρότητα. Ως αντίποινα υπάρχουν οι εξής δυνατότητες:

1. εκτελέσεις¹⁸¹

2. κατασχέσεις

3. πυρπόληση χωριών

4. εξόντωση του ανδρικού πληθυσμού ολόκληρων περιοχών

Είναι σημαντικό όλα τα μέτρα να εκτελεστούν με μέγιστη ταχύτητα παραβλέποντας όλες τις τυπικές διαδικασίες και παραμερίζοντας συνειδητά τα ειδικά δικαστήρια [...]. Με αυτή την εγκληματική διαταγή του Student, ανοίγει ο χορός και εφαρμόζονται για πρώτη φορά στην ελλαδικό χώρο τα αντίποινα ως μέθοδος τρομοκρατίας και αντεκδίκησης του άμαχου πληθυσμού.

Τον Μάρτιο του 1942, καθώς οι επιθέσεις εναντίον των Γερμανών στρατιωτών είχε αυξηθεί, ο Στρατηγός Leohr, έστειλε στις μονάδες του οδηγίες για την καταπολέμηση των ανταρτών και των «συνεργών τους», τον άμαχο πληθυσμό: «Καθόλου συναισθηματισμούς! Είναι προτιμότερο να εκτελεστούν πενήντα ύποπτοι από το να χαθεί ένας Γερμανός στρατιώτης. [...] Αιχμάλωτοι επαναστάτες θα πρέπει κατά βάση να τουφεκίζονται ή να απαγχονίζονται, κατά τον ίδιο τρόπο και όποιος τους ακολουθεί, τους υποστηρίζει ή τους υποστήριξε στο παρελθόν. Χωριά κοντά στα οποία έλαβαν χώρα επιθέσεις, καταστροφές, ανατινάξεις ή άλλου είδους ενέργειες δολιοφθοράς θα πρέπει να καταστρέφονται. [...] Χωριά με κομμουνιστική διοίκηση θα καταστρέφονται. Άνδρες θα συλλαμβάνονται ως όμηροι. [...] Αν δεν καθίσταται δυνατόν να εντοπιστούν ή να συλληφθούν εκείνοι που πράγματι συμμετέχουν στην επανάσταση, υπάρχουν αντίποινα γενικής μορφής, όπως π.χ. η εκτέλεση του ανδρικού πληθυσμού από τις γύρω περιοχές, σύμφωνα με μια προκαθορισμένη ποσοστιαία αναλογία»¹⁸².

Η αναλογία ορίστηκε στο 1 προς 100. Η διαταγή του Leohr, βασίστηκε στην οδηγία που είχε εκδώσει στις 16 Σεπτεμβρίου 1941 ο Στρατάρχης Willhelm Bodewin Johann Gustav Keitel με την οποία οριζόταν ότι για κάθε Γερμανό στρατιώτη θα έπρεπε να εκτελούνται 100 και για κάθε τραυματία 50 όμηροι.

Στις 7 Δεκεμβρίου 1942, η Ανώτατη Διοίκηση εκδίδει μια διαταγή, γνωστή ως «διαταγή για την αντιμετώπιση των συμμοριών» σύμφωνα με την οποία 1. οι κατοχικές δυνάμεις καλούνται να επιδείξουν τη μέγιστη δυνατή σκληρότητα προκειμένου να καταπολεμηθεί με επιτυχία το αντάρτικο, συμπεριλαμβανομένων

¹⁸¹ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 15

¹⁸² Hermann-Frank Meyer, ό. π., σ. 53

εκτελέσεων γυναικών και παιδιών, και 2. απαλλάσσει τους δράστες των εγκλημάτων αυτών από οποιαδήποτε δικαστική ή διοικητική διερεύνηση, ευθύνη και κύρωση¹⁸³.

Την ίδια εποχή, η 1η Μεραρχία Ορεινών Καταδρομών, βρίσκεται στη Μαύρη Θάλασσα και αντιμετωπίζει έντονα τον κίνδυνο βαριάς ήττας από το ρωσικό στρατό. Οι επιτελείς για να σώσουν το επίλεκτο αυτό σώμα διατάσσουν την υποχώρησή τους και τους αναθέτουν να εφαρμόσουν τη νέα αυτή διαταγή αντιποίνων στα Βαλκάνια.

Πρώτος στόχος τους οι αντάρτες και ο άμαχος πληθυσμός της Σερβίας και του Μαυροβουνίου. Οι άμαχοι που εκτελούνται κατά τη διάρκεια αυτών των επιχειρήσεων υπολογίζονται σε χιλιάδες ενώ τα πλήγματα όσον αφορά τους αντάρτες δεν ήταν σημαντικά. Ο διοικητής της Μεραρχίας¹⁸⁴, Walter von Stettner, υπερηφανεύεται για την αποτελεσματικότητά του.

Τον Ιούνιο 1943 η Μεραρχία λαμβάνει διαταγές να προχωρήσει προς νότο και να αντικαταστήσει την Ιταλική Κατοχή στην Ήπειρο. Στις 10 Ιουλίου 1943 περνούν τα σύνορα της Αλβανίας με την Ελλάδα και διενεργούν τις πρώτες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις χωρίς να χάσουν χρόνο. Από τον Ιούλιο του 1943 μέχρι και τον Οκτώβριο του 1944 επιβάλλει την πιο σκληρή τακτική με βάση πρωταρχικά τον τρόπο όχι μόνο με απειλές αλλά και με πραγματικές εκτελέσεις αμάχων και των δύο φύλων, όλων των ηλικιών και ανυπολόγιστες καταστροφές περιουσιών κινητών και ακίνητων.

Η λογική των αντιποίνων που εφαρμόζει με *«κυνισμό και σαδιστική απόλαυση»* η Βέρμαχτ στην Ήπειρο ακολουθεί τέσσερις άξονες δράσης: 1. συλλήψεις και εκτελέσεις αμάχων κατά τη διάρκεια εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, 2. συλλήψεις, φυλακίσεις και εκτελέσεις ομήρων και φυλακισμένων σε περίπτωση εκδήλωσης δολιοφθοράς, 3. πυρπόληση κατοικιών και λεηλασία περιούσιων κατά τη διάρκεια εκκαθαριστικών επιχειρήσεων αντιποίνων και τέλος, 4. σύλληψη, ανάκριση και φυλάκιση ή εκτέλεση μεμονωμένων *‘επικίνδυνων’* ατόμων με βάση πληροφορίες καταδοτών.

¹⁸³ Αθ. Γκότοβος, *ό. π.*, σ.98

¹⁸⁴ Αθ. Γκότοβος, *ό. π.*, σ. 102. Λίγες μέρες μετά την άφιξη του ο στρατηγός von Stettner δεξιώθηκε τις ελληνικές προσωπικότητες της πόλης, μεταξύ αυτών και τον επίσκοπο Ιωαννίνων.[...] Μετά από ένα σύντομο καλωσόρισμα, ο επίσκοπος παρακάλεσε τον στρατηγό να διατάξει τους στρατιώτες του να εκτελούν μόνο εγνωσμένους αντάρτες και κατά το δυνατόν να μην πυρπολεί τα χωριά, προκειμένου να αποφευχθούν αθώα θύματα. Ο στρατηγός διαβεβαίωσε τον επίσκοπο ότι ο γερμανικός στρατός μόνον ένα πράγμα επιδιώκει: την καταπολέμηση των ανταρτών και τη διασφάλιση της τάξης.

Οι σύμμαχοι από την πλευρά τους έδειχναν μια περίεργη αδιαφορία για τα χιλιάδες των άμαχων θυμάτων. Η παρέμβασή τους, ήταν μια περίεργη, τουλάχιστον, εντολή για περιορισμό της ανταρτικής δράσης και από τον ΕΔΕΣ και τον ΕΛΑΣ προκειμένου να μην υπάρχουν δικαιολογίες για αντίποινα. Η συμμαχική αυτή εντολή για περιορισμό¹⁸⁵ των δολιοφθορών στις αναγκαίες υιοθετήθηκε άμεσα από τον Ζέρβα και τον δεσπότη Σπυρίδωνα οι οποίοι εκμεταλλευόμενοι τις επαφές τους στο διοικητήριο της Βέρμαχτ μπόρεσαν να παρουσιάσουν μια στάση «ουδετερότητας», στάση που έριξε λάδι στη φωτιά της Αριστερής προπαγάνδας, μέσω του τύπου, που τους παρουσίαζε ως προδότες το Δεκέμβριο του 1944.

Ωστόσο, οι Σύμμαχοι, ήδη από τα μέσα του 1942, γνώριζαν για πρακτικές του γερμανικού στρατού, κυρίως, εναντίον του άμαχου πληθυσμού της Ευρώπης στα κατεχόμενα από του Γερμανούς, εδάφη. Τα αντίποινα που εφαρμόζαν μετά από τις σχετικές διαταγές από τα Επιτελεία της Βέρμαχτ περιελάμβαναν μαζικές εκτελέσεις αμάχων, κάθε ηλικίας και φύλου, αλλά και ομήρων, πυρπολήσεις χωριών, μετεγκαταστάσεις κατοίκων σε άλλα γειτονικά χωριά και στην καλύτερη των περιπτώσεων, επιβολή χρηματικού προστίμου.

Ως δικαιολογία, για την επιβολή των αντιποίνων, χρησιμοποιούσαν τη δράση των ανταρτών και των ενεργειών τους εναντίον του γερμανικού στρατού είτε ανταποδοτικά με μια μεγάλη δόση εκδικητικής μανίας, είτε προκαταβολικά ως προειδοποίηση. Σκοπός της επιβολής τους, η προσπάθεια πρόκλησης ρήξης στις σχέσεις ανταρτών-άμαχου πληθυσμού με σκοπό την αποδυνάμωση της αντίστασης μέσω του εκφοβισμού.

Η πυρπόληση χωριών και η εκτέλεση των κατοίκων τους σκέπασε σαν σκιά την Ελλάδα και ιδιαίτερα την Ήπειρο που είχε να αντιμετωπίσει την δολοφονική μανία της 1ης Ορεινής Μεραρχίας Edelweiss¹⁸⁶, που είχε προλάβει να εκπαιδευτεί στη χρήση της αχρείαστης βίας έναντι άοπλων και αθώων αμάχων στα Βαλκάνια και στο Ανατολικό μέτωπο.

4.2. Οι Γερμανός στρατιώτες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Οι δυνάμεις που ήταν υπεύθυνες για τις ωμότητες, για τις εκκαθαρίσεις, για τα σκληρά αντίποινα, για τις απαγωγές και τις εκτελέσεις, ήταν άριστα εκπαιδευμένοι τακτικοί στρατιώτες μιας από τις επίλεκτες Μεραρχίες της Βέρμαχτ.

¹⁸⁵ Στον αντίποδα το ΚΚΕ δήλωνε σε όλους τους τόνους «*όποιος θέλει να αποφύγει τα αντίποινα, να βγει στο βουνό*»

¹⁸⁶ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9: Φωτογραφία 13

Ένα πρώην μέλος του 12ου Λόχου που συμμετείχε στις επιχειρήσεις εξομολογήθηκε πολλά χρόνια αργότερα: «...ακόμα και σήμερα δεν έχω απαλλαγή από τις ένοχες μνήμες... δεν μίλησα ποτέ γι αυτά σε κανέναν, ούτε στη γυναίκα μου».

Ένας Ιερέας της 1ης Ορεινής Μεραρχίας έγραφε τον Οκτώβριο του 1943 πως «οι μαζικές δολοφονίες γυναικών και παιδιών σε επιχειρήσεις εναντίον των συμμάχων προξενεί δύσκολο εσωτερικό πρόβλημα στις συνειδήσεις πολλών ανδρών»¹⁸⁷. Μολονότι που οι περισσότεροι άντρες δεν είχαν αντίρρηση για την ιδέα των εκκαθαριστικών αποστολών και την πολιτική των αντιποίνων, υπήρχαν και κάποιοι που αφενός αντιδρούσαν στις επιθέσεις εναντίον γυναικών και παιδιών και αφετέρου κυκλοφορούσαν αναφορές ότι Γερμανοί στρατιώτες είχαν επιδείξει ιδιαίτερη σκληρότητα και μοχθηρία στα όρια του σαδισμού¹⁸⁸.

Η υπηρεσία τους, αμέσως μετά τον Καύκασο και τα Βαλκάνια, σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, οδήγησε στην αύξηση του εγκλήματος εις βάρος όχι μόνο άλλων στις τάξεις του στρατεύματος αλλά κυρίως εις βάρος των αμάχων. Οι κλοπές ανυπεράσπιστων και «φυλετικά» κατώτερων πολιτών βρισκόταν σε καθημερινή βάση τροφοδοτώντας το εκτεταμένο δίκτυο μαυραγοριτών. Η ανία, το οινόπνευμα και η σεξουαλική στέρξη υπερνικούσαν πολλές φορές το φυλετικά θεμελιωμένο απαρτχάιντ του στρατού. Το καθεστώς αυτό που είχαν επιβάλει οι Γερμανοί επιτελείς, το οποίο δόξαζε τη βία και αφαιρούσε κάθε ανθρώπινη υπόσταση από τα θύματά του όπως ήταν αναμενόμενο δυσκολευόταν να θέσει υπό τον έλεγχο του τη χρήση της μη απαραίτητης στρατιωτικής βίας έναντι των αμάχων, αφήνοντάς τους στο έλεος στρατιωτών απομονωμένων, βαριεστημένων, με ψυχολογικά προβλήματα και φοβισμένων αλλά συγχρόνως ισχυρών.

Η διατήρηση του ηθικού για τον Γερμανό στρατιώτη ήταν ένα θέμα που απασχολούσε τους διοικητές του Επιτελείου. Η μετακίνηση στην Ελλάδα από το παγερό Ανατολικό Μέτωπο ήταν ευλογία για τους στρατιώτες. Πριν από τον πόλεμο οι περισσότεροι Γερμανοί στρατιώτες θα ήταν απίθανο να έχουν ταξιδέψει εκτός της Γερμανίας με αποτέλεσμα να νιώθουν μοναξιά σε αυτές τις ατελείωτες μετακινήσεις που τους είχαν επιβληθεί. Ωστόσο ήταν καλύτερα από το σφαγείο του Στάλινγκραντ.

Η νοσταλγία, το άγχος και ο κορεσμός τους στον πόλεμο τους οδηγούσε στο να επικεντρώνονται περισσότερο στις προσωπικές τους δυσκολίες παρά στα

¹⁸⁷ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ: Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα 1994, σ. 226

¹⁸⁸ Ο βίαιος θάνατος της Ελένης Ίκκου στη Μουσιωτίτσα που βρέθηκε με το παλούκι στο λαιμό της.

γενικότερα προβλήματα του πολέμου. Ένας τρόπος αντιμετώπισης αυτής της εσωτερικής κρίσης αποτέλεσε και η ψυχαγωγία.

Στο Hubertusgheim, στα Γιάννενα, άνδρες της 1ης Ορεινής Μεραρχίας σχημάτισαν τη δική τους Edelweisskapelle που απαρτιζόταν από μείγμα σαξοφώνων, τυμπάνων, τρομπέτες, ακορντεόν και βιολιού, οι ελεύθερες βραδιές και ημέρες απαιτούσαν το ξεφάντωμα για να ξεπλυθεί το αίμα των αθώων από τις συνειδήσεις τους. Κινούμενοι μέσα από κατσικόδρομους σε εκτεθειμένες βουνοπλαγιές, με τον εξοπλισμό τους να βαραίνει μέσα στην ανυπόφορη ζέστη του Ιουλίου του 1943, οι στρατιώτες ένιωθαν ευάλωτοι και τρωτοί σε επιθέσεις. *Καχυποψία, εγρήγορση και προσοχή*, ήταν τα συνθήματά τους. Καχύποπτος εκ φύσεως ο αυτοδημιούργητος Συνταγματάρχης Salminger, ερμήνευε τις φυσιολογικές αντιδράσεις των χωρικών, όταν έρχονταν αντιμέτωποι με τους Γερμανούς στρατιώτες, ως σημάδια *δολιότητας και διπλοπροσωπίας*. Η γνώμη του ήταν ότι οι αντάρτες είχαν δώσει εντολή στους άντρες τους να μεταμφιεστούν σε ειρηνικούς αγρότες όσο θα διαρκούσαν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του καλοκαιριού-φθινόπωρου του 1943.

Ωστόσο, τα νούμερα διαψεύδουν αυτή την αγωνία τους. Οι στρατιώτες που σκοτώθηκαν εκείνη την περίοδο από τους αντάρτες ήταν λίγοι. Περίπου 100 στρατιώτες της 1ης Ορεινής Μεραρχίας έχασαν τη ζωή τους το δεύτερο εξάμηνο του 1943 στην Ελλάδα. Τα πράγματα ήταν διαφορετικά στον Καύκασο.

Λίγους μόνο μήνες πριν η 1η Ορεινή Μεραρχία μετατεθεί στην Ελλάδα για να αιματοκυλήσει την Ήπειρο, βρισκόταν εγκλωβισμένη στον Καύκασο. Εκεί εκτός από αναρίθμητους Ρώσους στρατιώτες σκοτώθηκαν 832 Γερμανοί, 199 ήταν αγνοούμενοι και 2.412 τραυματίες. Ο Αρχίατρος του Lanz, χαρακτήρισε την παρούσα φυσική και ψυχική κατάσταση της Μεραρχίας *«προβληματική , σχεδόν καταστροφική»*¹⁸⁹. Η συμβουλή του ήταν η μεταφορά της Μεραρχίας στα μετόπισθεν σε *«στεγανά, κλειστά καταλύματα και χωρίς μάχιμη δράση»*.

Στις 11 Δεκεμβρίου 1942, αναλαμβάνει τη Διοίκηση της Μεραρχίας ο Στρατηγός Walter Stettner Ritter von Grabenhofen και αναλαμβάνει να οδηγήσει την κουρασμένη και αποδεκατισμένη Μεραρχία στην Ελλάδα, αφού πρώτα κατέπνιγε την αντίσταση στη Γιουγκοσλαβία και το Μαυροβούνιο στο αίμα.

¹⁸⁹ Οι άνδρες καθ' όλη τη διάρκεια της εκστρατείας στον Καύκασο ήταν αναγκασμένοι να κοιμούνται μέσα σε σκηνές σε μεγάλο υψόμετρο και μέσα στο καταχείμωνο. Ήταν υποσιτισμένοι, με σοβαρές μορφές κόπωσης και εντερικές ασθένειες. Επιπλέον ο γιατρός διαπίστωσε *«έντονη αδιαφορία απέναντι στα πάντα και καλπάζουσα ψυχική κατάρρευση»*.

Στα Γιάννενα οι κάτοικοι έρχονται αντιμέτωποι με έναν νέο εχθρό, διαφορετικό με τον προηγούμενο. Ναι και οι Ιταλοί ήταν ο εχθρός αλλά είχαν μάθει να ζουν μαζί του. Ήταν πιο χαλαρή η Ιταλική Κατοχή, θυμάται ο κύριος Δούμας από τα Γιάννενα και συνεχίζει περιγράφοντας στον Schminck-Gustavus: «*Θυμάμαι, έναν αξιωματικό. Αυτός είχε μαζί του διαρκώς έναν σκύλο. Έπαιζε με τον σκύλο, τον τσίτσε, τον έβγαζε βόλτα, τον χάιδευε. Μια μέρα όμως είδα πως έβγαλε το πιστόλι του και τον εκτέλεσε εν ψυχρώ.[...]. Μετά από λίγο καιρό αυτό επαναλήφθηκε[...]. Αυτό συνεχιζόταν έτσι. Μετά από μερικές εβδομάδες εκτελούσε τα σκυλιά του.[...]. Πιστεύω ότι ήθελε να γυμνάσει τη θέλησή του ώστε να μην έχει συναισθηματικούς δεσμούς. Ένα άθλημα ψυχικής σκληραγώγησης, δηλαδή*»¹⁹⁰.

Ορεινοί κυνηγοί από το Mittenwald¹⁹¹, αυτό ήταν οι νέοι κατακτητές. Είναι ότι ονομάζουμε στη γλώσσα των караβανάδων, επίλεκτο σώμα. Ένα σώμα με παράδοση. Οι μονάδες αυτές στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αιματοκύλησαν τα Βαλκάνια από τη μια άκρη στην άλλη, έχοντας πολλές σφαγές στο ενεργητικό τους. Η δικαιοσύνη ωστόσο τους ξέπλυνε και τους παρέδωσε καθαρούς στην κοινωνία, καθώς εκτελούσαν εντολές και όχι δολοφονίες.

Ένας δεκανέας από την Αυστρία που ήταν παρών σε αυτές τις σφαγές και που οι άσχημες μνήμες δεν τον άφηναν σε ησυχία, είπε χρόνια μετά σε κατάθεσή του ως μάρτυρας: «*Εάν με ρωτάτε αν αληθεύει, ότι κάψανε παιδιά βουλώνοντας τους το στόμα με μπαμπάκι βουτηγμένο σε βενζίνη και ανάβοντας το, απαντώ: πραγματικά είδα παιδιά που στο πρόσωπο γύρω από το στόμα παρουσιάζανε τρομερά εγκαύματα. Αν αυτά τα παιδιά τα κακομεταχειρίστηκαν έτσι ζωντανά ή ως πτώματα δεν το γνωρίζω[...]* Αυτό που μου προκάλεσε τρομερή αποστροφή ήταν ότι κάποιοι άνδρες του 12ου λόχου¹⁹² ασχολήθηκαν με αισχρό τρόπο με τα πτώματα. Έτσι είδα με τα μάτια μου, πως κάποιοι στρατιώτες βάζανε στα γεννητικά όργανα των γυναικείων πτωμάτων μπουκάλια μύρας»¹⁹³.

Η Ορεινή Μεραρχία με το σήμα Edelweiss, ήταν μια μονάδα έτοιμη για κάθε έγκλημα, ηθικά πλήρως ξεπεσμένη και οι πράξεις της ξεπέρασαν ακόμα και τα

¹⁹⁰ Christoph U. Schminck-Gustavus, *Μνήμες Κατοχής*, τ. 2, Ιωάννινα 2012, σ. 50

¹⁹¹ Βαγγέλης Σακκάτος, *ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑ 1943. Το μεγάλο έγκλημα του ναζισμού. Η Σφαγή της Μεραρχίας Ακυί*, Αθήνα 2008, σ.83-85 Παρά το ότι οι δολοφόνοι από τις μονάδες των Ορεινών Κυνηγών ήταν γνωστοί με τα ονόματά τους και κάθε χρόνο της Πεντηκοστής συναντιούνταν (μέχρι το θάνατο τους, συνεχίζουν ωστόσο μέχρι σήμερα να συναντιούνται οι απόγονοί τους), στο βαυαρικό Mittenwald.

¹⁹² Ο 12ος λόχος ήταν υπεύθυνος για τις σαδιστικές, σεξιστικές ακρότητες που ανακαλύφθηκαν αργότερα στη Μουσιωτίτσα και το Κομμένο Άρτας.

¹⁹³ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σελ 220

εγκλήματα των Waffen SS. Όλα αυτά όμως όχι μόνο δεν τιμωρήθηκαν με πειθαρχικά μέτρα αλλά ούτε και εμπόδισαν τους απογόνους τους να αναφέρονται και να προβάλλουν τους άντρες με το Edelweiss σαν στρατιωτικό υπόδειγμα.

Οι φίλοι και υποστηρικτές των Ορεινών Κυνηγών, από τον Strucks (υπουργό εθνικής άμυνας της ΟΔΓ) μέχρι τον Stoiber (πρωθυπουργό της Βαυαρίας), ήταν πολύ καλά πληροφορημένοι για τα μαζικά δολοφονικά όργια των τμημάτων τους στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Όμως αυτό δεν τους ενόχλησε, όπως δεν τους ενόχλησε και η βεβήλωση πτωμάτων στο Κομμένο και στη Μουσιωτίτσα Ιωαννίνων.

Πριν εμφανιστεί η εμπροσθοφυλακή στα Ιωάννινα, ο Stettner, φρόντισε να στείλει έναν έμπιστο αξιωματικό του για να αξιολογήσει την κατάσταση. Στην αναφορά του, ο Karl Wilhelm Thilo, ρεαλιστικά, αναφέρει ότι ο πληθυσμός της Ηπείρου θα επεδείκνυε μια άκρως επιθετική και έντονα αντιγερμανική υποδοχή στα γερμανικά στρατεύματα.

Οι Γερμανοί όμως, εξίσου αποφασισμένοι, θα απαντούσαν μεθοδικά, συστηματικά, ανελήητα και απάνθρωπα. Οι ωμότητες των μελών της 1ης Ορεινής Μεραρχίας, γράφει ο F. H. Meyers, μπορούν να εξηγηθούν: *«βάσει των διαταγών αντιποίνων και ιδιαίτερα βάσει των εμπειριών τους στη Σοβιετική Ένωση και το Μαυροβούνιο. Οι Ορεινοί Καταδρομείς είχαν πλέον αποκτηνωθεί, είχαν γίνει αναίσθητοι. Τους είχε γίνει συνήθεια να σκοτώνουν ανθρώπους καθημερινά»*¹⁹⁴.

Οι φρικαλεότητες αυτές από τη μία εξηγούνται από τις ρητές διαταγές των Επιτελών Αξιωματικών, όπως ο Στρατηγός Lanz, από την άλλη όμως, πώς μπορεί μια απάνθρωπη διαταγή για δολοφονίες παιδιών να βρίσκει τόσο εύκολα ανταπόκριση; Μια πιθανή εξήγηση ίσως αποτελεί το παρελθόν της συγκεκριμένης Μεραρχίας στο Ανατολικό Μέτωπο, στη Σερβία και το Μαυροβούνιο όπου και οι ίδιοι να απώλεσαν τον έλεγχο της συνείδησής τους βιώνοντας καθημερινά τον τρόμο και τη βία άλλοτε σαν θύτες και άλλοτε σαν θύματα. Διανύοντας τον τέταρτο χρόνο του πολέμου σε ακραίες συνθήκες η συγκεκριμένοι άνδρες αποκτηνώθηκαν προχωρώντας καθημερινά σε μαζικές εκτελέσεις και δολοφονίες χωρίς διάκριση. Τα ψυχολογικά και σωματικά βάρη ωστόσο που πιθανόν να έφεραν, σε καμιά περίπτωση δεν δικαιολογούν τη φρίκη, ίσως όμως να αποτελέσουν ένα ελαφρυντικό για την συγχώρεση.

¹⁹⁴ Hermann-Frank Meyer, *ό. π.*, σ. 221

Λίγο πριν ο Ψυχρός Πόλεμος κυριεύσει τον κόσμο και μας χωρίσει σε δύο στρατόπεδα, μερικοί Βρετανοί και Αμερικανοί Ιστορικοί άρχισαν να καλλιεργούν το μύθο της καθαρής Wehrmacht. Τα κυρίαρχα επιχειρήματά τους ήταν τα ακόλουθα: «Η Wehrmacht κρατούσε τις αποστάσεις της από τα κέντρα εξουσίας, ότι οι αξιωματικοί της υπηρετούσαν με αφοσίωση την πατρίδα και όχι τον Φύρερ, ότι οι Γερμανοί Στρατηγοί ήταν τρομοκρατημένοι από τα εγκλήματα των SS και ότι αντιτάχθηκαν σε αυτά, και ότι με αυστηρότητα κράτησαν ψηλά το ήθος των επαγγελματιών στρατιωτών»¹⁹⁵.

Ο μύθος της καθαρής Wehrmacht ήταν τελικά πραγματικός μύθος που καλλιεργήθηκε της δεκαετία του 1950¹⁹⁶. Στη σύγχρονη εποχή όμως είναι πια αποδεκτό ότι η Wehrmacht, είναι εξίσου υπεύθυνη για εγκλήματα πολέμου όπως ακριβώς και οι ειδικές δυνάμεις και τα Waffen SS.

4.3. Συμμετοχή των Ιταλών στο Ολοκαύτωμα

4.3.1. Αντίποινα των Ιταλών

Τα πρώτα χρόνια της Κατοχής το ενδιαφέρον των Ιταλών ήταν στραμμένο στις προσπάθειες για προσάρτηση των Ιονίων Νήσων, επιβάλλοντας την πολιτιστική και γλωσσική αφομοίωση του πληθυσμού στα πρότυπα των Δωδεκανήσων που είχαν προηγηθεί χρονικά. Η διοικητική δομή των νησιών αναπροσαρμόστηκε στα ιταλικά πρότυπα και δεδομένα και το πλιάτσικο νόμιμο ή όχι, πήρε την πρώτη θέση στις προτιμήσεις των στρατιωτών και αξιωματικών.

Τον Φεβρουάριο του 1943, ωστόσο, όλα άλλαξαν. Ο Στρατηγός Carlo Celozzo, Γενικός Διοικητής Ιταλικών Δυνάμεων Ελλάδας διατάσσει και εκδίδει επιχειρησιακές οδηγίες που απευθύνονται στο στράτευμα, για την αντιμετώπιση των ανταρτών. Οι οδηγίες είναι απόλυτα σαφείς και δε σηκώνουν ούτε αμφισβήτηση, ούτε παρανόηση. Τα μέτρα που ελήφθησαν, σύμφωνα με την Δ.Γ Κωνσταντινάκου, ήταν: *1. Τακτική αναδιοργάνωση και προετοιμασία των στρατευμάτων, 2. Ανάπτυξη δικτύου*

¹⁹⁵ Wolfram Wette. «The Wehrmacht: History, Myth, Reality», Harvard University Press, 2006, Pp. 372.

¹⁹⁶ Kenneth R. McCracken, «The Legend of the Wehrmacht's Clean Hands: The Attempt to Remove Nazism from the German Military», in The Cupola: Student Publications, Gettysburg College, Fall 2017, p.1-2. Ο μύθος δημιουργήθηκε με το Himmerdoer Memorandum του 1950 το οποίο προσπάθησε να αποσυνδέσει τον γερμανικό στρατό με το ναζιστικό παρελθόν του. Ο μύθος κέρδισε μεγάλη δημοσιότητα στο μυαλό και τις πεποιθήσεις των Γερμανών, ώστε επέτρεψε τον εξοπλισμό του γερμανικού στρατού για πρώτη φορά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Τις αρχές του 1990, ο μύθος άρχισε να διαλύεται καθώς άρχισαν να έρχονται στο φως πράξεις της Wehrmacht κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο που ζωγράφιζαν μια τελείως διαφορετική εικόνα από αυτή του μύθου.

κατασκόπων με τη χρήση διαφόρων εθνικών-μειονοτικών ομάδων¹⁹⁷, 3. Λεηλασία και καταστροφή όλων των προμηθειών στα χωριά που θεωρούνταν προπύργιο των ανταρτών¹⁹⁸, 4. Επιπλέον οι γραπτές εντολές θα έπρεπε να μειωθούν στο ελάχιστο¹⁹⁹.

Ο Celozo θεωρούσε πως η στέρηση της τροφής μπορεί να αναγκάσει τους αντάρτες και τους άμαχους πληθυσμούς, που τους εφοδίαζαν, να αναθεωρήσουν τη στάση τους και έτσι να καταπολεμηθούν πιο εύκολα. Η ψύχωση των Γερμανών για τα αντίποινα μεταδόθηκε εν ριπή οφθαλμού και στους Ιταλούς οι οποίοι όχι μόνο χρησιμοποίησαν τα ίδια μέτρα καταστολής²⁰⁰ αλλά επέβαλλαν και το πλιάτσικο ως πάγιο μέρος της τακτικής τους. Οι Ιταλοί στρατιώτες έπρεπε να επιδεικνύουν ιδιαίτερη σκληρότητα προς τους αμάχους και τα χωριά από τα οποία περνούσαν αντάρτες ή τους δινόταν καταφύγιο και προμήθειες. Πριν πυρποληθεί ένα χωριό λεηλατούσαν και αφαιρούσαν πολύτιμα αγαθά από τις κατοικίες, όπως τιμαλφή, προμήθειες, ρουχισμό και ζώα.

Η συνθηκολόγηση της Ιταλίας στις 8 Σεπτεμβρίου 1943, έβαλε ένα τέλος στην εγκληματική δράση των Ιταλών οι οποίοι μετατράπηκαν σύντομα από θύτες σε θύματα, προσελκύοντας τη συμπάθεια των Ελλήνων με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ο μύθος για τους «καλούς Ιταλούς και τους κακούς Γερμανούς».

Μετά από την παράδοση της εξουσίας στους Ιταλούς ο άμαχος πληθυσμός της Ηπείρου, ειδικά της πόλης των Ιωαννίνων, κυριεύτηκαν από φόβο για την εκδίκηση που ίσως οι Ιταλοί, χαμένοι του πολέμου από τον υποδεέστερο ελληνικό στρατό, θα αποζητούσαν. Αυτό ίσως εξηγεί το γιατί στα χωριά γύρω από τα Ιωάννινα είτε στα δυτικά προς τα βουνά του Σουλίου και της Παραμυθιάς, είτε στα ανατολικά στα βουνά των Τζουμέρκων και της Πίνδου γενικότερα, αναπτύχθηκαν τόσο γρήγορα τα αντιστασιακά σώματα του ΕΔΕΣ, ειδικά από αξιωματικούς του ελληνικού στρατού, σε σχέση με τον ΕΛΑΣ που βρήκε περισσότερο πρόσφορο, από νέους αγροτοκτηνοτρόφους κυρίως, έδαφος στις δύσβατες περιοχές του Βάλτου Αιτωλοακαρνανίας, νοτιότερα.

¹⁹⁷ Τσάμηδες και Βλάχοι ρουμάνικης καταγωγής στην Ήπειρο.

¹⁹⁸ Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, ό. π., σ.27-28

¹⁹⁹ Η τακτική αυτή αποσκοπούσε στην έλλειψη αποδεικτικών στοιχείων αφενός και αφετέρου αποτελούσε και μια έμμεση παροχή ασυλίας στους στρατιώτες και αξιωματικούς που διέπρατταν τις ωμότητες εναντίον των άμαχων πληθυσμών. Το Δομένικο, τα Σέρβια Κοζάνης, η Τσαρίτσανη, τα Φάρσαλα, η Νέα Αγχίαλος και ο Αλμυρός πυρπολήθηκαν και οι άμαχοι κάτοικοί τους υπέστησαν τα αιματηρά μέσα καταστολής των Ιταλών. Στην Ήπειρο το ίδιο έργο το είχε αναλάβει η 1η Ορεινή Μεραρχία με τη συμμετοχή των Ιταλών.

²⁰⁰ Χρήση αυτού του όρου αντί της λέξης αντίποινα.

4.3.2. Αντίποινα Ιταλών και εκτελέσεις

Είναι αναμφισβήτητο πως οι Ιταλοί στην Ελλάδα αντιμετώπισαν τον ελληνικό πληθυσμό με πολύ μεγαλύτερη μετριοπάθεια από τους Γερμανούς. Η πυρπόληση χωριών και τα αντίποινα ήταν κυρίως έργο μικρού αριθμού συγκεκριμένων τοπικών διοικητών παρά γενική πρακτική. Ο Ιταλός Στρατηγός Carlo Geloso επέμενε το 1942 ότι τα αντίποινα έπρεπε να λαμβάνονται με άκρα σύνεση και προσοχή: *«Η αποφασιστικότητα και η ακαταπόνητη ενεργητικότητα εναντίον του ενόχου... δεν πρέπει να εκφυλιστεί σε τυφλή ωμότητα, που αντιβαίνει τις παραδόσεις της ρωμαϊκής δικαιοσύνης οι οποίες διέπουν τον ιταλικό στρατό, ζημιώνει το κύρος μας και αντιστρατεύεται τα ίδια τα συμφέροντά μας»*²⁰¹.

Η εξάπλωση του αντάρτικου δεν τον έκανε να αλλάξει γνώμη όσο και αν ανώτατοι αξιωματούχοι του Άξονα επέμεναν ότι τα σκληρά μέτρα εναντίον των Ελλήνων ήταν αυτά που θα μάθαιναν με σιδερένιο τρόπο ποιος ήταν ο κύριος της χώρας. Ο Στρατάρχης Wilhelm Keitel, συμβούλευε ότι βοηθάει να υιοθετεί κανείς μια. ανελέητη στάση εξ αρχής: *«Αν καεί κι ένα χωριό χωρίς λόγο, ούτε αυτό κάνει κακό-γιατί η είδηση ενός γρήγορου και σκληρού χτυπήματος διαδίδεται παντού και βοηθάει και αυτή»*.

Η τακτική του εκφοβισμού και της τρομοκράτησης του αγροτικού άμαχου πληθυσμού, καθώς και η αρχή της συνυπευθυνότητας που υιοθετήθηκε από τους Ναζί με την εφαρμογή των αντιποίνων ως ανταπόδοση έθεσαν και το πλαίσιο δράσης στην κατεχόμενη Ήπειρο από το καλοκαίρι του 1941 και την επιβολή των μέτρων τήρησης της τάξης από τους Ιταλούς.

Ο Στρατηγός Geloso εξέδωσε πληθώρα διαταγών ακολουθώντας το παράδειγμα την Γερμανών Στρατηγών. Στις 21 Σεπτεμβρίου 1942, ο Angelo Rossi, διοικητής του III Σώματος Στρατού και στενός συνεργάτης του Carlo Geloso, έδωσε τις κατευθύνσεις του στις Μεραρχίες Brennero, Pinerolo, Forlì και Casale. Οι τέσσερις αυτές Μεραρχίες της ηπειρωτικής Ελλάδας όφειλαν να προετοιμαστούν για τις επικείμενες επιχειρήσεις καταστολής. Rossi και Geloso έδιναν την ίδια διαταγή: *«όπου είναι απαραίτητο, να καεί οτιδήποτε υπάρχει σε έκταση 10 χλμ από το σημείο που συνέβησαν ληστρικές πράξεις»*.

Ο Geloso ήθελε οπωσδήποτε να διαλύσει τις αντάρτικες ομάδες μέχρι το Μάρτιο του 1943, ένιωθε πολύ έντονα την πίεση των Γερμανών ομολόγων του που

²⁰¹ Mark Mazower, *ό. π.*, σ. 172

καυτηρίαζαν την ανικανότητα των Ιταλών να επιβάλλουν την τάξη. Ωστόσο το κόστος για την ανάληψη εκτεταμένης στρατιωτικής δράσης θα είχε δυσανάλογο αντίτιμο για τον άμαχο πληθυσμό της Ελλάδας.

Η ιδέα της «δικαιοσύνης της Ρώμης» που εκπροσωπούσε ο Ιταλός πληρεξούσιος Ghigi είχε ενισχυμένη θέση στην Ιταλική αντιπροσωπεία στην Αθήνα. Τελικά ο Geloso απέτυχε να συντρίψει τις αντιστασιακές οργανώσεις όπως επιθυμούσε, επιπλέον η εικόνα που παρουσίαζε ο ιταλικός στρατός στην ήπειρο δεν καταμαρτυρούσε ένα σύνολο έτοιμο για σημαντική άμυνα σε περίπτωση συμμαχικής εισβολής, ένα γεγονός που επισημάνθηκε και από τους Γερμανούς της 1^{ης} Ορεινής Μεραρχίας Edelweiss όταν ανέλαβαν την ευθύνη της στρατιωτικής διοίκησης και επίσημα, στην Ήπειρο.

Στις 6 Μαρτίου 1943, τα ιταλικά στρατεύματα, ισοπέδωσαν τα Σέρβια της Κοζάνης, καταστρέφοντας σχεδόν 1000 οικήματα και εκτελώντας εβδομήντα κατοίκους. Στις 3 Μαΐου 1943, ο Carlo Vecchiarelli, αντικατέστησε στη διοίκηση του ιταλικού στρατού τον Carlo Geloso, ο οποίος και εγκατέλειψε την Ελλάδα υπό το βάρος καταγγελιών για κακοδιαχείριση και πολλά άλλα.

Επίλογος

Ένα από τα αναπάντητα ερωτήματα αποτελεί το γιατί, γιατί επιτέθηκαν στη Μουσιωτίτσα οι Γερμανοί; Η κυρίαρχη επιστημονική άποψη είναι ότι οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Ναζί στόχευαν στη μεθοδευμένη καταστροφή της γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγικής βάσης των ανταρτών που εδραζόταν στις κοινότητες της Ηπείρου. Επιπλέον, η εφαρμογή των «αντιποίνων διαπαιδαγώγησης» την περίοδο κλιμάκωσης τους στην Ήπειρο το καλοκαίρι-φθινόπωρο του 1943 εντασσόταν σε ένα σχεδιασμένο πλάνο των Γερμανών με δύο βασικές επιδιώξεις: 1. να φέρουν σε σύγκρουση τις δύο αντιστασιακές οργανώσεις ΕΔΕΣ και ΕΛΑΣ και 2. να στρέψουν τον ντόπιο πληθυσμό εναντίον της Αντίστασης²⁰².

Ωστόσο δε θα πρέπει να παραγνωρίσουμε ότι η εφαρμογή της επιχείρησης *Animals* από το Συμμαχικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής και η πιθανότητα απόβασης έπαιξε και αυτό σημαντικό ρόλο στην τρομοκράτηση του άμαχου πληθυσμού και το σβήσιμο της ελπίδας για την ελευθερία που ερχόταν. Στη Μουσιωτίτσα, η οποία έζησε την απόλυτη καταστροφή όχι μία αλλά δύο φορές, το τραύμα που προκάλεσε αυτή η σφαγή δεν επουλώθηκε ποτέ. Οι κάτοικοι ωστόσο έμαθαν να ζουν με αυτό και κάθε χρόνο πραγματοποιούν εκδηλώσεις μνήμης έχοντας ενσωματώσει στην κουλτούρα του χωριού, αυτές τις θλιβερές μνήμες.

Στην Ελλάδα, η ιστορική μνήμη τυπωμένη βία στο γενετικό υλικό των απογόνων των θυμάτων δεν μας αφήνει να ξεχάσουμε τις φρικαλεότητες και τις θηριωδίες, ενώ, στη Γερμανία λίγα πράγματα είναι ευρέως γνωστά και σε μια περιορισμένη μερίδα του γενικού πληθυσμού για τη δράση της Βέρμαχτ και τα εγκλήματα πολέμου που διαπράχθηκαν στον ελλαδικό χώρο, όμως το παρελθόν δεν είναι τόσο μακριά και σίγουρα δεν ξεχνιέται από τα θύματα.

²⁰² Λάμπρος Α. Φλίτουρης, «16 Αυγούστου 1943», στο: *Κατοχική Βία 1939-1945. Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία* (Επιμ.Στρ. Δορδανάς κ.α.), Αθήνα 2016, σ.45

Πηγές και Βιβλιογραφία

Α. Πηγές

1. Περιοδικά

Δημητρίου Πύρρος, «Μουσιωτίτσα», στο: *Ενδοχώρα. Λογοτεχνική Περιοδική Έκδοση*, τχ.16, χρόνος Γ΄, Μάρτης-Απρίλης 1962, σελ. 2-3

Dalven Rae, «The Holocaust in Janina», in: *Journal of Modern Greek Studies*, No1, May 1984, p.89

Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Αντιστάσεως, Αθήνα 1958, τ.χ. 1ον, σελ. 26-27, Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας, «*Εκθεσις των Γενομένων ζημιών εν γένει Ηπείρου από της κηρύξεως του Έλληνο-Ιταλικού πολέμου μέχρι της τελικής απελευθερώσεως της*», Αριθ. 58, Αθήνα 2010

Κουρμαντζή Ε., «Μαρτυρίες Γιαννιωτών για τη γερμανική Κατοχή», στο: *Ηπειρωτικά Γράμματα*, έτος 8ο, τεύχος 15, Ιωάννινα 2010, σελ.62.

McCracken R. Kenneth, «The Legend of the Wehrmacht's Clean Hands: The Attempt to Remove Nazism from the German Military», in *The Cupola: Student Publications*, Gettysburg College, Fall 2017, p.1-2.

Μενεξιάδης Α., «Η καταστροφή των Ισραηλίτικων Κοινοτήτων», χ.τ., χ.χ., σελ 24

Ράπτης Α., «25 Μαρτίου 1944, Έτσι εκτοπίστηκαν οι Γιαννιώτες Εβραίοι», στην εφημερίδα: *Ηπειρωτικός Αγών*, 28/7/2005, σελ.3.

Ράπτης Α., «Η εκτόπιση της εβραϊκής κοινότητας Ιωαννίνων από το γερμανικό στρατό στις 25 Μαρτίου 1944», στην εφημερίδα: *Ηπειρωτικός Αγών*, 26/03/2006, σελ. 25.

Wolfram Wette. «The Wehrmacht: History, Myth, Reality», Harvard University Press, 2006, Pp. 372.

2. Μελέτη σε Συλλογικό Τόμο

Χαντζηκωνσταντίνου Κωνσταντίνος, «Προβλήματα και Προβληματισμοί για έναν Κώδικα Εγκλημάτων Πολέμου», στο «Προς μια Διεθνή Ανθρωπιστική Τάξη: Τα Διεθνή Ποινικά Δικαστήρια», (Επιμ. Νάσκου-Περράκη Π), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000, σελ.388-389.

Β. Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αβέρωφ-Τοσίτσα Ευάγγελος, *Φωτιά και Τσεκούρι, Ελλάς 1946-1949 και τα προηγμένα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1974

Αναστασάκος Σέφης, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του 1933-1953*, τόμος Γ, Εκδόσεις Επικαιρότητα, 2^η Έκδοση, Αθήνα 2009

Αποστολόπουλος Κ. Δημήτρης, «Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις ως πρόφαση για εγκλήματα πολέμου: Συμπεράσματα από τη δράση της 1ης Ορεινής Μεραρχίας της Βέρμαχτ στην Ήπειρο», στο: *Κατοχική Βία 1939-1945. Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία* (Επιμ.Στρ. Δορδανάς κ.α.), Αθήνα 2016, σελ.53-72

Δορδανάς Ν. Στράτος, *Το αίμα των αθώων*, Αθήνα 2007

Ιωάννου Κώστας, *Άγνωστα Γεγονότα της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα 2004

Ενεπεκίδης Π., “*Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας 1941-1944*”, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1996.

Κωνσταντινάκου Δέσποινα-Γεωργία, *Πολεμικές οφειλές και εγκληματίες πολέμου στην Ελλάδα*, Αθήνα 2015

Κωνσταντινίδης Ι. Δημήτρης, *Επιχείρηση «Πάνθηρας»: Οι Γερμανοί εισβάλλουν και πυρπολούν την Πίνδο*, Τρίκαλα 2011

Μανιάκης Μάριος, *Η Πολεμική δράσεις των ΕΟΕΑ-ΕΛΕΣ*, Αθήνα 1982

Μυριδάκης Μ., *Αγώνες της Φυλής 1941-44 (η Εθνική Αντίσταση ΕΛΕΣ-ΕΟΕΑ 1941-44)*, Σιδέρης, 2, Αθήνα 1976-77.

Νάχμαν Ε., “*Ταξίδι στο παρελθόν*”, εκδόσεις Τάλος, Αθήνα 1996.

Παζαρτζή Φωτεινή, *Η ποινική καταστολή στο διεθνές δίκαιο*, Αθήνα, 2007.

Πυρομάγλου Κομνηνός, *Η Εθνική Αντίστασις*, Αθήνα 1947

Ραδιόπουλος Άρης, *Η Διεκδίκηση των Γερμανικών Οφειλών προς την Ελλάδα*, Αθήνα 2019

Ρισαρ Λιονέλ, *Ναζισμός και Κουλτούρα*, Αθήνα 1999

Roth Karl Heinz, *Γερμανικές Πολεμικές Επανορθώσεις. Η Ελλάδα μπορεί*. Αθήνα 2016.

Σακκάτος Βαγγέλης, *ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑ 1943. Το μεγάλο έγκλημα του ναζισμού. Η Σφαγή της Μεραρχίας Άκουι*, Αθήνα 2008

Σάμιου Θ., (επιμ.) *Στρατιωτική Ποινική Νομοθεσία*, Αθήνα 2004

Σαράφης Στέφανος, *Ο ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1984

Σμπαρούνης Αθανάσιος, *Μελέται και Αναμνήσεις εκ του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου*, Αθήνα 1950

Σταύρου-Αναγνώστου Γεωργία, *Η προσφορά της Μαρτυρικής Μουσικότητας στη Νεότερη Ιστορία, Μουσικότητα 1998*

Τζούκας Βαγγέλης, *Οι οπλαρχηγοί του ΕΛΕΣ στην Ήπειρο 1942-44*, Αθήνα 2014

Φλάισερ Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, Εκδόσεις Παπαζήση, χ.χ.

Φλίτουρης Α. Λάμπρος, «16 Αυγούστου 1943», στο: *Κατοχική Βία 1939-1945. Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία (Επιμ.Στρ. Δορδανάς κ.α.)*, Αθήνα 2016.

Χρήστου Θ., Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947), Αθήνα 1999.

Χρήστου Θ., Τα σύνορα του ελληνικού κράτους και οι διεθνείς συνθήκες (1830-1947), Αθήνα 1999.

Χρήστου Θ., *Ο ρόλος των Νέων στο Μέτωπο, την Κατοχή και την Αντίσταση (1940-1944)*, Αθήνα 2016.

Χρήστου Θ., *Πέτρος Σωκράτους Κόκκαλης (1896-1962). Ο αστός επαναστάτης ιατρός από τον αντιβενιζελισμό στο λενισμό*, Αθήνα 2019.

Woodhouse C.M., *Ο Αγώνας για την Ελλάδα 1941-1949*, Αθήνα 2012

Levi Primo, *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*, Αθήνα 1997

Mazower Mark, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ: Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα 1994.

Meyer Hermann-Frank, *Αιματοβαμμένο Εντελβάις*, Δίτομο, Αθήνα 2009

Meyer Hermann-Frank, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα*, 4^η έκδοση, Αθήνα 2022.

Schminck-Gustavus Christopf U., *Μνήμες Κατοχής*, 3 τόμοι, Ιωάννινα 2012

Goldensohn Leon, *Νυρεμβέργη: Το ψυχογράφημα των ανθρώπων που αιματοκύλησαν τον κόσμο*, Αθήνα 2006

Voss Johann, *Στρατιώτης των SS. Μνήμες Πολέμου και Συνειδήσεις 1942-45*, Εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα 2004

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Ciano G., *Tagebucher 1939-1943*, Βέρνη 1947

Dalven Rae, *The Jews of Ioannina*, Pennsylvania 1990

Fos A., *Epirus*, Faber Faber, London 1978

Goebbels Joseph, *The Goebbels Diaries*, edited by Louis P. Lochner, London, 1948

Kursietis Andris, *The Wermacht at War 1939-1945*, The Netherlands 1999

Reich Wilhelm, *The mass psychology of Fascism*, London 1970

Yada-McNeal D. Stephan, *German and Bulgarian war crimes in Greece*, BoD, Norderstredt

Εισήγηση σε Συνέδριο

Γκότοβος Αθανάσιος, «Ο Ιωαννίνων Σπυρίδων και η Γερμανική Κατοχή: Η αγωνία του κληρικού για το ποίμνιο και οι ιδεολογικές ανάγκες του πρώιμου εμφυλίου», στα: Πρακτικά του Επιστημονικού Συνεδρίου της Ανώτατης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Βελλάς Ιωαννίνων «Εκατονταετηρίς Σχολής Βελλάς, 1911-2011», 6-9 Οκτωβρίου 2011, σελ.93-112

Παράρτημα

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
Γραφείον Υπουργού
Αριθ. Πρωτ. 25841

Εν Αθήναις τη 31.5.45
ΠΡΟΣ

Το Γενικόν Επιτελείον Στρατού-Γραφείον Β'.

Έχομεν την τιμήν να ανακοινώσωμεν Υμίν, ότι αποφάσει του Υπουργικού Συμβουλίου ανυεστήθη Επιτροπή¹, ήτις μεταβαίνουσα εις Ήπειρον θα διαπιστώσῃ τας εκεί προξενηθείσας καταστροφάς και ζημίας κατά την τελευταίαν πενταετίαν.

Τα μέλη της Επιτροπής είναι, οι κ.κ.:

Βασίλειος Μελάς, Αντιστράτηγος
Βασίλειος Βοΐλας, ιατρός
Νικόλαος Γεωργιάδης, Δ/ντης της Τραπεζης Πειραιώς
Ιωάννης Τρικκαλινός, Καθηγητής Πανεπιστημίου.

Όθεν παρακαλούμεν υμάς όπως συνεννοούμενοι μετά των άνω κυρίων, παράσχητε τα μέσα δια την εκπλήρωσιν του άνω σκοπού.

Θεωρούμεν αναγκαίας προϋποθέσεις δια την ευόδωσιν του σκοπού της αποστολής τα εξής:

1. Την παροχήν κλειστού αυτοκινήτου επτά θέσεων μετά των σχετικών ανταλλακτικών.
2. Την ελευθέραν παροχήν βενζίνης
3. Την απαραίτητον συνεννόησιν προς τας υμετέρας και Αγγλικάς Στρατιωτικές Αρχάς και τας Πολιτικές αυτόθι προς ακώλυτον κίνησιν της Επιτροπής και την ενδεχομένην παροχήν τοπικών μέσων συγκοινωνίας.
4. Την παροχήν των υλικών μέσων, αποζημιώσεως και εν γένει δαπανών της Επιτροπής επί αποδόσει λογαριασμού.
5. Την παρακολούθησιν της Επιτροπής απαιτητώς υπό φωτογράφου τιθεμένου εις την διάθεσίν της και Κινηματογραφιστού. Ει δυνατόν του δεδοκισμένου φωτογράφου κ. Βερβέρη.

Μετά πάσας τιμής

Ο Υπουργός
Δ. ΜΠΑΛΑΝΟΣ

¹ Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας, «Έκθεσις των Γενομένων Ζημιών εν γένει Ηπείρου από της κηρύξεως του Έλληνο-Ιταλικού πολέμου μέχρι της τελικής απελευθερώσεως της», Αριθ. 58, Αθήνα 2010, σελ. VII

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ Γ'
Αριθ. Πρωτ. 11651

ΔΙΑΤΑΓΗ¹

Κατόπιν της σχετικής αποφάσεως του Υπουργικού Συμβουλίου «Περί συστάσεως Επιτροπής και αποστολής εις Ήπειρον» και του υπ' αριθ. 25841/31.5.45 εγγράφου του Υπουργείου Παιδείας,

Καθορίζω

ως κάτωθι τα αφορόντα την κίνησιν ταύτης και το οικονομικόν μέρος προς εκπλήρωσιν της αποστολής της.

I. Τας εργασίας της Επιτροπής θα παρακολουθήσωσιν ο Συν/ρχης Μηχανικού Ζώτος Ηλίας και ο Υπολοχαγός Μηχανικού Τούλιος Χρήστος. Ομοίως θα παρακολουθήσῃ ταύτην ως φωτογράφος της Επιτροπής ο τοιοῦτος ἐξ επαγγέλματος Νόβας Αντώνιος.

II. Η ημερήσια αποζημίωσις δι' ἑκάστον μέλος της Επιτροπής ως και δια τους συνοδούς ταύτης δια τας ημέρας ἐκτός ἐδρας ως ἐκ των ειδικῶν συνθηκῶν διατροφῆς και διαμονῆς δραχμαί δύο (2.000) χιλιάδες. Ημερήσια αποζημίωσις φωτογράφου δραχμαί 1.000.

III. Η Γενική Διεύθυνσις Δημοσίου Λογιστικῆς να ἐκδώσῃ χρηματικόν ἑντάλμα ἐκ δραχμῶν 350.000 χιλιάδων ἐπ' ὀνόματι του Προέδρου της Επιτροπῆς Αντιστρατήγου Μελά δι' ἐξόδα διατροφῆς και διαμονῆς της ἄνω Επιτροπῆς και του προσωπικοῦ ταύτης.

Ομοίως χρηματικόν ἑντάλμα ἐπ' ὀνόματι του Συντ/ρχου Ζώτου Ηλίας ἐκ δραχμῶν 80.000 χιλιάδων δια ἐξόδα του φωτογραφικοῦ Συνεργεῖου λήψεως φωτογραφιῶν ἐπὶ ἀποδόσει λογαριασμοῦ.

IV. Η Δ/νσις Αυτοκινήτων Υπουργ. Στρατ/κῶν να μισθώσῃ δύο κατάλληλα ἐπιβατικά αυτοκίνητα και να θέσῃ ταῦτα εἰς τὴν διάθεσιν της Επιτροπῆς. Λόγω των ἐξαιρετικῶν συνθηκῶν το ἀνώτατον ὄριο μισθώσεως των αυτοκινήτων ως και των ὁδηγῶν δύναται να εἶναι ἀνώτερον των κεκανονισμένων.

Το Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ να μεριμνήσῃ δια τὴν ἐξασφάλισιν της απαιτούμενης βενζίνης και λιπαντικῶν ἐν συνεννοήσει με τας Βρεττανικὰς Στρατιωτικὰς Αρχάς.

V. Αἱ κατὰ τόπους Διοικητικαὶ και Στρατιωτικαὶ Αρχαὶ να παράσχωσιν πᾶσαν διευκόλυνσιν εἰς τὴν Επιτροπὴν πρὸς εκπλήρωσιν της αποστολῆς της.

Ἀθῆναι τῇ 23 Ἰουλίου 1945

Ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως
Π. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ

¹ Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικῆς Εταιρείας, «Ἐκθεσις των Γενομένων ζημιῶν ἐν γένει Ἠπείρου ἀπὸ της κηρύξεως του Ἑλληνο-Ἰταλικοῦ πολέμου μέχρι της τελικῆς ἀπελευθερώσεως της», Αριθ. 58, Ἀθήνα 2010, σελ. VIII-IX

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Στις 23 Οκτωβρίου 1943, ο Πρόεδρος της Κοινότητας Μουσιωτίτσας Ιωαννίνων, συνέταξε Κατάσταση Εκτελεσθέντων και την παράδωσε στην Επιτροπή Ερεύνης.

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ²⁰³

Αδικαιολογήτως (παρά γερμανικών στρατευμάτων) φονευθέντων κατοίκων κατά τις επιδρομές της 25ης Ιουλίου και 27ης Αυγούστου 1943.

α/α	Ονοματεπώνυμο Φονευθέντος	Πατρώνυμο	Ηλικία
1	Αναγνώστου Βασίλειος	Ιωάννη	8
2	Αναγνώστου Ιωάννης	Βασιλείου	18
3	Αναγνώστου Λαμπρινή	Βασιλείου	50
4	Αναγνώστου Μάνθα	Χρήστου	70
5	Αναγνώστου Φώτιος	Παναγιώτη	70
6	Αναστασίου Δημήτριος	Βασιλείου	9
7	Βασιλείου Αντώνιος	Φωτίου	5
8	Βασιλείου Ελευθερία	Παναγιώτη	3
9	Βασιλείου Ιωάννης	Παναγιώτη	70
10	Γάκιου Αγγελική	Ξενοφόντα	42
11	Γάκιου Βασιλική	Ξενοφόντα	13
12	Γάκιος Θωμάς	Ξενοφόντα	10
13	Γάκιου Κασσιανή	Ξενοφόντα	5
14	Γάκιος Σωκράτης	Λάμπρου	9

²⁰³ Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου, *Η προσφορά της Μαρτυρικής Μουσιωτίτσας στη Νεότερη Ιστορία*, Μουσιωτίτσα 1998, σ. 35-38. Βλ. επίσης Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας, «*Εκθεσις των Γενομένων ζημιών εν γένει Ηπείρου από της κηρύξεως του Έλληνο-Ιταλικού πολέμου μέχρι της τελικής απελευθερώσεως της*», Αριθ. 58, Αθήνα 2010, σ. 37-41.

15	Γκόγκας Ευθύμιος	Ιωάννη	45
16	Γκόγκα Πολυξένη	Ευθύμιου	43
17	Γκόγκας Σπυρίδων	Γεωργίου	6
18	Γκόγκα Σοφία	Γεωργίου	8
19	Γκόγκα Ευγενία	Γεωργίου	8
20	Γκοντέβα Μόσχω	Κωνσταντίνου	10
21	Γκοντέβα Αλεξάνδρα	Γεωργίου	38
22	Γκοντέβα Αικατερίνη	Σταύρου	67
23	Γκοντέβας Σταύρος	Δημητρίου	68
24	Γκοντέβας Αθανάσιος	Δημητρίου	70
25	Δήμος Ιωάννης	Δημητρίου	40
26	Δήμου Δήμητρα	Δημητρίου	64
27	Δήμου Ολυμπία	Ιωάννη	38
28	Δήμου Θεοδώρα	Ιωάννη	17
29	Δήμου Ελένη	Ιωάννη	5
30	Δήμος Κωνσταντίνος	Ιωάννη	15
31	Δήμος Αθανάσιος	Ιωάννη	10
32	Δήμος Πέτρος	Ιωάννη	3
33	Δήμου Αικατερίνη	Ευάγγελου	28
34	Δήμος Δημήτριος	Ευάγγελου	7
35	Δήμος Ζαχαρίας	Ευάγγελου	1
36	Δήμος Βασίλειος	Ευάγγελου	4

37	Δήμου Μάνθα	Ευάγγελου	4
38	Δήμου Κρυστάλλω	Ευθυμίου	60
39	Δήμου Βασιλική	Δημητρίου	45
40	Δήμου Μαρία	Κωνσταντίνου	55
41	Δήμου Όλγα	Σπυρίδωνα	18
42	Δήμος Βασίλειος	Αναστασίου	3
43	Δήμος Κωνσταντίνος	Λεωνίδα	24
44	Δόσης Δημήτριος	Ιωάννη	30
45	Δόσης Θεοδόσιος	Ιωάννη	40
46	Δόση Αναστασία	Θεοδοσίου	35
47	Δόση Γεωργία	Θεοδοσίου	15
48	Δόση Παρθενία	Θεοδοσίου	12
49	Δόση Λαμπρινή	Θεοδοσίου	6
50	Δόσης Χρήστος	Θεοδοσίου	10
51	Δόσης Ιωάννης	Νικολάου	10
52	Δόση Ελευθερία	Νικολάου	3
53	Δόση Αικατερίνη	Νικολάου	8
54	Δόση Ανθούλα	Νικολάου	30
55	Δόση Χριστούλα	Νικολάου	15
56	Δόση Ελένη	Νικολάου	12
57	Δόση Φωτεινή	Νικολάου	10
58	Δόση Γεωργία	Νικολάου	6

59	Δόση Βαρβάρα	Νικολάου	8
60	Δόση Βαρβάρα	Ευσταθίου	60
61	Δόση Μαρία	Ευσταθίου	20
62	Δόση Βασιλική	Αθανασίου	60
63	Δόσης Ευστάθιος	Αθανασίου	60
64	Δόση Κωνσταντία	Γεωργίου	40
65	Δόση Γεωργία	Γεωργίου	16
66	Δόση Σταυρούλα	Γεωργίου	14
67	Δόση Ελένη	Νικολάου	45
68	Δόση Γλυκερία	Νικολάου	8
69	Δόσης Ευάγγελος	Νικολάου	10
70	Δόσης Νικόλαος	Αναστασίου	45
71	Δόση Γεωργία	Χρήστου	55
72	Δόση Αγγελική	Χρήστου	20
73	Δόση Βικτωρία	Γεωργίου	9
74	Δόσης Χρήστος	Γεωργίου	12
75	Δόση Αικατερίνη	Κωνσταντίνου	25
76	Δόση Μαρία	Αριστείδη	22
77	Δόση Ευαγγελή	Αριστείδη	10
78	Δόση Αικατερίνη	Αριστείδη	8
79	Δόσης Κωνσταντίνος	Αριστείδη	7
80	Δόσης Σπυρίδων	Χριστόδουλου	34

81	Δόσης Βασίλειος	Χριστόδουλου	34
82	Δόσης Λάμπρος	Αναστασίου	65
83	Δόση Ανθούλα	Δημητρίου	35
84	Δόση Πανωραία	Δημητρίου	8
85	Θανάσης Σωτήριος	Ιωάννη	13
86	Θανάση Κωνσταντία	Αθανασίου	75
87	Θάνου Μάνθα	Αναστασίου	15
88	Τικκου Ελένη	Γεωργίου	50
89	Κίτσου Αικατερίνη	Νικολάου	50
90	Κίτσος Ανδρέας	Νικολάου	29
91	Κίτσου Παρασκευή	Ανδρέα	28
92	Κίτσου Ελένη	Ανδρέα	3
93	Κίτσου Αγγελική	Νικολάου	18
94	Κίτσος Βασίλειος	Κωνσταντίνου	13
95	Κίτσος Βασίλειος	Παναγιώτη	45
96	Κίτσου Παρασκευή	Παναγιώτη	65
97	Κίτσου Τατιανή	Βασιλείου	52
98	Κίτσου Σταματία	Βασιλείου	10
99	Κολιός Νικόλαος	Βασιλείου	52
100	Κολιός Κωνσταντίνος	Βασιλείου	48
101	Κολιός Δημήτριος	Νικολάου	5
102	Κολιός Βασίλειος	Νικολάου	10

103	Κολιού Μαρία	Νικολάου	45
104	Κολιού Γιαννούλα	Νικολάου	8
105	Κολιού Λαμπρινή	Νέστορα	22
106	Κολιού Πανάγιω	Χρήστου	35
107	Κύρκου Αριστούλα	Μάρκου	20
108	Κώτσιος Γεώργιος	Αναστασίου	50
109	Κώτσιος Χαράλαμπος	Γεωργίου	15
110	Κώτσιος Δημήτριος	Γεωργίου	12
111	Κώτσου Αικατερίνη	Γεωργίου	40
112	Μαρούτσος Απόστολος	Κωνσταντίνου	65
113	Μαρούτσου Κωνσταντώ	Αποστόλου	24
114	Μαρούτσου Ελένη	Αποστόλου	1
115	Μάνθου Σοφία	Αποστόλου	16
116	Μπίντου Αργυρώ	Βασιλείου	24
117	Νικόπουλος Νικόλαος	Σωτηρίου	20
118	Νικόπουλος Περικλής	Σωτηρίου	28
119	Νικοπούλου Πανάγιω	Περικλή	2
120	Νότη Σταυρούλα	Αθανασίου	32
121	Νότη Ελευθερία	Αθανασίου	3
122	Νότης Γεώργιος	Αθανασίου	8
123	Νότης Βασίλειος	Αθανασίου	6
124	Παπαγιαννοπούλου Πανάγιω	Νικολάου	47

125	Παπαγιαννοπούλου Αναστασία	Νικολάου	13
126	Παπαγιαννοπούλου Ανδρομάχη	Σωτηρίου	18
127	Παπαθανασίου Κωνσταντίνος	Αθανασίου	60
128	Παναγιώτου Ιωάννης	Παναγιώτου	50
129	Παναγιώτου Παναγιώτης	Ιωάννου	47
130	Παναγιώτου Παναγιώτης	Ιωάννου	25
131	Παναγιώτου Γεωργία	Παναγιώτη	25
132	Παναγιώτου Κωνσταντίνος	Παναγιώτη	4
133	Παναγιώτου Βασίλειος	Παναγιώτη	13
134	Παππά Βασιλική	Κωνσταντίνου	37
135	Παππά Ζαχαρούλα	Κωνσταντίνου	20
136	Παππά Αικατερίνη	Κωνσταντίνου	12
137	Παππάζ Παναγιώτης	Κωνσταντίνου	8
138	Παππά Ελένη	Νικολάου	35
139	Παππάζ Παναγιώτης	Νικολάου	12
140	Παππάζ Γεώργιος	Χρήστου	45
141	Παππά Πανάγιω	Χρήστου	5
142	Παππάζ Απόστολος	Γεωργίου	50
143	Παππά Ελένη	Απόστολου	45
144	Παππά Ευγενία	Απόστολου	10
145	Παππά Ιφιγένεια	Απόστολου	7
146	Παππά Παρασκευή	Απόστολου	14

147	Παππας Ευάγγελος	Απόστολου	12
148	Παππας Θωμάς	Απόστολου	5
149	Παππας Γεώργιος	Ιωάννου	72
150	Παππά Κωνσταντία	Γεωργίου	70
151	Παππά Διονυσία	Αλεξάνδρου	27
152	Σιούλα Ευθυμία	Βασιλείου	50
153	Παρίσης Αθανάσιος	Γεωργίου	22

Παρατήρηση: Ο 153^{ος} νεκρός που αναγράφεται στην κατάσταση, δεν είχε καταγωγή από το χωριό μας, αλλά από την Ραψάνη Λαρίσης, και μετά από παράκληση των οικείων του προστέθηκε μεταγενέστερα στην κατάσταση με τους νεκρούς της Μουσιωτίτσας, καθώς αγωνιζόμενος και μέλος αντιστασιακής ομάδας σκοτώθηκε στη μάχη του Ζήτα, στο Κουκλέσι.

4. Πίνακας καταστροφών και εκτελεσθέντων κατοίκων περιοχής Λάκκας-Σουλίου, όπως συντάχθηκε και συμπεριλαμβάνετε στην Έκθεση της Επιτροπή Έρευνας:

ΕΠΑΡΧΙΑ ΔΩΔΩΝΗΣ

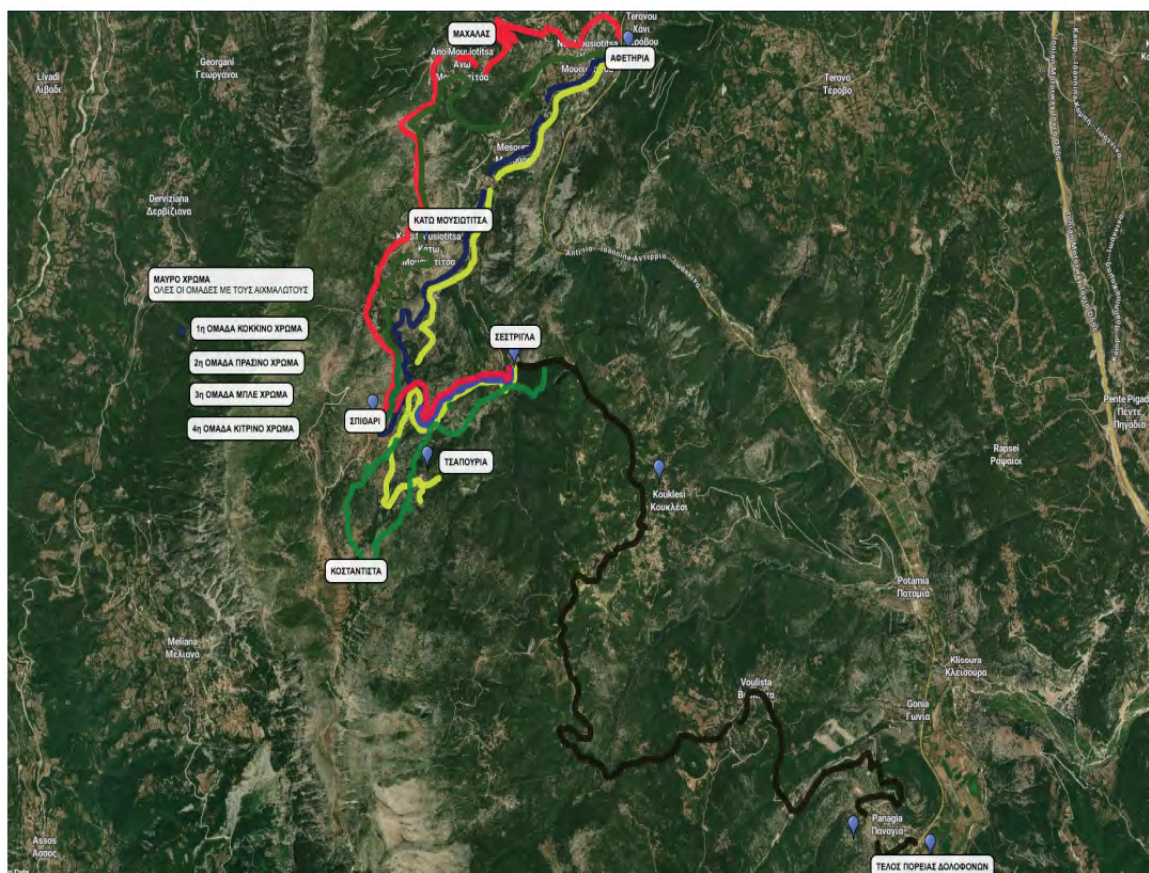
V. ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΛΑΚΚΑΣ ΣΟΥΛΙΟΥ

ΠΙΝΑΞ

ΚΑΤΑΣΤΡΑΦΕΙΣΩΝ ΟΙΚΙΩΝ ΚΑΙ ΕΚΤΕΛΕΣΘΕΝΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

α/α	Πόλις ή Χωρίον	Οικογένειαι	Καείσαι Οικίαι	Εκτελεσθέντες
1	ΔΕΡΒΙΖΙΑΝΑ	125	-	1
2	ΤΟΣΚΕΣΙ	125	7	2
3	ΜΠΑΟΥΣΙ	85	70	8
4	ΚΟΠΑΝΟΙ	120	63	4
5	ΚΟΥΚΛΕΣΙ	125	120	24
6	ΓΟΥΛΕΜΟΙ	30	14	-
7	ΕΛΑΦΟΣ	81	45	-
8	ΕΛΕΖΝΑ	48	-	1
9	ΑΣΠΡΟΧΩΡΙ	90	40	-
10	ΑΓΙΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ	45	41	5
11	ΒΑΡΥΑΔΕΣ	94	8	1
12	ΘΕΡΙΑΚΙΣΙΟΝ	90	7	17
13	ΜΕΛΙΧΟΒΟΝ-ΜΕΛΙΑ	35	64	15
14	ΤΣΕΡΙΤΣΑΙΝΑ	62	65	-
15	ΠΕΝΤΟΛΑΚΚΟΣ	55	59	-
16	ΜΟΥΣΙΩΤΙΤΣΑ	135	56	151
/	ΣΥΝΟΛΟΝ	1345	659	229

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5:

Αντιστασιακοί ενταγμένοι στον ΕΛΕΣ**1^ο Ελεύθερο Σύνταγμα Σουλίου ΕΛΕΣ****Λόχος Γιαννάκη Δημητράϊων ή Κολιοδημητράϊων**

Οπλαρχηγός Δημήτριος Γκοντέβας του Αθανασίου, ψευδώνυμο: *Τζαβέλας*.

α/α	Ονοματεπώνυμο	Πατρώνυμο
1	Ιωάννης Αναστάσης	Αριστείδη
2	Ξενοφών Γάκιος	Θωμά
3	Γεώργιος Γκόγκας	Ιωάννου
4	Δημήτριος Γκοντέβας	Κωνσταντίνου
5	Χρήστος Γκοντέβας	Αθανασίου
6	Βασίλειος Δήμος	Σπυρίδωνος
7	Δημήτριος Δήμος	Γρηγορίου
8	Κωνσταντίνος Δήμος	Γρηγορίου
9	Αναστάσιος Δόσης	Λάμπρου
10	Βασίλειος Δόσης ²⁰⁴	Χριστόδουλου
11	Δημήτριος Δόσης	Αριστείδη
12	Κωνσταντίνος Δόσης	Ιωάννη
13	Κωνσταντίνος Δόσης	Χρήστου
14	Νικόλαος Δόσης	Ιωάννου
15	Σπυρίδων Δόσης ²⁰⁵	Χριστόδουλου

²⁰⁴ Αδερφός της Βάβως μου, εκτελέστηκε από τους Γερμανούς από τους Γερμανούς στο Μαχαλά.

²⁰⁵ Αδερφός της Βάβως μου, δίδυμος του Βασιλείου, εκτελέστηκε από τους Γερμανούς στο Μαχαλά.

16	Ιωάννης Θανάσης	Αθανασίου
17	Δημήτριος Κίτσος	Θωμά
18	Μιχαήλ Κίτσος	Θωμά
19	Νικόλαος Κίτσος	Γεωργίου
20	Αναστάσιος Μάνθος	Λάμπρου
21	Βασίλειος Μάνθος	Απόστολου
22	Απόστολος Μαρούτσος	Δημητρίου
23	Φώτιος Μπάρκας	Χρήστου
24	Αναστάσιος Μπίντος	Χρήστου
25	Ιωάννης Μπίντος	Χρήστου
26	Αθανάσιος Νικόπουλος	Κωνσταντίνου
27	Βασίλειος Νικόπουλος ²⁰⁶	Σωτηρίου
28	Δημήτριος Νικόπουλος	Νικολάου
29	Ιωάννης Νικόπουλος	Χρήστου
30	Κοσμάς Νικόπουλος	Χρήστου
31	Μιλτιάδης Νικόπουλος ²⁰⁷	Σωτηρίου
32	Μιχαήλ Νικόπουλος	Γεωργίου
33	Νικόλαος Νικόπουλος	Γεωργίου
34	Νικόλαος Νικόπουλος ²⁰⁸	Σωτηρίου
35	Σπυρίδων Νικόπουλος	Νικολάου

²⁰⁶ Παππούς μου.

²⁰⁷ Αδερφός του παππού μου.

²⁰⁸ Αδερφός του παππού μου, εκτελέστηκε από τους Γερμανούς

36	Ιωάννης Ντάνος	Νικολάου
37	Περικλής Ντάνος	Γεωργίου
38	Σωτήριος Ντάνος	Γεωργίου
39	Αλκιβιάδης Παπαγιαννόπουλος	Χαραλάμπους
40	Θωμάς Παπαθανασίου	Κωνσταντίνου
41	Νικόλαος Παπαθανασίου	Κωνσταντίνου
42	Αναστάσιος Παππάς	Παναγιώτη
43	Μιλτιάδης Παππάς	Κωνσταντίνου
44	Μάρκος Κύρκος	Αναστασίου

24ο Σύνταγμα Πρεβέζης

Διοικητής Χρήστος Παπαδάτος

α/α	Ονοματεπώνυμο	Πατρώνυμο
1	Γεώργιος Αναγνώστου	Νικολάου
2	Κωνσταντίνος Αναγνώστου	Νικολάου
3	Περικλής Βασιλείου	Ιωάννου
4	Βασίλειος Γκοντέβας	Θωμά
5	Δημήτριος Γκοντέβας	Αθανασίου
6	Ευάγγελος Δήμου	Αθανασίου
7	Κωνσταντίνος Δήμος	Αθανασίου
8	Αριστείδης Δόσης	Κωνσταντίνου
9	Ιωάννης Θανάσης	Αθανασίου

10	Κωνσταντίνος Θανάσης	Γεωργίου
11	Γεώργιος Κίτσος	Κύρκου
12	Κωνσταντίνος Κίτσος	Κύρκου
13	Κωνσταντίνος Κολιός	Βασιλείου
14	Νικόλαος Κολιός	Βασιλείου
15	Δημήτριος Μαρούτσος	Αποστόλου
16	Χρήστος Νικόπουλος	Γεωργίου
17	Ιωάννης Παπαϊωάννου	Βασιλείου
18	Μιχαήλ Παπανικολάου	Γεωργίου
19	Αλέξανδρος Παπαγιαννόπουλος	Λάμπρου
20	Σωτήριος Παπαγιαννόπουλος	Λάμπρου
21	Κωνσταντίνος Παππάς	Γεωργίου
22	Λάμπρος Σταύρου	Γεωργίου

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 6:

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΠΑΡΧΙΑ ΔΩΔΩΝΗΣ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΟΥΣΙΩΤΙΤΣΑΣ
Αριθμ. Απόφασης: 100/29-12-1993

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ

Από το Πρακτικό της υπ' αριθμ. 15/29-12-1993

Συνεδρίασης του Κοινοτικού

Συμβουλίου Μουσιωτίτσας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Λήψη αποφάσεως για τη σύσταση¹

Συνδέσμου Δήμων & Κοινοτήτων

Ελλάδος Ολοκαυτωμάτων Γερμανικής

Και Ιταλικής Κατοχής.

Στη Μουσιωτίτσα και στο Κοινοτικό κατάστημα σήμερα στις 29 Δεκεμβρίου 1993 ημέρα της εβδομάδας Τετάρτη και ώρα 17:00μ.μ. συγκεντρώθηκε σε Τακτική συνεδρίαση του Κοινοτικού Συμβουλίου Μουσιωτίτσας μετά από την αριθμ. 995/20-12-1993 έγγραφη πρόσκληση του Προέδρου, που επιδόθηκε στον κάθε Σύμβουλο σύμφωνα με το άρθρο 83 του Δ.Κ.Κ. (Π.Δ.323/89). Αφού διαπιστώθηκε ότι υπάρχει νόμιμη απαρτία καθόσον σε σύνολο 7 μελών βρέθηκαν παρόντα 4 δηλαδή:

ΠΑΡΟΝΤΕΣ

- 1) Θωμάς Γάκιος, Πρόεδρος
- 2) Μιλτιάδης Κίτσος
- 3) Ιωάννης Κίτσος
- 4) Σπυρίδων Αναγνώστου

ΑΠΟΝΤΕΣ

- 1) Αριστείδης Αναστάσης
- 2) Χρήστος Δήμος
- 3) Θεοδόσιος Δόσης

Που δεν παρουσιάστηκαν αν και καλέστηκαν νόμιμα.

Ο Πρόεδρος κήρυξε την έναρξη της συνεδρίασης του Κοινοτικού Συμβουλίου και εισηγούμενος το 6^{ον} θέμα της ημερήσιας διάταξης είπε ότι με συζητήσεις που είχε με τους Δημάρχους του Δήμου Καλαβρύτων και Διστόμου καθώς και με τους Προέδρους των Κοινοτήτων, Κομμένου Άρτας, Χορτιάτη Θεσσαλονίκης και Μεσόβουνου Κοζάνης, ερρίφθη η ιδέα της δημιουργίας ενός Συνδέσμου όλων των Δήμων και Κοινοτήτων που έπαθαν μεγάλες καταστροφές από τα Γερμανικά και Ιταλικά Στρατεύματα Κατοχής, περιόδου 1940-1944 και συγκεκριμένα αυτές οι πόλεις και τα χωριά που έγιναν ολοκαυτώματα κατά την περίοδο αυτή.

Ύστερα από τα παραπάνω που σας γνώρισα πρέπει με απόφασή μας να προβούμε στην σύσταση του Συνδέσμου *Μαρτυρικών Πόλεων και Χωριών της Ελλάδας* κατά την περίοδο της Γερμανοϊταλικής κατοχής 1940-1944 που έγιναν ολοκαυτώματα και κάλεσε στο συμβούλιο να αποφασίσει σχετικά.

Το Συμβούλιο μετά από διαλογική συζήτηση αφού έλαβε υπόψη την εισήγηση του Προέδρου.

ΑΠΟΦΑΣΙΖΕΙ ΟΜΟΦΩΝΑ

¹ Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου, *Η προσφορά της Μαρτυρικής Μουσιωτίτσας στη Νεότερη Ιστορία*, Μουσιωτίτσα 1998, σελ. 73-75.

- 1) Συνιστάται Σύνδεσμος Μαρτυρικών Πόλεων και Χωριών της Ελλάδας κατά την Γερμανοϊταλική κατοχή 1940-1944 που έγιναν ολοκαυτώματα.
 - 2) Η έδρα του Συνδέσμου είναι η πόλη των Καλαβρύτων του Νομού Αχαΐας
 - 3) Σκοποί του Συνδέσμου είναι ο σύνδεσμος των πόλεων και χωριών της Ελλάδας που κατά τη διάρκεια του πολέμου 1940-1944 υπέστησαν μαρτύρια και καταστροφές και έγιναν ολοκαυτώματα και η διαφύλαξη της μνήμης των ηθικών αξιών και της θυσίας για την προάσπιση των ελευθεριών της δημοκρατίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η αποκήρυξη της βίας σε κάθε μορφή της, η διαφύλαξη της δημοκρατίας και της ειρήνης και της αδελφοσύνης ανάμεσα στους λαούς. Ιδιαίτερα ο Σύνδεσμος αναλαμβάνει να καταγράψει την ιστορία κάθε μαρτυρικής πόλεως και χωριού να προβάλλει με κάθε μέσο τα ολοκαυτώματα του πολέμου 1940-1944 ενημερώνοντας την ελληνική και παγκόσμια κοινή γνώμη και να συμβάλλει αποφασιστικά στο πρόβλημα της ύφεσης και του αφοπλισμού στον σεβασμό των αρχών της ΔΑΣΕ και την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
 - 4) Μέλη του Συνδέσμου μπορούν να γίνουν όλες οι μαρτυρικές πόλεις και χωριά της Ελλάδας που έγιναν ολοκαυτώματα κατά την περίοδο 1940-1944.
 - 5) Οι πόροι του Συνδέσμου είναι οι εισφορές των μελών της που θα καθορίζονται από τη γενική συνέλευση και οι πιθανές δωρεές, κληροδοτήματα οι εισφορές από ιδιώτες και από διάφορους οργανισμούς.
 - 6) Ο Σύνδεσμος θα έχει την γενική συνέλευσή των εγγεγραμμένων μελών του, τον Πρόεδρο του και την εκτελεστική Γραμματεία του αποτελούμενη από τρία μέλη.
 - 7) Γενικά κάθε θέμα διοικητικής αρμοδιότητας, λειτουργίας των οργάνων, τα έξοδα παράστασης και η διάλυση του Συνδέσμου θα ρυθμίζονται κάθε φορά από τις διατάξεις του Δ.Κ.Κ.
 - 8) Η απόφαση αυτή μετά την έγκριση από την Νομαρχία Ιωαννίνων να κοινοποιηθεί στους Δήμους Καλαβρύτων και Διστόμου καθώς και στις Κοινότητες Κομμένου Άρτας, Χορτιάτη Θεσσαλονίκης και Μεσόβου Κozάνης, για τις περαιτέρω ενέργειες της δημιουργίας του Συνδέσμου.
- Γι' αυτό συντάχθηκε και υπογράφεται το πρακτικό αυτό ως ακολούθως:

Ο Πρόεδρος
Θωμάς Γάκιος

Τα Μέλη
Μιλτιάδης Κίτσος
Ιωάννης Κίτσος
Σπυρίδων Αναγνώστου

Ακριβές απόσπασμα
Ο Πρόεδρος του Συμβουλίου
Θωμάς Γάκιος

Ο Γραμματέας
Αναστάσιος Σταύρου

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 7:

Το μοιρολόι για τη θυσία στο Σπιθάρι

Μαύρο πουλάκι κάθησε
 Μεσ την Καλογερίτσα
 Τα δακρυσμένα μάτια του
 Ρωτούν τη Μουσιωτίτσα

-

-Καημένη Μουσιωτίτσα μου
 Γιατί φοράς τα μαύρα;

-

Οι Γερμανοί μου σκότωσαν
 Τα εκατόν πενήντα δύο καμάρια

Μουσιωτίτσα

Ένας βράχος, πάνω στον άλλο.

Ξέρα που την αντέχει μόνο η ρίζα της ασφάκας.

Κοντανασαίνουν οι άνθρωποι, κοντανασαίνουν τα ζωντανά,

ένα δωμάτιο από ξερολιθιά, μια αχεροκαλύβα.

Τρύπες που χώνουν άνθρωποι και ζώα στο κεφάλι-άλλο

καλό, συνήθισαν με τους αιώνες.

Στις καλές μέρες ψωμί χάσκο για προσφάι, μπομπότα με το

μέτρο, κουκιά δυό μήνες το χρόνο. Κι αν τύχει κανένα

ζωντανό και δεν περπατάει...κρέας.

Χαρές λίγες.

Στο γάμο ή το Πάσχα που ναι όψιμο και θέρισαν κριθάρι.

Τραγούδι με το στόμα-για όργανα έχουν ακουστά μόνο οι
 ξενιτεμένοι - αργό, τρεμάμενο μοιρολόι για βάσανα...

Ζεις σήμερα, αύριο, που το ξέρεις...;

Δεν ξαναφωνάζεις.

Άνθρωποι, το ξέρατε υπήρχαμε...!!!

Στενορύμια, πέτρες, παιδιά γυμνά.

Χρώμα του θανάτου στο πετσί, υποψία ζωής στα μάτια.

Ιστορίες από τους γέρους γι άλλα χρόνια - ίδια χρόνια.

Παρελθόν, μέλλον, ποιος τα σκέφτεται;

Τι χρειάζονται;

Κι ήρθαν χρόνια δίσεχτα. Φύγαν οι άντρες.

Ο τζαντές γιόμισε αυτοκίνητα, μικρά-μεγάλα.

Τρέχουν κατά της Αρβανιτιάς τα μέρη.

Γκράμπαλα-Κορυτσά-Χειμάρα.

Χωρίς σειρά, δίχως νόημα.

Οι ξεδοντιάρηδες γέροι θυμήθηκαν κάτι άλλα.

Αφιόν Καρί Χισάρ-Σαγγάριος-Σμύρνη.

Υπάρχει κι άλλος θάνατος, εξόν από αρρώστια και πείνα.

Έρχεται μ' ένα γράμμα και λέει τα ίδια και τα ίδια.

«Στο ύψωμα τάδε υπέρ πατρίδος».

Μαύρα δεν χρειάζεσαι, τα φοράς από παιδί.

Ήρθαν ξένοι μ' αλλόκοτα φερσίματα, με παράξενες γλώσσες.

Ιταλοί - Γερμανοί.
 Ήρθαν κι άλλοι μ' άλλη γλώσσα, μ' άλλα ζακόνια.
 Έπεσαν από τον ουρανό – Αγγλοι τ' όνομά τους.
 Τους κυνηγάνε οι πρώτοι, δεκατίζουνε τ' αυγά και τις κότες,
 ψάχνουνε για ντουφέκια, μοιράζουνε ντουφέκια.
 Ο χρόνος περνάει γρήγορα, σημαδεύεται από φονικά.
 «Πέρυσι τέτοιο καιρό σκοτώσανε το Γιάννη».
 «Εεε... Δεν ακούς; Σκοτώνουνε».
 Ούτε τα πολυβόλα, ούτε οι άνθρωποι που τα κρατάνε κλαιν.
 Τραγουδάν σε ρυθμό μετρημένο με το παστέτο.
 Αλλάζουν τον κόσμο κατά διαταγή του ξένου.
 -Αδερφοποιός με τα όρνια-.
 Εκατόν ογδόντα άνθρωποι με το χρώμα του θανάτου στο
 πετσί, έχασαν την υποψία της ζωής απ' τα μάτια.
 Δεν είχαν ντουφέκια, δεν κατάλαβαν το γιατί.
 Τα μάτια στέρεψαν των ζωντανών,
 δεν τα δροσίζουν δάκρυα...
 Η ψυχή στέγνωσε, δεν την ταραζει λυγμός.
 Αγαπάζ; τι;
 Τις πέτρες; την πείνα; το θάνατο;
 Τους ξένους που τραγουδάν;
 Τίποτα.
 «Τον άνθρωπο νοιώθω που πονάει. Έχασα δώδεκα ψυχές
 στη φαμίλια μου».
 ΠΥΡΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ¹, 1962

¹ Πύρρος Δημητρίου, «Μουσικισμός», στο: *Ενδοχώρα. Λογοτεχνική Περιοδική Έκδοση*, τχ.16, χρόνος Γ', Μάρτης-Απρίλης 1962, σελ. 2-3

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 8:

Τα Τοπωνύμια και Τοποθεσίες που αναφέρονται

Σπιθάρι: Ένα μικρό οροπέδιο μεταξύ των γύρω βουνοκορφών της Τσούκας.

Σεστρίγλα: Τοποθεσία στο βουνό, Καλογερίτσα, όπου ξεχειμώνιαζαν οι πρώτοι κάτοικοι με τα ζωντανά τους.

Κοτσέκι: Τοποθεσία που βρίσκεται ανάμεσα στη Μεσούρα και το νεώτερο χωριό της Μουσιωτίτσας, παρόχθιο στον ποταμό Λούρο.

Μετσίτι: Περιοχή στην πλαγιά της Μπιτέρας.

Μπιτέρα: Όρος, προέκταση της Ολύτσκας.

Μαχαλάς: Η σημερινή Άνω Μουσιωτίτσα, οικισμός.

Κοσταντίστα: Μικρό οροπέδιο στην Παναγιά.

Φούριζα: Βρίσκεται ανάμεσα στη Νέα Μουσιωτίτσα και τη Μεσούρα.

Σιουργέλι: Περιοχή δύσκολη στο περπάτημα καθώς έχει πολλές σβάρες, βρίσκεται ανάμεσα στην Άνω και την Κάτω Μουσιωτίτσα.

Πάλια: Περιοχή κοντά στον επάνω κάμπο.

Κρέριζες: Περιοχή ιδιαίτερης ομορφιάς με πλατάνια και δροσερά νερά από φυσικές πηγές στον ποταμό Λούρο.

Σούλα Παναγιά: Βαθούλωμα του εδάφους, στην Κοσταντίστα

Λιάσκα Παναγιά: Τοποθεσία στην Κοσταντίστα με μεγάλη ηλιοφάνεια.

Δέμα: Μικρός τοίχος, ξερολιθιά.

Κούτσερι: Τοποθεσία ανάμεσα στο Κουκλέσι και τη Μουσιωτίτσα.

Κούκι: Μικρός λόφος που δεσπόζει στο χωριό. Σήμερα εκεί βρίσκεται ο Ιερός Ναός τους Αγίου Νικολάου, πολιούχου του χωριού.

Λέρα: Σημείο στον ποταμό Λούρο με κατάμαυρα νερά.

Ζήτα: Σημείο του κεντρικού δρόμου Ιωαννίνων-Άρτας, όπου διαδραματίστηκε η μάχη του Ζήτα ανάμεσα σε αντάρτες του ΕΔΕΣ και τους Γερμανούς.

Λέμθη: Μεγάλος λάκκος νότια της Κάτω Μουσιωτίτσας.

Γκούρι: Μεγάλη κοτρώνα στην πλαγιά της Μπιτέρας.

Σιεσφρούγγου: Τοποθεσία στην πλαγιά της Μπιτέρας όπου στάλιζαν τα ζώα.

Μερέτα: Θαμνώδης, δύσβατη τοποθεσία.

Καστρί: Το παρατηρητήριο των Ιταλών στην κορυφή της Καταφής απ' όπου έριχναν όλμους προς το χωριό.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9:

Πίνακας Μαχών στις οποίες ενεπλάκη ο ΕΔΕΣ στις περιοχές γύρω από τη Μουσιωτίτσα

Οι μάχες και οι ένοπλες συμπλοκές²⁰⁹ για τον ΕΔΕΣ, είτε με αντιπάλους τα κατοχικά στρατεύματα των Γερμανών και των Ιταλών με τους συμμάχους τους Τσάμηδες, είτε με τον ΕΛΑΣ διήρκησαν από τον Οκτώβριο του 1942 μέχρι και το Δεκέμβριο του 1944 οπότε και ο Ζέρβας, με όσους ένοπλους άντρες του είχαν απομείνει, αποσύρθηκε στην Κέρκυρα. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζουμε συνοπτικά μερικές από αυτές τις μάχες και αψιμαχίες μέσα ή γύρω από τη Μουσιωτίτσα ή σε όποιες συμμετείχαν αντάρτες από τη Μουσιωτίτσα.

1942

ΜΗΝΑΣ	ΑΝΤΙΜΑΧΟΜΕΝΕΣ ΠΛΕΥΡΕΣ	ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
25/11/1942	ΕΔΕΣ & ΕΛΑΣ ν Ιταλικής Φρουράς	Γέφυρα του Γοργοπόταμου	Συμμετοχή αποσπάσματος Μουσιωτίτσας

1943

ΜΗΝΑΣ	ΑΝΤΙΜΑΧΟΜΕΝΕΣ ΠΛΕΥΡΕΣ	ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
27/5/1943	ΕΔΕΣ ν Ιταλική Φρουρά	Γέφυρα Καλόγηρου, επί της οδού Ιωαννίνων-Άρτας	Σαμποτάζ
28/6/1943	ΕΔΕΣ ν Ιταλικές δυνάμεις	Βουλιάστα Ιωαννίνων	Όμορο χωριό στη Μουσιωτίτσα
9/7/1943	ΕΔΕΣ ν Ιταλική	Μουσιωτίτσα	

²⁰⁹ Μιχάλης Ι. Μυριδάκης - Αγώνες της φυλής, Η εθνική αντίστασις ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ 1941-1944, Αθήναι 1948.

	Φρουρά	Ιωαννίνων	
10-30/7/1943	ΕΔΕΣ ν 1η Ορεινή Μεραρχία Εντελβαιο	Μουσιωτίτσα, Χάνι Τερόβου, Λάκκα – Σούλι, οδικές αρτηρίες Ιωαννίνων- Άρτας .	Στη μάχη του Τερόβου σκοτώθηκε ο Γερμανός Συνταγματάρχης της 1ης Ορεινής Μεραρχίας, Salminger
16/9/1943	ΕΔΕΣ ν Γερμανών και Τσάμηδων	Σούλι Ιωαννίνων	
28/9-4/10/1943	ΕΔΕΣ	Δυτική Ήπειρο, οδικές αρτηρίες Ιωάννινα-Μέτσοβο και Ιωάννινα- Ηγουμενίτσα	Σαμποτάζ στις τηλεπικοινωνίες Δ. Ηπείρου επιχείρηση Animals. Συμμετοχή λόχου Μουσιωτίτσας.
1/11/1943- 29/2/1944	ΕΔΕΣ ν ΕΛΑΣ	Ήπειρο	Εμφύλιες μάχες σε όλη την Ήπειρο

1944

ΜΗΝΑΣ	ΑΝΤΙΜΑΧΟΜΕΝΕΣ ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ ΠΛΕΥΡΕΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
13-14/1/1944	ΕΔΕΣ ν Γερμανική Φάλαγγα	Ανώγεια-Ξηροβούνι Ιωαννίνων Έδρευε η μία από τις αντάρτικες ομάδες της Μουσιωτίτσας
28/2/1944	ΕΔΕΣ ν Γερμανών	Αμμότοπο Άρτας
1-17/9/1944	ΕΔΕΣ ν Γερμανών	Οδός Ιωαννίνων- Άρτας Ενέδρα, μάχες σε όλες σχεδόν τις

επαρχιακές οδούς
της Ηπείρου

18-30/9/1944	ΕΔΕΣ ν Γερμανών	Φιλιππιάδα μέχρι Γιάννενα, από Λάκκα-Σούλι προς Παραμυθιά
14/10/1944	ΕΔΕΣ ν Γερμανών	Μπιζάνι

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 10: Οι φωτογραφίες που παρατίθενται παρακάτω είτε προέρχονται από το προσωπικό αρχείο του Γεωργίου Θανάση, είτε έχουν ανακτηθεί από το διαδίκτυο την Παρασκευή, 16/12/2022.

Φωτογραφίες

ΦΩΤ1: Διανομή τροφίμων, UNRRA 2, Οικογενειακό αρχείο

ΦΩΤ2: Λόχος του Ελεύθερου 1ου Συντάγματος Σουλίου ΕΔΕΣ. Ο παππούς δεύτερος από αριστερά κάτω και γύρω αδέρφια και διάφοροι συγγενείς και φίλοι.

ΦΩΤ3 : Επιτροπή διανομής τροφίμων, διακρίνεται ο Οπλαρχηγός Τζαβέλας, Ο παπα-Χρήστος Αναγνώστου, ο δάσκαλος Σταύρος Σταύρου, ο παππούς μου Βασίλειος Νικόπουλος. Οικογενειακό αρχείο

ΦΩΤ4: Διανομή τροφίμων, UNNRA. Οικογενειακό αρχείο

ΦΩΤ5: Josef Salming, ο Δήμιος της Μουσιωτίτσας, διαδίκτυο ανακτήθηκε την Παρασκευή, 16/12/2022

ΦΩΤ6: Bundesarchiv_Bild_183-J14577,_Montenegro,_Walter Stettner, ανακτήθηκε την Παρασκευή, 16/12/2022

ΦΩΤ7: Hubert_Lanz_1948, National Archives and Records Administration, 111 ADC 7311 USHMM File Num 3751, ανακτήθηκε την Παρασκευή, 16/12/2022

ΦΩΤ8: Bundesarchiv_Bild_183-S36487,_Wilhelm_List, ανακτήθηκε την Παρασκευή, 16/12/2022

ΦΩΤ9: Bundesarchiv_Bild_146-1969-041-30,_Alexander_Löhr, ανακτήθηκε την Παρασκευή, 16/12/2022

ΦΩΤ10: Ο Τσάμης αρχηγός Ναζάρ Ντίνο, από το προσωπικό αρχείο του καθηγητή Αθ. Γκότοβου

ΦΩΤ11: Bundesarchiv_Bild_183-H30220, Wilhelm Keitel, ανακτήθηκε την Παρασκευή, 16/12/2022

ΦΩΤ12: Το Σπιθάρι, εκδηλώσεις μνήμης, οικογενειακό αρχείο

Bundesarchiv, Bild 1011-219-0553A-10
Foto: Koch | 1943 Juni - Juli

ΦΩΤ13: Στρατιώτες της 1ης Ορεινής Μεραρχίας κάπου στην Ήπειρο, ανακτήθηκε την Παρασκευή, 16/12/2022

ΦΩΤ14 : Mittenwald, το στρατόπεδο των Ορεινών Καταδρομέων, ανακτήθηκε την Παρασκευή, 16/12/2002, από το διαδίκτυο

Bundesarchiv, Bild 1011-106-0525-26
Foto: Weixler, Franz Peter | 2. Juni 1941

ΦΩΤ15: Εκτελεστικό απόσπασμα, Κοντομαρί Χανίων, 12 Ιουνίου 1941, ανακτήθηκε την Παρασκευή, 16/12/2022

ΦΩΤ16: Μουσιωτίτσα, ο προσωρινός τάφος στο Σπιθάρι, οικογενειακή φωτογραφία

ΦΩΤ17: Mittenwald, ανακτήθηκε από το διαδίκτυο, Παρασκευή 16/12/2022

ΦΩΤ8: Ποταμός Λούρος με τα πλατάνια του, οικογενειακή φωτογραφία

ΦΩΤ9: Αναθηματική Πλάκα, αρχείο Γεωργίου Θανάση

ΦΩΤ20: Μουσιωτίτσα, η λήψη από το Σπιθάρι, αρχείο Γεωργίου Θανάση

ΦΩΤ21: Μουσιωτίτσα στο βάθος πάνω στο λόφο, οικογενειακή φωτογραφία

Στις 25 Ιουλίου 1943, το ορεινό χωριό Μουσιωτίτσα στην Ήπειρο, βίωσε μία από τις πιο φρικτές πράξεις βίας της γερμανικής Κατοχής στην Ελλάδα. Μέσα σε λίγες ώρες, 153 άμαχοι – γυναίκες, άνδρες και παιδιά – εκτελέστηκαν εν ψυχρώ από τα γερμανικά στρατεύματα, ως «αντίποινα» για υποτιθέμενη υποστήριξη στους αντάρτες.

Στο χωριό ακούγονται στρατιωτικά παραγγέλματα, πυροβολισμοί, κραυγές και κλάματα αθώων. Η τη Ορεινή Μεραρχία Edelweiss, συνεχίζει το καταστροφικό έργο που έχει ξεκινήσει στις αρχές Ιουνίου 1943, όταν και έφτασε στην Ελλάδα, από τον Καύκασο, για να βγάλει όλη την εκδικητική μανία των Στρατηγών της.

Οι Στρατηγοί δεν απολογήθηκαν ποτέ για το έγκλημα. Έφταιγαν οι χωρικοί που έδιναν καταφύγιο στους αντάρτες, οι άντρες του χωριού που πολεμούσαν στο αντάρτικο τον κατακτητή, οι Σύμμαχοι που υπονόησαν ότι θα κάνουν απόβαση στην Ελλάδα. Όλοι έφταιγαν εκτός από τις αθώες ψυχές που στήθηκαν, στο Σπιθάρι, στη γραμμή της εκτέλεσης.

Το βιβλίο αυτό δεν είναι απλώς μια ιστορική καταγραφή. Είναι ένα τεκμηριωμένο χρονικό που βασίζεται σε αρχειακές πηγές, μαρτυρίες επιζώντων, εκθέσεις των κατοχικών δυνάμεων και μεταπολεμικά ντοκουμέντα. Ο συγγραφέας εξετάζει τα γεγονότα πριν και μετά τη σφαγή, τη στρατιωτική και πολιτική συγκυρία, καθώς και την αργοπορημένη απονομή δικαιοσύνης.

Η Μουσιωτίτσα γίνεται εδώ σύμβολο όχι μόνο της φρίκης του πολέμου, αλλά και της αντίστασης της συλλογικής μνήμης απέναντι στη λήθη.

Ένα έργο ιστορικής μνήμης και ευθύνης - γιατί υπάρχουν γεγονότα που δεν πρέπει ποτέ να ξεχαστούν.

ISBN: 978-618-87179-3-0

9 786188 717930 >